

В.Савченко

**Держава і регіон :регулювання
соціально-економічного розвитку.**

Книга II.

Частина II

1999

Книга II.

Регіон.

Частина II

Наукові рецензенти - доктор економічних наук, професор Л.Мінін, професор В.Науменко.

Монографія.

Рекомендована до друку Вченою Радою Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України.

Редактор О. Савченко
Технічний редактор В. Міхеєнко.

Зміст

1. Програма Полісся	3
2. Фінансування підприємцями сільських місцевостей регіону	35
3. Рекреаційні і туристичні можливості	53
4. Сільська служба побуту	90
5. Захист споживача	104
6. Науково-методичні основи формування програми соціально-економічного розвитку	133
7. Концепція розвитку регіону	217

ПРОГРАМА ПОЛІССЯ

Для вирішення регіональних проблем потрібний комплексний програмний підхід, необхідна розробка Державної програми соціально-економічного розвитку регіону. Спробуємо аргументувати дане судження.

Сучасний стан економіки характеризується недосконалістю фінансової системи, неефективністю виробництва, низьким рівнем розвитку соціальної інфраструктури та інше. Ці фактори носять загальнодержавний характер. Але разом з тим ми маємо значні відмінності у рівнях розвитку регіонів, нерациональне використання природно-економічного потенціалу, погіршення екологічної і демографічної ситуації в них.

Особливо це стосується більшості поліських областей, які за рівнем соціально-економічного розвитку відносяться до депресивних. Неврахування проблем регіону протягом тривалого часу жорстко централізованого галузевого управління призвело до ігнорування регіонально-цільових підходів у розміщенні, функціонуванні та розвитку продуктивних сил Полісся, накопичення соціальних, економічних і екологічних проблем. Становище значно ускладнилось наслідками аварії на Чорнобильській АЕС.

Рішення щодо цих територій у більшості випадків впроваджувались на рівні підприємств та організацій загальнодержавного підпорядкування, яким були фактично чужі проблеми екології, демографії регіону і тому подібне.

В 80-ті роки був розроблений ряд комплексних планів, перспективних програм, генеральних планів розвитку міст і так далі, але їх виконання не принесло бажаних результатів, оскільки вони не мали фінансового та ресурсного забезпечення, а також ефективного механізму реалізації.

У 90-ті роки також був розроблений ряд програм під поліський регіон та тих, що поширюються і на територію Полісся. Назвемо деякі з них:

- * Програма першочергових заходів щодо поліпшення екологічного стану Полісся;
- * Програма розвитку лісогосподарського і лісопромислового комплексу України на період до 2015 року;
- * Програма розвитку меліорації земель в Україні на 1994- 2000 роки;
- * Програма реформування, стабілізації та розвитку агропромислового виробництва України до 1995 року;
- * Національна програма ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки та на період до 2000 року та інші.

Зусилля, матеріальні ресурси і кошти були розпорочені по напрямках, комплексний підхід у вирішенні соціально-економічних проблем регіону не забезпечувався.

Ситуація ускладнювалась тим, що всі поліські області стали прикордонними областями України, а це в умовах невідпрацьованості угод між державами ближнього зарубіжжя, недосконалості митних законів призвело до розриву давніх традиційних господарських зв'язків, обособлення територій.

Тому на порядок денний постало питання формування і реалізації державної політики щодо поліського регіону.

В той час вже розпочалась розробка програми "Донбас", на черзі була програма "Карпати" та інші. Автор уважно слідкував за подіями в цьому напрямку. Було дуже боляче відчувати, що нас, поліщуків, як завжди обійдуть, не допустять до того столу державного бюджетного розподілу та наукового економічного підходу, де і визначаються пріоритети розвитку країни. Прийшла думка зніціювати події. Був написаний текст звернення представників поліських областей до президента України Л.М.Кравчука. Доцільно надати текст звернення повністю.

Шановний Леоніде Макаровичу!

На зустрічі в Чернігові представники поліських областей - Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської і Чернігівської,- проаналізували соціально-економічний стан своїх територій, обмінялись думками щодо спільних шляхів виходу з кризи.

Турбота і тривога за подальшу долю українського Полісся, розвиток його продуктивних сил, розуміння необхідності значно більшої уваги з боку держави до проблем наших регіонів та їх вирішення змусили звернутись до Вас.

Так вже склалося, що на протязі десятиріч наші регіони були в числі другорядних, інвестувалися по залишковому принципу, практично не враховувалися їх особливості при формуванні загальнодержавних комплексів. По суті, поліським областям відводилась роль постачальників на промислове та ринкове споживання центру.

Така політика призвела до негативних результатів. Як наслідок, сформувалася недосконала галузева структура, одностороння промислова спеціалізація, нерационально використовуються сировинні ресурси.

Як відомо, на Поліссі дуже низька природна родючість земель, що в свою чергу вимагає ведення значно інтенсивнішого господарювання, ніж в інших регіонах.

Дуже енергомістка структура наших посівних площ (картопля, льон, цукрові буряки, кормові коренеплоди), отже й потреба в пально-мастильних матеріалах значно більша, ніж в лісостеповій та степовій зонах. Це слід враховувати при формуванні закупівельних цін на сільгосппродукцію, які мають бути вищими на 20-25 відсотків. 1,4 млн.га, або 20-30 відсотків всіх сільськогосподарських територій зайняті під природними кормовими угіддями. Розробка та здійснення програми підвищення продуктивності цих земель може сприяти розвитку зони м'ясного скотарства, дозволить суттєво збільшити виробництво молока, м'яса та поставки їх в дотаційні регіони або по міжурядових контрактах.

Наші області переважно сільськогосподарського напрямку, тому в них доцільно мати сучасну розвинену переробну промисловість, особливо м'ясо-молочну, круп'яну, по переробці льоноволокна до кінцевого продукту.

Для забезпечення більш повної і глибокої переробки вирощуваної продукції, ліквідації диспропорції між сировинними ресурсами і потужностями по їх переробці, скорочення вивозу сировини регіон потребує першочергових інвестицій на будівництво нових та розширення і технічне переозброєння діючих підприємств. Традиційно поліські області були головними виробниками і постачальниками картоплі та льону-довгунця. На жаль, в останні роки на цю продукцію відсутнє держзамовлення, ціни на неї низькі, кредити під закупівлю не виділяються. В той же час вони найбільш енергомісткі. Товаровиробникам не вигідно ними займатися. З такою ситуацією не можна миритися, інакше ці дві провідні галузі зовсім занепадуть.

Який же вихід? Створити розвинену переробну промисловість картоплепродуктів і забезпечувати ними інші регіони країни. За участю іноземного капіталу можливо було б побудувати прядильну фабрику, де перероблялась би льоносировина всього поліського регіону у валютоспроможну продукцію.

Домінуючий в поліських областях аграрний напрямок значно ускладнює їх фінансовий стан. В умовах відсутності паритету цін, сезонності отримання виручки, інфляції різко знецінюються грошові надходження господарств, тоді як ціни на пальне, матеріально-технічні ресурси постійно зростають.

Серйозні проблеми мають місце в промисловому комплексі. Не повністю визначилась спеціалізація підприємств військово-промислового комплексу регіону. Розпочате виробництво складної побутової техніки ще не компенсувало попередні обсяги військової продукції, не забезпечило зайнятість робітників. Йде пошук включення цих підприємств до державних і галузевих програм, але в даний час на значній їх частині ситуація кризова. Варто врахувати і те, що в поліських регіонах дані заводи забезпечують близько 20 відсотків загального обсягу промислового виробництва, тут працює кожний четвертий, зайнятий у промисловості.

З великими труднощами діє галузь легкої промисловості, яка в значній мірі орієнтована на привізну сировину. Потужності ведучих підприємств більш ніж на 50 відсотків не завантажені.

Потребують першочергового вирішення проблеми розвитку лісової та деревопереробної промисловості. Слід передбачити обов'язкову переробку лісових ресурсів в місцях їх заготівлі, розвиток деревообробної промисловості і переробних виробництв з метою більш ефективного використання малоцінних порід та відходів деревообробки, збільшення випуску меблевої продукції. Враховуючи, що значна частина територій поліських областей прикордонні, є необхідність більш активно проводити ринкові реформи шляхом надання регіонам свободи у їх впровадженні і перенесенні сюди багатьох важелів державного економічного управління.

Доцільно було б ввести режим прикордонної торгівлі, надавши право адміністраціям самостійно встановлювати порядок і умови експорту продукції (робіт, послуг) без обкладення вивізним митом і податком на добавлену вартість, здійснювати окремі фінансові розрахунки з підприємствами прикордонних областей.

Мають бути розширеними можливості регіонів по використанню власних сировинних ресурсів та стратегічних видів продукції - нафти, шкіряної сировини, спирту, цукру, лісопродукції та ін.

Термінових заходів і об'єднання зусиль потребує робота по подоланню наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, яка завдала великої шкоди життєдіяльності поліських регіонів. Значна

частина території зазнала радіоактивного забруднення. Погіршується стан здоров'я потерпілого населення, воно незадовільно забезпечується продуктами харчування за рахунок централізованих фондів, недостає ліків. Болючою залишається проблема забезпечення медичними кадрами, особливо контрольованих районів. Відсутність коштів, постійне зростання цін на енергоносії, будівельні матеріали стримує виконання Чорнобильської будівельної програми, проведення дезактиваційних робіт. Значного поліпшення вимагає медичне обслуговування потерпілих дітей, їх оздоровлення. Одним із шляхів істотного посилення профілактики захворювань має стати виробництво продуктів харчування, збагачених радіопротекторами, імуномодуляторами, постачання екологічно чистих продуктів.

Серед найбільш гострих проблем Полісся залишається низький рівень розвитку соціальної сфери. Тут ми значно відстаємо від інших регіонів. За останні роки різко погіршилась демографічна ситуація. Виходячи з реальної обстановки, яка склалася в областях, вважаємо, що вирішення цих проблем можливе лише на основі розробки і прийняття Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся.

Питання необхідності розробки такої програми відпрацьовувалось з Міністерством економіки при підготовці Основних напрямків державної регіональної економічної політики України.

Просимо, шановний Леоніде Макаровичу, Вашої підтримки, конкретних доручень відповідним міністерствам і відомствам.

Як видно з тексту звернення, відбулась зустріч представників президента та голів обласних Рад п'яти областей Полісся у м. Чернігові, де, після обговорення спільно з керівництвом Міністерств економіки та сільського господарства, воно і було підписано.

Текст звернення, ситуація в областях були уважно проаналізовані в президентських структурах, Верховній Раді, Кабінеті Міністрів. З'явилась постанова Кабінету Міністрів № 252 від 27 квітня 1994 року про розробку проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся.

Основні складові діяльності по розробці програми визначались наступні:

1. Міністерству економіки, Волинській, Житомирській, Київській, Рівненській та Чернігівській обласним державним адміністраціям забезпечити розробку разом з відповідними міністерствами і відомствами проекту Програми і до 30 березня 1995 року надати його Кабінету Міністрів. Концепцію, технічне завдання і техніко-економічне обґрунтування проекту програми розробити протягом першого півріччя 1994 р.

2. Визначити головним виконавцем Раду по вивченню продуктивних сил України НАН України.

3. Для організації роботи по підготовці проекту програми створити Координаційну раду.

4. Проект програми розробити з урахуванням уже прийнятих програмних документів, що здійснюватимуться в даному регіоні.

5. Міністерству фінансів профінансувати розробку проекту програми в обсязі 50 відсотків від загальної суми витрат відповідно до кошторису.

З приведених документів видно, наскільки продуманим був підхід до створення програми та як ґрунтовно підготовлювалась її розробка.

Перші стержньові документи відпрацьовувались ще до прийняття постанови Кабінету Міністрів. На розширених засіданнях Мінекономіки ці документи відшліфовувались, приймали характер науково обґрунтованих проектів. Автор знає це не з чужих слів, відповідно вищезгаданій постанови він був призначений заступником голови Координаційної ради при Кабінеті Міністрів по розробці даної програми. В максимально короткі терміни були розроблені наступні документи:

1. Технічне завдання на розроблення проекту програми.

2. Концепція.

3. Техніко-економічне обґрунтування.

Основними завданнями, які повинні бути досягнені в процесі розробки та виконання програми, були визначені (надається з деякою обробкою та скороченнями автора):

* підвищення життєвого рівня населення регіону;

* поліпшення демографічної ситуації, насамперед за рахунок зростання середньої тривалості життя;

* забезпечення продуктивної зайнятості трудо-активного населення;

* подолання спаду виробництва і досягнення його подальшого стабільного розвитку;

* технологічне переоснащення та модернізація виробництва, його екологізація;

- * приведення структури і стану промислового виробництва у відповідність до ресурсної бази та потреб у промисловій продукції;
- * вдосконалення структури сільського господарства, відродження традиційних поліських культур льону-довгунця та картоплі, створення і розвиток зони м'ясного скотарства;
- * обґрунтований перехід підприємств оборонного комплексу на виробництво техніки для переробних галузей і сільського господарства, а також складної побутової техніки;
- * розвиток переробних галузей (створення нових виробництв, розширення та технічне переозброєння діючих по повній переробці і зберіганню сільгосппродукції);
- * формування територіального народно-господарського комплексу з урахуванням раціоналізації економічних зв'язків і їх розширення на території регіону;
- * забезпечення координації дій між державними та місцевими органами влади і підприємствами різних форм власності;
- * соціальна переорієнтація економіки на базі кардинальних структурних зрушень та оптимізації міжгалузевих пропорцій;
- * збереження і відродження історико-культурної спадщини.

Техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) програми включало в себе аналітичне дослідження та попередні пропозиції щодо соціально-економічного розвитку Полісся і його конкретних областей (до розробленої програми крім названих регіонів було додатково введено кілька районів Сумської області). Це фактично була база програми, її основа, яка потребувала всебічного осмислення, обговорення, доробки, що включали б у себе і повний механізм контролю за її виконанням, та затвердження.

Для прикладу назвемо деякі із складових ТЕО:

1. Мета і основні завдання програми.
2. Територіальна організація продуктивних сил Полісся: проблеми та шляхи вдосконалення.
3. Техніко-економічне обґрунтування розвитку галузей народного господарства і сфер діяльності:
 - 3.1. ресурси;
 - 3.2. демографічна ситуація;
 - 3.3. трудові ресурси і зайнятість;
 - 3.4. життєвий рівень;
 - 3.5. соціально-культурна сфера;
 - 3.6. науково-технічний потенціал;
 - 3.7. промисловість;
 - 3.8. сільське господарство;
 - 3.9. будівельний комплекс;
 - 3.10. історико-культурна спадщина;
 - 3.11. екологічна безпека Полісся;
 - 3.12. комплекс заходів щодо пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи та інші.

Передбачались заходи як комплексного характеру, що охоплювали б усі регіони Полісся, так і окремі напрямки та розділи по кожній конкретній області. Фундамент програми було створено. На черзі стояла подальша наукова та практична праця по реалізації рішень вищого керівництва країни.

Вибори 1994 року, які змінили управлінців на рівні майже всіх ланок народногосподарського механізму держави, поставили під сумнів подальшу роботу в цьому напрямку. Адже "коней на переправі поміняли..." Думалось, що як завжди, все створене попередниками буде відкинуте. Та, на щастя, знайшлися на державному рівні розумні й помірковані люди, які продовжили розпочату справу. Зі збоями і зупинками, з деяким запізненням програма все ж була завершена і представлена на обговорення в Кабінет Міністрів України. В результаті з'явилось рішення Кабінету Міністрів від 28 березня 1996 року, відповідно якого дана програма була прийнята. Більш того, було доручено Мінекономіки та Мінфіну разом з Радою по вивченню продуктивних сил України і відповідними облдержадміністраціями під час доопрацювання проекту постанови привести у відповідність обсяги фінансування заходів програми на 1996 рік з показниками Державного бюджету. Хід виконання зазначеної Програми планувалось розглянути на засіданні Кабінету Міністрів у I кварталі 1998 року. Все, на перший погляд, виглядає чітко, виражено, статечно.

Ось як відгукнувся рупор уряду України газета "Урядовий кур'єр" на цю подію. Перед автором стаття під красномовною назвою "Рішення, спрямовані в майбутнє" (30.03.96 р.). Цитуємо невелику частину матеріалу: "На відміну від десятків програм, схвалених і відхилених

урядом за останні роки, Державна програма соціально-економічного розвитку Полісся, яка обговорювалася на засіданні Кабінету Міністрів, є програмою порятунку ... Таким чином, займаючись розв'язанням нагальних економічних проблем, уряд приділяє не меншу увагу... розвиткові регіонів. Адже від ставлення держави до цих сфер залежить наш завтрішній день".

До речі, попередню постанову уряду про створення програми підписав Ю.Звягільський, процитовану- Є.Марчук. На цей раз зміна влади не переорієнтувала державну стратегію по відношенню до регіонів.

То що ж собою являє схвалена вищим органом виконавчої влади України Державна програма соціально-економічного розвитку Полісся в її останньому відпрацьованому варіанті? Зупинимось на тій частині, яка ближче авторові, конкретно на розділі "Чернігівська область". Спершу про обсяги - це 136 сторінок дуже "щільного" тексту, таблиць, графічних зображень та пропозицій.

Перейдемо до самої суті програми. Вона складається із вступної частини та восьми окремих розділів.

У вступній частині надається загальна характеристика області, концепція її соціально-економічного розвитку та основні завдання програми. Розділ 1 - ресурсо-природний потенціал. Ця частина програми є базовою для подальших напрямків дослідження і включає в себе достатньо повний аналіз земельних, мінерально-сировинних, водних та лісових ресурсів.

Розділ 2 - людські ресурси і зайнятість населення. В ньому показані демографічні процеси в території та організація працевлаштування людей.

Розділ 3 - соціальний розвиток. Детально охарактеризовані і передбачені питання життєвого рівня населення, соціально-побутової та соціально-культурної сфери, історико-культурної спадщини, рекреаційного комплексу і соціального відродження села.

Розділ 4 - агропромисловий комплекс. Він поєднує в собі аналітичне дослідження з питань сільського господарства, харчової і переробної промисловості та виробничої інфраструктури АПК.

Розділ 5 - галузі промисловості і виробнича інфраструктура. В ньому показані динаміка та структурні зміни промислового виробництва і конверсія сфери військово-промислового комплексу. Окремо виділені такі галузі, як машинобудування і металообробка, металургія, електроенергетика, будівельний комплекс, транспорт, зв'язок і телекомунікації, а також слідує напрямки промисловості: легка, паливна, лісова, деревообробна та целюлозно-паперова, хімічна і нафтохімічна.

Розділ 6 - екологічна безпека та пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи. Надаються заходи по вирішенню проблем охорони навколишнього середовища, екологізації виробництва, екологічної безпеки, а також по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Розділ 7 - виробничий потенціал, наука та інвестиційна діяльність. Аналізуються питання поліпшення стану основних фондів, капітальних вкладень та інвестиційних пріоритетів, інноваційної діяльності і науково-технічного потенціалу регіону.

Розділ 8 - зовнішні і міжрегіональні економічні зв'язки.

Програма повністю охоплює весь комплекс проблем розвитку Чернігівської області. Вона визначає слідує основні напрямки.

1. Територіальні:

- 1.1. поліпшення демографічної ситуації ;
- 1.2. розвиток соціальної інфраструктури, особливо в сільських населених пунктах;
- 1.3. використання туристичних, історико-археологічних та рекреаційних можливостей;
- 1.4. пом'якшення територіальних диспропорцій в розвитку продуктивних сил;
- 1.5. модернізація існуючих і будівництво нових очисних споруд для запобігання погіршенню якості води;
- 1.6. відродження малих річок та озер;
- 1.7. перепрофілювання екологічнонебезпечних підприємств на технології, що відповідають природі області;
- 1.8. створення можливостей для розвитку народного господарства на забруднених радіонуклідами територіях та об'єктах;
- 1.9. розвиток взаємовигідних економічних зв'язків з партнерами з інших областей України, країн СНД і дальнього зарубіжжя.

2. У промисловому комплексі:

- 2.1. розширення асортименту готової продукції, підвищення її технічного рівня та якості у відповідності з вимогами світових стандартів;

2.2. перепрофілювання підприємств ВПК на виробництво цивільної наукоємної продукції, непродовольчих товарів народного споживання, в основному складної електропобутової техніки;

2.3. зміна структури галузей виробництва та диверсифікація виробничих потужностей відповідно до умов ринку;

2.4. будівництво нових і реконструкція діючих підприємств харчової (в першу чергу м'ясної, молочної та цукрової), а також лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості;

2.5. організація виробництв по забезпеченню глибокої переробки картоплі у харчосмакову продукцію.

3. У сільськогосподарському виробництві:

3.1. виділення відповідних бюджетних асигнувань на заходи по збереженню родючості ґрунтів;

3.2. забезпечення всіх господарств області (колективних сільськогосподарських підприємств, фермерів, колективних товариств, асоціацій тощо) всіма видами сільськогосподарської спеціальної техніки, а також техніки загального користування, пально-мастильними матеріалами по реальних цінах;

3.3. постійний моніторинг цін на промислову та сільськогосподарську продукцію з метою досягнення паритету між зміною цін на дані види товарів;

3.4. створення і впровадження економічного механізму, який стимулював би виробництво головних видів сільськогосподарської продукції області - яловичини, молока, льону-довгунця, картоплі та цукрових буряків.

Виходячи з реалій економічної ситуації, що склалася в Україні, а також враховуючи особливості соціально-економічного розвитку Чернігівської області, була запропонована наступна градація основних етапів здійснення заходів і проектів Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся стосовно до даного регіону:

1. 1996-2000 р.р.- етап пристосування економіки та населення області до нових ринкових умов господарювання, формування адекватної їм структури народно-господарського комплексу, припинення спаду обсягів виробництва в основних галузях економіки.

2. 2001-2005 р.р. - етап докорінних структурних змін в економіці області, забезпечення стабільних темпів економічного росту в основних галузях народного господарства, істотного підвищення рівня життя населення.

3. 2006-2010 р.р. - етап завершення формування оптимально збалансованої за ресурсами та можливостями структури народного господарства області, забезпечення прискорених темпів економічного росту, в основному досягнення стандартів рівня життя населення високорозвинених країн з ринковою економікою.

Практичне здійснення програмних проектів і заходів могло створити необхідні умови для комплексного соціально-економічного розвитку області і привести до значних позитивних соціальних, економічних та екологічних результатів.

Головний соціальний результат реалізації програми полягав у все більш повному задоволенні потреб населення, забезпеченні високого рівня зайнятості трудового потенціалу, соціальній захищеності громадян, які тимчасово залишились без роботи.

Програма передбачає випереджаючі темпи економічного розвитку Чернігівщини порівняно з поліськими та іншими областями України. Так, частка Чернігівської області у валовому внутрішньому продукті Полісся у 1996-2010 р.р. зростає з 18,0 до 18,3-18,5 відс., а у валовому внутрішньому продукті України - з 2,4 до 2,5-2,6 відс. При цьому загальні обсяги валового продукту області зростуть більш ніж у 1,7 рази.

Питома вага Чернігівщини у валовому суспільному продукті Полісся збільшиться з 16,9 до 17,5 відс. Обсяги валового суспільного продукту зростуть майже в 1,5 рази. В структурі валового суспільного продукту випереджаючими темпами зростатимуть промисловість, транспорт, зв'язок і торгівля. Відносно невисокими (на жаль!), але стабільними темпами розвиватиметься сільськогосподарський сектор. Більш ніж у 1,8 рази зростає продукція лісового господарства.

В результаті структурної перебудови промисловості, збільшення питомої ваги наукоємних нересурсоємних виробництв уповільняться темпи росту матеріальних витрат господарств. Зростання випуску сільськогосподарської продукції супроводжуватиметься скороченням матеріальних витрат. Національний дохід області збільшиться в 1,6 рази, матеріальні витрати - в 1,4 рази.

В цілому за 1996-2010 роки має відбутися помітне вирівнювання всіх структурно-динамічних характеристик Чернігівської області відносно більш розвинених регіонів України. Всі передумови, стартові можливості для цього є. Автор має на увазі геополітичне становище області, її велику територію і сільськогосподарський потенціал, кліматичні умови, необхідне ресурсне забезпечення та інше.

Щодо фінансового регулювання рішення, запропоноване програмою, слідує. Оскільки статус державної програми означає пріоритет державних інтересів на території даного регіону, то і заходи та проекти, що включаються до неї, повинні отримати підтримку з боку держави у формі бюджетного фінансування, фінансово-кредитних і податкових пільг.

Згідно з розрахунками на реалізацію програмних заходів у всіх галузях виробничої інфраструктури у 1996-2010 р.р. необхідні асигнування в обсязі 2877 млн.грн. (у самій програмі асигнування надаються в українських карбованцях), в тому числі:

- 500,0 млн.грн. (17,4 відс.) - перший етап;
- 1230,0 млн.грн. (42,7 відс.) - другий етап;
- 1147,0 млн.грн. (39,9 відс.) - третій етап.

Розподіл витрат за джерелами фінансування слідує: державні централізовані асигнування - 81,2 відс., фонди підприємств - 13,5 відс., місцеві бюджети - 4,5 відс., іноземні інвестиції - 0,7 відс.

Необхідно звернути увагу на те, що державне фінансування складає понад 80 відсотків всіх витрат, в той час як іноземні інвестиції - менше одного відсотка. Така надія і сподівання тільки на державну допомогу в умовах важкого економічного стану самої держави та становлення ринкових відносин робить програму дещо хиткою, незахищеною від сваволі чиновних мужів різного рангу, а також від економічних потрясінь. В документі зовсім не використані у фінансовому плані переваги геополітичного становища території в частині створення вільних економічних зон та спільної діяльності Чернігівської, Гомельської і Брянської областей, а також (на міждержавному рівні стосовно цього регіону) України, Білорусі і Російської Федерації. Нові нетрадиційні форми господарювання, які з успіхом використовуються у розвинених країнах світу, задіяння в програмі також не знайшли, і це дещо знижує її цінність, робить претензії на комплексність та всеосяжність менш реальними і мотивованими.

До речі, автор має сумнів щодо доцільності рекомендацій програми відносно перерозподілу ресурсів чистої продукції у бік промислового виробництва. Відповідно положень розробленого документу співвідношення між часткою чистої продукції промисловості і сільського господарства у виробленому національному доході області зміниться з 30,5 і 46,6 відс. у 1996 році до 35,0 і 39,8 у 2010 році. Напевне, все-таки треба відкинути тезу про переваги індустріалізації народногосподарського комплексу, якщо мова йде про Чернігівську область. Весь її ресурсний потенціал орієнтує на доцільність подальшого розвитку з переважанням агропромислового виробництва, індустрії туризму тощо.

Та програма розроблена і автор не ставить за мету критичний підхід до її складових, тим більше, що об'єктивно вона абсолютно необхідна і виконана на досить високому науковому та практичному рівні.

Хоча важко втриматися від зауважень ще в одному питанні - при аналізі головних інвестиційних пріоритетів, які повинні бути реалізовані у народногосподарському комплексі області протягом дії програми. Згідно пропозицій авторів, обсяги інвестицій на фінансування заходів по розвитку народногосподарського комплексу області доцільно розподілити між галузями інвестування (у відсотках до загального обсягу) слідує таким чином: людські ресурси і зайнятість населення - 1,8 відс., соціальний розвиток - 17,0 відс., галузі промисловості та виробнича інфраструктура - 48,7 відс., агро-промисловий комплекс - 14,0 відс., природно-ресурсний потенціал - 6,2 відс., екологічна безпека - 12,9 відсотків. Знову абсолютна більшість коштів виділена не на соціальну сферу, а на виробничого монстра. Звичайно, ситуація з вітчизняним виробництвом підштовхує до такого рішення. Тільки вже зовсім незрозуміло, чому так мало дісталось багатостраждальному селу.

Втішають значні вкладення в екологічну безпеку та природоресурсний потенціал. Звичайно, якщо усе це буде виконано, а не залишиться на папері.

Щоб впевнитись в абсолютній конкретності програми, вибірково візьмемо деякі частини її розробки та показники. При цьому буде надано як цифровий матеріал, так і заходи щодо окремих напрямків розвитку.

Розпочнемо з сільського господарства. Розглянемо обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції області (матеріал програми), для наочності та аналізу

виконання на першому етапі реалізації програми порівняємо їх з аналогічними цифрами за 1985, 1990 та 1996 роки, але вже по факту реального виробництва.

Зазначимо, що обсяги виробництва окремих видів продукції в 2005 і 2010 роках розраховані в трьох варіантах. При цьому були враховані різні ступені реального фінансового забезпечення, кліматичні умови, насичення зовнішнього і внутрішнього ринку даними видами продукції та інше.

З наведеної таблиці можна зробити наступні висновки:

1. Прогнозні дані вчених не занадто оптимістичні. Тенденцію зростання ми маємо, але дуже незначну. Більш того, показники виробництва в 1990, а то і в 1985 році в ряді випадків значно перевищують показники навіть 2010 року, особливо в першому варіанті, принаймні дорівнюють їм. Між тим темпи росту сільськогосподарського виробництва Чернігівщини заплановані вищі, ніж в середньому в інших областях Полісся. Там ситуація передбачається ще скрутніша.

Обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції Чернігівської області, всі категорії господарств /тис.т./

№ п/п	Види продукції	Факт			П Р О Г Н О З										
		1985	1990	1996	1996	1997	1998	1999	2000	2005			2010		
										I	II	III	I	II	III
1.	Зерно	1511	1737	1002	1725	1760	1810	1850	1882	1890	1960	2038	1942	2038	2195
2.	Цукровий буряк	898	1046	615	890	920	950	975	1000	1000	1000	1200	1000	1150	1200
3.	Льоново-локно	25,0	28,7	6,5	16,5	17,0	17,0	18,0	20,0	20,0	22,0	26,0	20,0	23,0	26,0
4.	Картопля	2654	1598	1687	1610	1660	1710	1760	1800	1810	2000	2000	1810	2000	2000
5.	Овочеві	218	176	199	190	193	195	197	200	209	220	220	220	230	240
6.	М'ясо (заб. вага)	167	189	94	118	120	125	130	135	140	145	150	160	170	190
7.	Молоко	1051	1255	762	925	950	975	985	1000	1050	1100	1150	1175	1200	1250
8.	Вовна, т.	631	570	84	175	165	155	150	146	136	134	140	95	100	110
9.	Яйця, млн. шт.	479	483	314	365	370	375	380	380	390	390	400	400	400	400

2. Перший "контрольний" рік виконання програми (1996) вже пройшов. Реальні цифри сільсько-господарського виробництва в даний період значно нижчі від прогнозних. Їх можна розцінювати як провал. То що ж, вчені та фахівці помилились і програма далека від реальності, є тільки фантазією чи міфом? Справа в іншому. Програма так і не запрацювала ні по одній із своїх складових - організаційній, управлінській, нарешті, фінансовій (бюджетній). Результати, які ми маємо в 1996 році, необхідно віднести на рахунок тих, хто зірвав впровадження заходів, не зробив саму програму наріжним каменем відродження економіки Чернігівщини. Мова про те, чому так сталося, піде трохи пізніше.

Візьмемо інший розділ програми - науковий потенціал. Автор досить скептично віднісся до слідуючого твердження документу: "Важливе місце серед цільових заходів щодо територіальної організації продуктивних сил області повинно знайти створення парків технологічного розвитку (технопарків) в ореолах концентрації науково-дослідної діяльності, вищої освіти з розвитком на цій основі інтелектуальних виробництв... Технопарки повинні розташовуватись в районах великих промислових центрів у невеликих населених пунктах з необхідним набором сучасних обслуговуючих норм та екологічно чистим середовищем".

Враховуючи рівень наукового потенціалу Чернігівщини, стан соціальної сфери і екології регіону, це сприймалось навіть не як перебільшення, а як бездумно списане з книг про всесвітньовідомі технопарки і технополіси Сполучених Штатів Америки.

Та при уважному вивченні всього матеріалу по даному питанню створення технополісу вже сприймається як сміливий крок щодо нової форми економічної діяльності в умовах переходу до ринкових відносин.

Практичну реалізацію нарощування та ефективного використання науково-технічного потенціалу програма пропонує здійснювати в три етапи, які відповідають основним періодам подолання економічної кризи в області.

Перший етап (до 2000 року) охоплює першочергові заходи по збереженню науково-технічного потенціалу регіону. Він має бути розвинений і підсилений на наступних стадіях. Серед заходів найбільш важливі наступні:

1. Перереєстрація державних наукових та проектно-конструкторських закладів. Ці заклади мають бути забезпечені гарантованими державними і регіональними замовленнями з відповідним асигнуванням та виконувати науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи у пріоритетних для області і Полісся напрямках науково-технічного прогресу, які забезпечують технологічний розвиток виробництва, захист довкілля та підвищення рівня життя населення області.

2. Інвентаризація і аналіз тематики всіх закладів, що займаються науково-технічною діяльністю в області, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, з метою ефективного використання їх можливостей і задіяння в праці на потреби регіону.

3. Відкриття фонду підтримки прикладних наукових розробок та інноваційних проектів для народного господарства області.

4. Створення інформаційного банку по результатах науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт (НДДКР), а також замовлень на дані роботи. На базі організованого таким чином інформування суб'єкти підприємницької діяльності зможуть вибрати необхідні технології та "ноу-хау", знайти ділових партнерів для спільної справи.

5. Реорганізація мережі наукових закладів всіх напрямків відповідно до фінансової і законодавчої ситуації сьогодення з метою недопущення вилучення їх зі складу дослідних, дослідно-експериментальних та дослідно-учбових виробництв.

6. Розробка пропозицій щодо комерційного використання науково-технічних і технологічних нововведень підприємств військово-промислового комплексу, а також проектів НДДКР і технологій подвійного застосування, які виконуються на підприємствах ВПК і цивільних галузей.

7. Створення недержавних (приватних, акціонерних, спільних з інофірмами) науково-дослідних і проектно-конструкторських закладів, які будуть виконувати прикладні НДДКР в інтересах регіону. Цим стимулюється інноваційний бізнес і створення економічно ефективних та екологічно безпечних технологій.

8. Відпрацювання комп'ютерних та інформаційних мереж, нових засобів зв'язку, що будуть обслуговувати сектор науково-технічної діяльності регіону.

Другий етап (до 2005 року) включає в себе заходи по трансформуванню науково-технічного потенціалу відповідно до специфіки народногосподарського комплексу області, перспективних завдань його структурних перетворень та розвитку в нових економічних умовах. В цей період продовжують свій розвиток напрямки, визначені на першому етапі. Додатково планується вирішення наступних питань:

1. Відкриття прогнозно-аналітичного центру розвитку Полісся (включаючи регіональний центр науково-технічної експертизи).

2. Розробка середньо- і довгострокових планів міжнародного науково-технічного співробітництва з урахуванням перспектив виконання спільних наукових, науково-технічних, технологічних, господарських та природоохоронних проектів в регіоні і суміжних територіях.

3. Реалізація заходів щодо вдосконалення мережі державних науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектних, технологічних організацій, наукових підрозділів ВУЗів, що створюватиме в області єдині науково-технічні цикли, та інше.

Третій етап (до 2010 року) охоплює заходи, що відбивають функціонування і розвиток науково-технічної діяльності на стадії економічного зростання в регіоні. В цей період підлягають реалізації напрацювання двох попередніх етапів, фактично створюються всі передумови для функціонування технополісів у межах 50-100 кілометрів від обласного центру.

Розробка цікава, а головне, досить реальна. Матеріал по даному напрямку був всебічно освітлений ще з однією метою. Автор глибоко впевнений у наступному: 1. Досягнення відносно стабілізації функціонування економічного механізму регіону можливе навіть тільки з допомогою вдосконалення методів організаційного та управлінського характеру. Резерви тут далеко не вичерпані, більш того, позиції втрачені майже по всіх напрямках.

2. Для деякого економічного зростання території необхідні довготривалі інвестиційні проекти та впровадження нових форм господарювання, відповідний імідж регіону, заохочення суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, ефективне використання геополітичного становища області, включаючи вільні економічні зони чи хоча б їх основні елементи.

3. Скорочення відставання Чернігівщини від інших областей України, її перспективи та випереджаючі темпи розвитку неможливі без енергійного нарощування, всебічної підтримки і ефективного використання її науково-технічного потенціалу.

В державній програмі соціально-економічного розвитку Полісся робота по нарощуванню наукового та технічного потенціалу території показана досить ґрунтовно і продумано.

В галузі промисловості програма не обійшла буквально жодного підприємства області. Скрізь були визначені необхідні заходи, відповідальні організації та виконавці, термін виконання, кошторисна вартість та очікувані результати (економічні, екологічні, соціальні і так далі). Для прикладу зупинимось на Бахмацькому заводі "Полімермаш". Щодо нього заплановано:

1. Заміна фізично спрацьованого і морально застарілого устаткування в основних та допоміжних цехах.

2. Освоєння виробництва щорічно 3-5 видів нової продукції.

3. Реконструкція системи енергетичного забезпечення підприємства (перехід на природний газ). 4. Реконструкція і розширення очисних споруд та системи водопостачання.

Подібні заходи можна назвати по всіх підприємствах регіону. На жаль, робота ця поки що зовсім не розпочата по незалежних від підприємств причинах.

Наостанок наведемо ще один напрямок розробки програми - розвиток малих міст і соціальне відродження села.

Доцільність надання значного матеріалу по самій програмі підтверджується тим, що вона в засобах масової інформації навіть в скороченому вигляді ніде не була надрукована. Тому жителі області фактично не знають про неї, а якщо і знають, то тільки загальні слова. А до загальних слів наші люди звикли, вони їх не зачіпають. Між тим в програмі конкретні заходи, що стосуються всіх міст та селищ міського типу, значної кількості сіл області. Неопублікування програми - найважливішого документу соціально-економічного розвитку регіону, - свідчення того, що до нього віднеслись як до простої формальності. Крім того, керівництво, напевне, не дуже вірило, що документ буде працювати в повному чи навіть обмеженому обсязі. Населення регіону не брало участі в розробці програми, не знає її змісту та перспектив, абсолютно спокійно сприйме воно і подальшу ситуацію з документом. А це ж не просто аркуші паперу. Це доля їх та їх нащадків, доля сіверської землі.

Знову повернемося до матеріалів програми. Заходи по розвитку 12 малих міст включають в себе:

інтенсифікацію виробничого потенціалу Остра; розвиток Новгород-Сіверського як курортно-оздоровчого центру;

розміщення в Бахмачі підприємств скляної промисловості, будівельної індустрії, по переробці сільськогосподарської сировини;

функціонування у Щорсі підприємств легкої промисловості, переробки відходів деревини та сільськогосподарської продукції;

здіяння в Ічні підприємств машинобудування, будівельної індустрії, харчової промисловості;

розвиток міст - районних центрів Борзни, Городні, Корюківки, Мени, Носівки і Семенівки на базі агропромислової інтеграції та об'єктів по обслуговуванню населення.

До програми включено також ряд загальних заходів по розвитку малих міст, таких як поліпшення соціальної інфраструктури, охорона навколишнього середовища, реконструкція автомобільних шляхів, раціональне використання заповідних і рекреаційних ресурсів та інше.

Пріоритетні напрями розвитку 31 селища міського типу слідує:

інтенсифікація виробничого і соціально-культурного потенціалу Козельця, Михайло-Коцюбинського, Любеча та Десни;

розміщення в Понорниці, Березні, Холмах, Лосинівці і Дружбі підприємств по переробці сільськогосподарської сировини та агросервісного обслуговування;

формування Седнева як курортно-санаторного центру;

розвиток селищ-райцентрів Варви, Коропа, Куликівки, Ріпок, Срібного, Сосниці і Талалаївки на базі агропромислової інтеграції, розміщення підприємств по переробці сільськогосподарської сировини;

формування Батурина як історико-туристичного центру та інше.

В усіх селищах міського типу області передбачається також розміщення об'єктів культурно-побутового обслуговування, відродження народних художніх промислів, розвиток житлово-комунального, насамперед каналізаційно-водопровідного господарства, транспортної інфраструктури, раціональне використання земельних ресурсів.

Головні напрямки розвитку сільських поселень полягають у їх взаємопов'язаному розвитку з містами, пріоритетності соціальної інфраструктури сільських поселень, комплексному підході при вирішенні питань. Для цього у великих селах (людністю понад 1 тис.чол.) передбачається розширити діючі та збудувати нові промислові підприємства по переробці сільськогосподарської продукції. Формуванню соціальної інфраструктури сприятиме реалізація програми по будівництву житла в намічених обсягах.

Подальший розвиток середніх сіл передбачає реконструкцію діючих промислових підприємств і будівництво нових по переробці сільськогосподарської продукції, видобутку та виробництву будівельних матеріалів. З метою поліпшення пропорцій у соціальній структурі передбачається будівництво та благоустрій житла, підприємств торгівлі і побуту, освітніх, культурних і лікувальних закладів, прокладання автомобільних доріг з твердим покриттям, заасфальтування в селах центральних вулиць та інше.

Для збереження і розвитку малих сільських поселень (людністю до 500 чол) намічено організувати кооперативи, кустарні промисли, селянські (фермерські) господарства, кушові соціальні комплекси, побудувати автошляхи з твердим покриттям, газові мережі, забезпечити більшість соціальних потреб за допомогою пересувних транспортних засобів.

Визначені обсяги фінансування по всіх цих напрямках. Звичайно, в даному розділі напрошуються конкретні заходи по розвитку сільськогосподарського виробництва, задіянні в ньому місцевого населення та підвищенні його рівня доходів як результату від праці в аграрному секторі економіки. Це відразу покращить рівень життя сільського населення, його купівельну спроможність і фінансові можливості, сприятиме стабільності в сім'ях сільських жителів. Але в цілому заходи конкретні, стосуються більшості населених пунктів і, безумовно, можуть вплинути на вирівнювання становища в області.

На економіку території міг би працювати і розділ, присвячений міжрегіональним зв'язкам поліських областей, задіяних у виконанні програми, та інші заходи і управлінські рішення.

То чому ж тоді програма не працює, не стала настільним документом для кожної державної людини на рівні всіх гілок влади, не стимулювала до праці населення поліських областей, а також працівників інших регіонів, задіяних в поставці наукової та виробничої продукції з метою виконання її заходів. Щодо населення, то тут все зрозуміло - воно просто не було проінформоване в тому обсязі, коли документи стають невід'ємною частиною мислення індивідумів та колективів (не модне на сьогодні в Україні, але абсолютно правильне слово).

А от щодо державних мужів справа складніша. Після Кабінету Міністрів (нагадаємо, березень 1996 року) програма потрапила до Верховної Ради України для обговорення та прийняття рішення щодо неї. Так воно повинно бути відповідно до законів держави. Здавалось би, які проблеми? Адже рішення про її розробку прийняли на рівні всіх гілок влади вищого ешелону, правда, попереднього. Проблем і не було. Просто програма пролежала без дії десь біля півтора років, її навіть не винесли на розгляд, не включили в порядок денний бодай одного засідання. За цей час було розглянуто безліч питань. Чубилися ліві і праві, демократи і консерватори. Обговорювали пільги для депутатів і урядовців, закони про оподаткування стоянок для автомобілів і власників собак, ще багато чого серйозного, парадоксального, трагічного та смішного. Нікого не цікавила доля п'яти самих злидених областей України, в тому числі найбільш обділеної і добитої Чорнобилем Чернігівщини.

Не встав ні один депутат від області, не закликав своїх колег опам'ятатися та прийняти давно очікуване рішення щодо вистражданої програми. А ми ж їх обрали, ми вірили їх обіцянкам і красномовному туману пустих слів. Так пройшло півтора роки.

За цей час, не маючи затвердженої Верховною Радою програми, Уряд різко скоротив її реальне фінансування. Так, ще в 1996 році обсяги фінансування заходів програми соціально-економічного розвитку Полісся були зменшені проти передбачуваних у 3,6 рази. Причому, понад 60 відс. загального зниження прийшлося на заходи, пов'язані з екологічною безпекою та

пом'якшенням наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. В результаті цього зменшилися обсяги фінансування медичної допомоги особам, які зазнали радіоактивного опромінення, заходів по соціальному захисту, системі пільг і компенсацій постраждалим, будівництва та інше.

Більш ніж на 20 відсотків недодані кошти для агропромислового комплексу, які передбачалось направити на зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства та переробної промисловості, підвищення родючості ґрунтів.

На 15 відсотків знижено фінансування заходів по розвитку промисловості. В результаті цього не відбулась реконструкція Чернігівської ТЕЦ, зменшено фінансування технічних заходів по нафто- і газовидобутку, підвищенню ефективності пошуково-розвідувального буріння на перспективних площах та інше.

В 1997 році бюджетні видатки були визначені ще менші. Програма не жила повнокровним життям, навіть не народилася, вона ледь чутно жеврїла в стадії ембріону.

За цей час мінялися уряди, змінювалися прем'єр-міністри. Нарешті черговому прем'єр-міністрові В.Пустовойтенку набридли якісь там проблеми Полісся і він з подачі віце-прем'єр міністра С.Тігіпка прийняв рішення передати питання затвердження Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся на регіональні рівні (на рівні областей).

Мотивувалось це слідуєчим чином: "У зв'язку з прийняттям Конституції України та з огляду на орієнтовний характер визначення обсягів фінансування заходів за рахунок коштів державного бюджету, вони не обов'язково повинні бути затверджені Кабінетом Міністрів. Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів "розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України" (затверджує ці програми Верховна Рада), місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують "виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку", обласні і районні Ради "затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання". На сьогоднішній день законодавчо не визначено, які програми відносяться до загальнодержавних і регіональних, які - до програм розвитку областей і районів".

Ось так і не більше. Виявляється, Конституція заважає нормальному комплексному розвитку Полісся, його поступальному рухові в усіх необхідних напрямках регіонального прогресу.

Областям доручено затвердити ці програми в частині, що їх стосується, створити координаційні Ради по виконанню та ще і погодити дані програми з відповідними міністерствами.

Звідки розпочинали в кінці 1993 року, туди і прийшли в кінці 1997 року. Тільки стало набагато гірше в силу двох основних факторів:

1. Набагато глибша економічна яма, в якій знаходяться регіон і держава.

2. Тоді ми жили сподіваннями на покращення, які пов'язували з реформами на державному рівні та програмою соціально-економічного розвитку Поліських областей на регіональному. На сьогодні надії на програмне державне вирішення проблем регіону втрачені. Дитина (програма) померла, не встигнувши народитись.

Дозвольте процитувати частину одного з розділів попередньої книги автора "Чернігівська область. Соціально-економічний стан. Шляхи розвитку". Розділ має назву "Комплексний підхід до розвитку області. Програма "Полісся". Були в ньому такі слова:

"Мені пригадується одна нарада на високому рівні, де розглядався соціально-економічний стан кількох областей. Говорили про Житомирську, Київську області, Волинь і так далі. Розмова була спокійна, зважена. Та коли мова дійшла до Чернігівської області і автор почав говорити про шляхи виходу з кризи, керівники стратегічних міністерств дружно встали з місць і всі разом почали вигукувати:

- Ні, це неможливо!

- Чернігівську область не підняти!... І тому подібне.

Такі мене тоді зло і образа взяли. Як же так?

Чи не звідси започатковувалась Київська Русь?

Чи не звідси йшли громити ворога наші славні партизани?

Чи не тут процвітали ремесла?

Чи не тут врешті-решт, як у райському куточку, будували свої маєтки найзаможніші і найвідоміші люди Російської імперії?

Ні, думаю, будемо ми жити і розвиватись будемо...

Але емоції емоціями, їх економіка не терпить. Перейдемо до суто економічних міркувань. Автор глибоко переконаний, що для вирішення проблем регіону потрібний комплексний підхід, необхідна розробка Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся."

Ті роки, які пройшли з часу написання цих рядків, позиції автора не змінили. Незадіяні фактори і пріоритети, про які йшла мова раніше, аргументовано доводять, що область можливо і потрібно підняти з економічної руїни.

Прошу зрозуміти мене правильно, я далекий від думки, що одне тільки затвердження програми Верховною Радою створило б у Поліссі своєрідний оазис серед розвалені української економіки. Але праця по втіленню заходів програми в життя забезпечила б системний підхід до проблем соціально-економічного розвитку, надала своєрідний поштовх усім економічним та соціальним процесам.

Цього не відбулось. Миттєві інтереси керівництва держави переважили необхідність роботи на перспективу. Немає чіткої концепції розвитку держави - немає і стратегії розвитку регіонів.

В разі прийняття програми на обласному рівні вона перетворюється в рядовий документ обласного масштабу в силу слідуєчих основних причин:

1. Відсутнє достатнє державне фінансування.
2. У розвитку регіонів не задіяний науковий потенціал держави, провідні інститути та конструкторські бюро і так далі.
3. Значні проекти, які потребують участі областей України та інших держав, теж не можуть бути включені до програми.
4. Відпадає задіяне в програмі тісне взаємне співробітництво поліських областей.
5. Зникає пріоритетність в розвитку дійсно цих областей держави, що приваблювало б іноземних інвесторів, активізувало діяльність місцевого населення.

Без всіх цих складових програма лопається як мильна бульбашка. Було набагато чесніше її просто відмінити, скажімо, у зв'язку з бюджетним крахом і неплатоспроможністю, а не займатись словесною еквілібристикою щодо Конституції України та інше.

Із всього сказаного напрошується слідуєчий висновок.

1. Розробка Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся була задумана своєчасно, організована методично вірно і проведена на достатньому науковому та практичному рівні.
2. Переведення програми в статус обласних відносно відповідних територій фактично повністю знецінює її значення та реальний вклад в розвиток регіонів, включаючи і Чернігівську область.
3. Необхідно добитись відновлення статусу документу та розгляду і прийняття його на сесії Верховної Ради України.
4. Поряд із системним програмним підходом до розвитку регіону необхідне вдосконалення управлінської і організаційної діяльності при вирішенні питань, впровадження нових форм господарювання та підвищення і ефективне використання науково-технічного потенціалу області.

Хотілось би сподіватись, що всі перипетії навколо програми - це все-таки тільки летаргічний сон, хоч він і занадто затягнувся. Сон та економічна депресія мають закінчитися і програма запрацює на користь областей українського Полісся.

ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМЦЯМИ СІЛЬСЬКИХ МІСЦЕВОСТЕЙ РЕГІОНУ

Тема фінансового регулювання економічних процесів дуже складна і багатогранна. Про необхідність державної підтримки проникнення в Україну капіталів інших країн, кредитування пріоритетних галузей, випуску облігацій державного займу тощо написано дуже багато. В одному з розділів книги вже були досліджені напрямки іноземного інвестування на макрорівні. Доцільно продовжити тему окремих питань фінансового забезпечення життєдіяльності на прикладі Чернігівської області.

Фінансові вклади в промисловий та аграрний комплекс, всі сфери життя конкретного регіону у ряді випадків об'єктивно чи штучно ставляться в залежність від розвитку процесів підприємництва та приватизації, а також від того, хто керує тією чи іншою територією, та яке відношення керівництва до інвестиційних процесів.

У даний час в Україні є кілька напрямків підходу до питання інвестування економіки регіонів. Схематично їх можна охарактеризувати так:

1. Тільки від цього залежить успіх економічних реформ і розвиток території.
2. Треба взяти побільше кредитів, за рахунок цього як можна далі продовжити агонію невмілого керівництва.
3. З допомогою інвестицій нас намагаються закабалити, продати в рабство.
4. Інвестиції - модна тема, сучасні та загальноприйнятні лозунги і про них треба багато говорити.
5. Потрібне цілеспрямоване інвестування з політичним підтекстом типу "нас врятують тільки західні передові технології та кредити" чи, навпаки, "допомогти нам може тільки братній слов'янський народ" і так далі.

6. Інвестиції необхідні для проведення реальної реструктуризації виробничого комплексу, впровадження нових технологій та господарських відносин і доцільні лише при раціональному використанні. Їх вкладення повинно бути науково обгрунтоване, організаційно та законодавчо забезпечене. Економічна ефективність - з перших років інвестування. Над коштами необхідно встановити контроль держави і суспільства, забезпечивши при цьому повну гласність. В іншому випадку такі інвестиції тільки розбещують населення окремих регіонів, нарощують борг, не даючи взамін нічого довготривалого та стабільного.

Авторові найбільше до вподоби підхід, запропонований у попередньому абзаці.

Чернігівській області, що завжди отримувала кошти в мінімальних розмірах, навряд чи є перспектива попасти під зливу державних інвестувань та пільгових кредитів і дотацій. Між тим регіон стабільно потребує фінансової підтримки. Це зумовлено великою територією та незначною щільністю населення, відсутністю пріоритетних промислових комплексів, неефективним сільським господарством з його малородючими землями Полісся і так далі.

Необхідно шукати нові можливості для інвестування, особливо в сільській місцевості. Дуже гостро це питання стало на порядку денному сьогодні, коли практично повністю зупинена державна підтримка, ослабли КСП, значна маса населення - пенсіонери, село деградує і вмирає.

Між тим на арену економічного життя досить впевнено виходить нова сила - підприємливі люди. Вони вже на дещо здатні і набирають темпи. Показати, де може бути вкладений їх капітал з користю для себе і регіону - завдання даного матеріалу.

Підприємницькі структури потихеньку заповнюють ніші ринкової економіки України. Відмирають старі виробничо-комерційні ланки адміністративно-командної системи, даючи дорогу новому, невідомому ще кілька років тому. Підприємці нової хвилі заповнили екран і шпальти газет, а їх продукція - магазини, магазинчики і кіоски. Це невід'ємна прикмета часу. Її не можуть зупинити ні непередбачувані рішення, що приймаються у верхніх ешелонах влади, ні тягар фіскальної податкової системи, ні піддавлення державних чиновників чи так звана суспільна думка.

Але у цієї прикмети часу є одна особливість, яка ставить під сумнів її всеосяжний та неминучий характер. Бізнес охоче йде у великі міста, промислові центри, курортні зони країни. А навкруг них дійсно величезні простори територій, де практично "не ступала нога" підприємливої ділової людини. Не вклав він сюди свого розуму, енергії, терпіння, пробивної сили і, якщо хочете, спритності. Ця цілина чекає своїх підкорювачів і ті, хто ризикне, можуть розраховувати на значні успіхи. Чи велика вірогідність невдачі? Як і в кожній справі, вона, звичайно ж, є. Та невже такий великий ризик, як це ми традиційно вважаємо? Подібні думки значно перебільшені через незнання реальної ситуації та взагалі життя в сільській місцевості, можливостей території і населення. Цим пояснюється той факт, що розпочинають тут справу найчастіше бізнесмени, які народилися у цих місцях, і в абсолютній більшості випадків вони мають успіх.

То які ж можливості Чернігівської області? При вмілому господарюванні та діловій кмітливості це золотий Клондайк чи ситуація більш схожа на мильну бульбашку? Ще раз згадаємо пріоритети і потенціал області.

В першу чергу приваблює її геополітичне положення. Регіон має статус прикордонного. Крім того, область має розгалужену мережу шосейних доріг та залізничне полотно в усіх необхідних напрямках спілкування. Тому є всі умови для розвитку торгівлі, на першому етапі переважно прикордонної, створення спільних підприємств, банківських структур і так далі.

Викликають значну цікавість сільськогосподарський і територіальний пріоритети регіону. Він має величезну територію, м'який клімат Полісся. Тут прекрасні умови для виробництва льону, картоплі, іншої сільськогосподарської продукції. Для прикладу зупинимось на вирощуванні великої рогатої худоби м'ясних порід. Ще у минулому сторіччі Чернігівська губернія славилась тим, що продавала худобу для забезпечення м'ясних потреб двох російських

столиць - Москви та Санкт-Петербурга. Тут на заливних поліських луках вигулювались величезні череди тварин. По маршруту їх руху спеціально заготовлялось сіно, щоб тварини "не втратили форму". Були задоволені всі: місцеві селяни, жителі міст і, звичайно, купці, як їх тоді називали. Так продовжувалось десятиріччя. Традицію можливо і потрібно відродити вже на новій основі, та з не меншим економічним ефектом. Про це свідчить практика розведення в природних умовах на базі Козелецького району великої рогатої худоби абердино-ангуської породи.

Перспективні вкладення в переробну промисловість по виробництву як продовольчих, так і непродовольчих товарів. Є достатні запаси сировини, трудолюбиві, не розбещені заробітною платою та іншими прикметами цивілізованого світу (на жаль!) люди. Під сировиною мається на увазі продукція тваринництва і рослинництва, а також такі мінеральні ресурси як нафта, газ, крейда, будівельні піски, фарби (мумія, умбра, охра), фосфорити, торф, сировина для виробництва цементу, цегли, скла і так далі. Продукція, вироблена з них, знайде попит на внутрідержавному та зовнішньому ринках, особливо у випадку поживлення економічної ситуації. Не настільки ефективні, зате реальні на першому етапі поставки безпосередньо самої сировини.

Великі можливості для заготівлі підприємцями продукції сільського господарства у населення. В сезонні піки виробництва селяни мають значну кількість м'яса, молока та продуктів його переробки, яєць, картоплі і так далі. Вони готові співробітничати на грошових чи бартерних умовах шляхом проведення як разових операцій, так і на перспективній договірній основі. В людей села існує проблема нестачі грошових коштів (готівки) і одночасно перевиробництва продовольчої продукції. Рутинна система споживчої кооперації не може бути справжнім конкурентом. Інших організацій, крім разових операцій заготівельників бартерного типу (картопля-кавуни, картопля-пшениця і тому подібне), теж в основному немає. Ніша не заповнена. Тут є де прикласти руки. Між іншим, як і в сфері торгівлі. Тільки в цій галузі необхідно достатньо впевнено орієнтуватись. В асортименті товарів спеціальне харчування для кішок, безумовно, не піде, снікерси теж не завжди знайдуть свого покупця. Та є ціла гама виробів, що будуть мати стабільний попит. Особливо це стосується товарів непродовольчої групи широкого вжитку.

Природа області далеко не повністю знищена Чорнобилем і надзвичайно героїчними зусиллями меліораторів, але віднадили від неї сильно. Немає вже наметових містечок по берегах зачарованої довженківської Десни, Сейму та Снову. Економічні проблеми також відвернули від території туристів і просто відпочиваючих.

В той же час регіон має архітектурні пам'ятки часів Київської Русі і Гетьманщини, унікальну природу, рекреаційні можливості, включаючи мінеральну воду та бішофіт. Комерційний туризм, який отримав тут масовий розвиток - одне з підтверджень як вигідного географічного розташування області, так і, як не дивно це звучить, її туристичних можливостей.

А флора та фауна Чернігівщини! Чого коштує тільки побачити (а то і отримати ліцензію на комерційне полювання) стада зубрів в її лісах! Всі ми знаємо про зубрів у Біловезькій Пущі. Але майже така їх кількість знаходиться і в нашій області.

Перспективна організація міжнародних туристичних маршрутів. Про це говорить хоча б той факт, що у виданому у Франції каталозі туристичних маршрутів від України потрапили тільки Крим та маршрут Київ-Чернігівська область-Київ. Спільні проекти можуть бути організовані з Росією і Білоруссю, при достатніх інвестиціях в індустрію туризму є перспектива розраховувати на країни дальнього зарубіжжя.

Приведу такий приклад. Один солідний бізнесмен з Великобританії, розглядаючи презентовану йому автором книгу "Десна", добру годину прискіпливо допитувався, невже правда, що у нас так красиво. Я не зміг позитивно відповісти тільки на одне питання, чи є в регіоні п'ятизірковий готель. Тут є проблеми, які можуть подолати ділові люди. Звичайно, з вигодою для себе та для, як колись говорили, спільної справи.

Напрямоків, де є можливість ефективно попрацювати, чимало. Наприклад, селу практично невідомо, куди подівати приватизаційний та компенсаційний сертифікати. Тут також можуть знайти свій інтерес відповідні профільні компанії.

Розгортанню роботи сприяє зміна стереотипів і підходу до бізнесменів, які відбулись у сільських жителів за останні роки. Якщо раніше вони сприймали підприємців як нуворішів, що грабують державу та її населення, новоявлених гнобителів простих людей, чужих зайд, яким невідомі потреби і сподівання народу, то на сьогодні ситуація відрізняється докорінно. Населення належним чином оцінило ті перспективи, які надає розвиток підприємництва:

- * створення робочих місць, отримання роботи з відповідною оплатою;
- * можливість мати ринок збуту виробленої продукції;
- * наявність необхідних товарів, які можна купити чи придбати шляхом бартерного обміну;
- * спонсорська допомога місцевим жителям та вклад в соціальну сферу населених пунктів;
- * наявність прикладу для наслідування, який пробуджує споконвічну селянську господарську “хватку”, потроху витісняє зневіру і апатію, що надовго поселились в серцях українського хлібороба, причадили його шляхом державного утиску та безкінечних реформ.

В основному з теплом згадуючи минуле, на виборах голосуючи за комуністів як партію, люди разом з тим із симпатією та захопленням характеризують ефективні дії підприємливих людей на селі, підтримують їх, до речі, на виборах водночас голосуючи за конкретні яскраві особистості - представників приватного підприємництва та банківського капіталу. Їх навіть не лякає, що дисципліна у приватного підприємця сувора, винести чи вкрати (пробачте, взяти) у нього неможливо. Населення прагне мати нормальну стабільну роботу з відповідною оплатою. Тому побоювання підприємців типу “спалять”, “поб’ють”, “понівечать техніку” практично безпідставні.

Настороженість і протидія керівників колективних сільськогосподарських підприємств та чиновників районного масштабу вже теж далеко не ті, що кілька років тому в силу слідуючих обставин:

- * ефективні дії підприємців в деякій мірі вирішують соціальні та економічні проблеми села;
- * занепад КСП, їх повна збитковість не дає морального права чинити жорсткий опір впровадженню нових форм господарювання;
- * підтримка селян є реальним фактором, що не спонукає до протидії;
- * найбільш вдумливі і далекоглядні з них розуміють всю неминучість подібних процесів і сприяють їм, незважаючи на комуністичне минуле та відповідні ідеологічні погляди на сьогоднішній день;
- * значна кількість голів КСП і навіть деякі керівники районного масштабу активно співпрацюють з підприємцями (на “світлі чи “в тіні”), налагоджуючи свій особистий добробут. Це теж факт, від якого нікуди не по-дінешся.

Тому, приймаючи рішення щодо інвестицій в сільську місцевість, представники бізнесових структур у абсолютній більшості мають сподіватися не на протидію, а на підтримку (хоча в деяких випадках і дозовану) сільського населення та керівників сільського і районного масштабу. Імідж області як несприятливої для інвестицій теж змінився і пом’якшав.

Підтримані мають бути всі проекти, різні напрямки розвитку регіону (промисловість, сільськогосподарське виробництво, будівництво, торгівля, туризм і оздоровлення тощо). Та все-таки пріоритет доцільно віддати виробничій сфері, у даному випадку на селі. Вітчизняне товарне виробництво, особливо в сільській місцевості, на даному етапі в Україні майже скрізь збиткове та неефективне. Це при тому, що заводи давно збудовані, технологічний цикл налагоджений, працівники в основному кваліфіковані і відповідальні.

То чи реально задумувати і впроваджувати нове, вкладати в нього значні фінансові ресурси, розпочинати справу з першої цеглини, першого цвяха, першого працюючого на підприємстві? Виявляється при вмілій організації справи це не тільки реально, але і дає значні та різнопланові дивіденди як регіону, так і самому бізнесмену по слідуючих складових:

- * фінансова прибутковість;
- * впровадження нових технологій;
- * завоювання ринків збуту, що не були освоєні, сучасними видами продукції;
- * створення робочих місць;
- * задіяння капіталу в народногосподарському комплексі області;
- * підвищення рівня життя населення та соціально-економічний розвиток регіону.

Для прикладу зупинимось на трьох інвестиційних проектах, розміщених в різних районах Чернігівської області - від північних територій Полісся і до найбільш південного лісостепового Варвинського району.

Проект перший. В селищі міського типу Короп діють два підприємства корпорації “Проун”. Вони нарощують обсяги операцій, займаючись виробничою діяльністю, а саме - виробництвом меблів, що успішно конкурують з найбільш престижними, в тому числі і закордонними фірмами. В роботі задіяні десь біля 300 чоловік, які регулярно отримують

пристойну заробітну плату. А це значить три сотні забезпечених по наших мірках сімей. Всього ж у корпорації працює близько тисячі чоловік. Про масштаби проведених фінансових операцій говорить хоча б той факт, що у 1997 році тільки до бюджетів різних рівнів корпорація відрахувала біля 500 тис. грн. Хіба це не підтримка держави та вагомий внесок до її опустілої бюджетної казни?

“Проун” займається широкомасштабною спонсорською допомогою. На його кошти відреставрована Успенська церква в райцентрі, планується відродження зруйнованого колись Михайлівського храму.

Сам керівник на околиці Коропа споруджує будинок (точніше, архітектурний ансамбль), що засвідчує про довготермінові інтереси і бажання зв'язати з даним регіоном своє життя.

Але незважаючи на те, що фірма вирвалась з рутини невдач та безгрошів'я, знаходиться на підйомі, керівник постійно нарікає на податковий прес, який душить товаровиробника. Звідси і витoki нашої кризи, що носить не стільки фінансовий чи економічний, як управлінський характер. Протистояння різних гілок влади, боротьба за зони і сфери впливу дезорганізують суспільство, добивають його господарську ланку, без якої неможливе відродження держави.

Нещодавно діяльністю “Проуна” по виробництву меблів зацікавилась одна з американських фірм. В ході ділових зустрічей вирішувалась можливість співпраці. Та коли американські бізнесмени довідались про кількість і розмір податків, які доведеться платити, переговори припинилися. А тут ще нестабільність валюти та низька купівельна спроможність споживчого ринку України. Але, незважаючи на всі негаразди, “Проун” інвестує виробництво, нарощує обсяги операцій, має комерційний прибуток.

Приклад другий. З 1997 року почала виконуватись комплексна програма по вирощуванню картоплі у Менському районі Чернігівщини. Крім київського заводу по виробництву чіпсів споживачем “поліського хлібу” повинен був стати завод по виробництву картоплі фрі, будівництво якого запланували в Мені. Для реалізації проекту створено підприємство - закрите акціонерне товариство, одним із засновників якого через регіональне представництво фонду державного майна, стала держава, що володіла 51 відс. акцій ЗАТ. Серед інших засновників були колективні сільськогосподарські підприємства, на землях яких передбачалось розпочати роботи, сильні і відомі регіональні агропромислові формування, західноєвропейська інвестиційна компанія. Статутний фонд сформований на рівні 500 тис.грн., що на час заснування підприємства відповідало 270 тис. дол. США. Фінансування програми забезпечив агропромисловий банк “Україна”. Рішення технологічних питань взяв на себе інститут картоплярства України.

При виборі місця реалізації проекту були враховані наступні фактори та пріоритети:

- * традиційність даної культури для району;
- * сприятливі кліматичні умови;
- * землі, які дають можливість отримувати максимально високі урожаї;
- * розміщення на території району сільсько-господарських підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні картоплі і на сьогоднішній день достатньо міцні в організаційному та технічному відношенні;
- * зручне географічне розташування (близькість до території Росії, Білорусі) у випадку майбутнього експорту картоплі та продуктів її наступної переробки;
- * розвинуте залізничне і шосейне сполучення району з великими центрами (Київ, Чернігів);
- * розташоване недалеко господарство, яке спеціалізується на вирощуванні насінневої картоплі.

На території кількох господарств даного району в 1997 році підприємством були посаджені 375 га голландської картоплі. Доцільність цих сортів визначалась виходячи з високих технологічних вимог до сировини при виробництві чіпсів і картоплі фрі.

Перший рік був невдалим із-за ряду факторів в основному суб`єктивного характеру:

- * проект не продумали до кінця, було відсутнє його аргументоване та детально розроблене техніко-економічне обґрунтування;
- * не врахували останні зміни в законодавстві;
- * роботи виконувались поспішно, технологічні вимоги ігнорувались;
- * не добились комплексності при його впровадженні;
- * не продумана система збуту з орієнтацією на одного споживача поставила проект в залежність від фінансового стану останнього;
- * витрати на початкових етапах були значно більшими від запланованих.

В 1998 році значну частину недоліків усунули. Урожайність картоплі на полях з витриманим технологічним циклом виробництва склала в середньому 350, а місцями досягала 530 центнерів з гектара, що значно перевищує районні результати, отримувані раніше на полях Полісся при вирощуванні культури традиційними методами.

Паралельно з роботами по забезпеченню сировинної бази в 1998 році розпочалось будівництво заводу по виробництву картоплі фрї. Загальні обсяги капіталовкладень по проекту оцінювались більш ніж в 14 мільйонів доларів США. Витратна частина передбачала як безпосередньо зведення промислових споруд та корпусів, так і придбання відповідного обладнання та устаткування з виконанням подальших пусконаладочних робіт. Підприємство повинно було стати одним з найбільш потужних у Європі. Високий технологічний рівень виробництва, який забезпечується сучасним імпортним обладнанням, гарантував ринки збуту продукції в країнах Співдружності незалежних держав та Східної Європи. А враховуючи фактично монополіне становище заводу на території України, моральну підтримку вищого керівництва держави в даному питанні, можна було сміливо робити висновки про щасливу комерційну долю даного проекту.

Реалізація цієї частини програми розпочалась без істотних проблем. Організації, які виграли конкурс на право проведення робіт по об'єкту, швидко виконали початкові стадії будівництва. Були протягнені водогін, лінія електропередач, проложена автомобільна дорога, закладений фундамент і розпочалось спорудження корпусів. Вирішили питання щодо придбання необхідних технологічних ліній.

Фінансова криза, яка розпочалась в серпні 1998 року, та відповідне падіння курсу національної валюти гривні дещо змінили ситуацію. Програма не була профінансована до кінця в заплановані строки. Зрив графіків фінансування, відсутність державної допомоги у вигляді кредитів інноваційного фонду, які були обіцяні, безкінечні зміни в податковому законодавстві, дещо авантюристичні економічні та організаційні дії керівництва проекту, короткотерміновий характер фінансування зробили неможливим початок роботи заводу в кінці 1998 року, як це було передбачено в техніко-економічних розрахунках. Це в свою чергу призвело до непередбачених фінансових втрат, пов'язаних з необхідністю термінової реалізації не-переробленої картоплі, споживачем якої повинно було стати підприємство, що споруджувалось. Проект почав давати збої. Втім, його подальша реалізація не викликає сумнівів при умові переведення в ранг державних пріоритетів та фінансування з допомогою інноваційного фонду, який і був створений під подібні довготермінові проекти, розраховані на підйом сільськогосподарської галузі та виробництво конкурентоздатної високоякісної продукції.

Вже на сьогодні проект, незважаючи на деякі прорахунки в комерційній частині та зміни в фінансовій ситуації держави, має значний вплив на економіку району, на території якого проходить його реалізація.

Будівництво заводу по виробництву картоплі фрї не тільки зберегло роботу для сотень людей, але й створило нові робочі місця, дещо зменшивши гостроту соціальних проблем території. Запрацювали будівельні організації та підприємства по виробництву будівельних матеріалів. Цілий ряд комерційних структур і державних установ був задіяний для вирішення транспортних, збутових, організаційно-фінансових питань. В реалізації програми брали участь науково-дослідні інститути. Придбана високоякісна техніка. Відповідну підготовку по оволодінню технологіями виробництва пройшов персонал. Значно покращені транспортна, комунікаційна інфраструктури навколо об'єкта.

Ще більш значною для розвитку регіону виявилась програма по вирощуванню картоплі. Завдячуючи їй в сільськогосподарській секторі виробництва повернуто значні площі ріллі. Працівники п'яти колективних сільськогосподарських підприємств почали регулярно отримувати заробітну плату. Були відремонтовані та запрацювали нові потужності по зберіганню і промисловій переробці сільськогосподарської продукції. Замовлення отримав інститут картоплярства України. Має додаткову роботу господарство, що займається виробництвом насінневої картоплі. На Полісся було завезено та адаптовано до місцевих погоднокліматичних умов насіння високоврожайних голландських сортів картоплі. Провідними спеціалістами Голландії проведені спеціальні курси для товаровиробників, в процесі яких останніми освоєна технологія вирощування районованої характерної для Чернігівщини сільськогосподарської продукції, що дає можливість отримувати значні урожаї. Закуплена і ввезена спеціалізована сільськогосподарська техніка, яка не має аналогів в Україні. Відповідну підготовку пройшов працюючий на ній персонал.

Приклад третій. На початку березня 1997 року у смт Варві було створено сільськогосподарське підприємство “Україна-Холдинг-Лізинг-Варва”. Очолили його досвідчені керівники з відповідною кваліфікацією і стажем в області виробництва, торгівлі та фінансів. Метою товариства було здійснення сільськогосподарської, виробничої і торговельної діяльності, надання послуг по насиченню споживчого ринку, розширення конкуренції, подолання галузевого та регіонального монополізму. Основними напрямками визначено:

- * рослинництво як галузь сільськогосподарського виробництва;
- * тваринництво - велика рогата худоба, свині, птиця та інше;
- * переробка сільськогосподарської продукції рослинництва і тваринництва;
- * оптова, роздрібна та зовнішньоекономічна торгівля сільськогосподарською продукцією і продукцією переробки відповідної сировини;
- * участь своїми коштами, технологіями та устаткуванням у перспективних проектах і виробництвах

(холдинг та лізинг);

- * закупівля у населення, сільських (фермерських) господарств, державних, колективних сільськогосподарських підприємств сировини, то-варів народного споживання, лікарсько-технічної продукції;
- * створення комплексної системи заготівель і торговельного обслуговування, а також побутового обслуговування населення та інші.

Діяльність даного підприємства в перші неповні два роки існування можна охарактеризувати як цілеспрямовану, по-господарськи зважену та послідовну, а у фінансовому відношенні ефективну. Взвзявши в оренду високоврожайні, але дуже занедбані землі в одному з господарств Варвинського району, вклавши значні кошти в інвестиційний проект щодо високотехнологічного землекористування, підібравши кваліфікованих спеціалістів, господарство вже на першому етапі добилось незвичних для Чернігівщини врожаїв рослинницької продукції. В наступному планується розширити посівні площі, поставити на промислову основу виробництво продукції тваринництва, організувати її промпереробку, здійснити інші проекти виробничого напрямку у регіоні. Економічна криза в Росії, на яку у значній мірі був орієнтований збут продукції, створила деякі труднощі, та фірма здолала їх, маючи відпрацьовані ділові контакти і відповідним чином навчений персонал економічного профілю.

Признаючись відверто, автор два роки тому не зовсім вірив в успішну діяльність новоствореної компанії. Цьому були три основні причини:

- * збитковість сільськогосподарського виробництва у державі в цілому;
- * відсутність техніки та обладнання для достатньо ефективної праці в агропромисловому комплексі;
- * справу очолили досвідчені менеджери та управлінці, але вони не були спеціалістами сільського господарства, раніше ніколи не працювали в сільськогосподарському секторі економіки.

Між тим, результати діяльності наголошують на наступному - організаторський і управлінський досвід, якщо хочете, талант, при умові достатніх інвестиційних можливостей дає гарантований фінансовий результат в організації виробничої діяльності на селі не в далекому майбутньому, а вже через рік-два після початку роботи.

В усіх трьох випадках бізнесмени вимушені долати нестабільність фінансової ситуації і законодавчого забезпечення, тяжкий податковий прес щодо товаро-виробника. Але при достатньо вмілій організації праці підприємець все-таки може добитись успіху. Крім того, на нього не дають наступні фактори:

- * величезна картотека давно не сплачених бюджетних платежів;
- * зношене та морально устаріле обладнання і устаткування;
- * відучені в останні роки працювати кадри;
- * безкінечні команди “як сіяти та як збирати”, що до сих пір звучать з районів.

Від них він поки що вільний...

В наведених прикладах вигода для самих підприємців зрозуміла. Ефективність впровадження проектів для районів та області в цілому теж не викликає сумнівів. Зростає їх економічний потенціал. Збільшились обсяги промислової та сільськогосподарської продукції. Виросли напрямки транспортних перевезень, підрядних і будівельних робіт. У виробництво були направлені значні інвестиції. Створені робочі місця зменшили соціальну напругу. Бюджети всіх рівнів отримали реальні надходження у вигляді податків. Таким чином, користь мають всі - підприємці, держава, регіони та населення, яке в них проживає.

Доцільно надати декілька пропозицій щодо серйозних інвестиційних проектів на території області в її сільських місцевостях:

* незадіяні потужності Семенівського заводу по

переробці картоплі;

* вирощування ячменю для Чернігівського пивкомбінату “Десна”;

* виробництво склотари та стекол для автомобілів на базі Папернянського родовища скляних пісків;

* створення чинбарного заводу з італійськими технологічними лініями;

* підприємство по переробці рибних ресурсів області;

* міні-заводи з поглибленою переробкою м'ясної продукції та деякі інші.

Крім них достатньо ефективно створення виробництв, що паралельно займаються і реалізацією продукції, буквально в усіх великих та середніх населених пунктах, де є достатня кількість сировинних ресурсів і незадіяна робоча сила.

Для цього потрібна концентрація свого регіонального капіталу, задіяння фінансів інших територій, особливо Київської області та Донбасу і Придніпров'я, в спільних інвестиційних проектах. Банківські структури (як великі, так і регіональні банки) теж можуть мати вигоду та прибуток, особливо на перспективу, при реалізації даних та подібних проектів.

Чи буде в області, особливо на початку, надана необхідна допомога? Звичайно, перш за все потрібно розраховувати на власні сили. Та дещо планується і в самому регіоні. Розроблена обласна програма підтримки підприємництва, в якій передбачено:

* використання можливостей регіонального консалтингового центру в наданні інформації щодо економічних питань життєдіяльності області;

* інформаційне забезпечення та рекомендації щодо зовнішньоекономічної діяльності, зовнішніх ринків і тенденцій їх розвитку;

* отримання пільг та диференціація місцевих

податків підприємствам, які займаються важливою для потреб регіону діяльністю і інше.

Та перш за все, звичайно, надія на себе. Досвідчений бізнесмен все уважно прорахує, проаналізує, складе програму дій (чи бізнес-план, як його тепер модно називати) і ... Дорогу здолає той, хто іде.

Матеріал даного розділу - невелике маркетингове дослідження, попередня інформація для тих, хто бажає розширити справу, освоїти нові напрямки та території, попрацювати з користю для себе і регіону, інвестувати економіку та мати від цього дивіденди.

РЕКРЕАЦІЙНІ І ТУРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

Коли автор сформулював назву даного розділу, він і гадки не мав наскільки точно вона характеризує природні оздоровлюючі ресурси, архітектурну спадщину та славетні історичні місця регіону, їх порівняно невелике, але все наростаюче в часі задіяння для туризму і відпочинку ще 10-15 років тому та ситуацію паралічу щодо цих питань на сьогодні. На початку і в значній частині матеріалу мова йде про природні ресурси, архітектурні пам'ятники старовини, зручне географічне і транспортне розташування, знамениті імена, пов'язані з Чернігівщиною, і так далі. З інформації, яка буде наведена, стає ясно - можливості мало не безмежні. На цьому можна було б ставити крапку і зовсім не торкатись питання, чи реалізується потенціал та що треба зробити для його задіяння. Це вже інша сторона медалі, її дослідження не впливає із назви розділу. Крім того, вона не блищить і не сяє, на відміну від можливостей, варіанти пошуку і спроби запропонувати конкретні заходи не викликають оптимізму. Але це головна складова, суть проблеми, якщо мова йде про соціально-економічне дослідження однієї з галузей території. Тому від висновків та пропозицій щодо даного аспекту життя регіону ми нікуди не дінемось.

Все ж розпочнемо із можливостей. Регіон знаходиться на північному сході України, відповідно районування входить до Поліського економічного району.

Чернігівську область, особливо її північну частину, справедливо можна назвати озерним краєм. З декількох сот озер двадцять є пам'ятниками природи. Вони дуже мальовничі, оточені зеленню гаїв і лісів, багаті рибою, на багатьох з них ще збереглись залишки таких, що стали вже рідкісними, водяних рослин: біла лілія, латаття і водяний горіх-чилима.

Основними місцями відпочинку є Дніпро, Десна з притоками і багаточисельними озерами, мальовничими берегами, лісами та луками. Тут можливий найбільш повний набір видів відпочинку і туризму.

При оцінці природних рекреаційних можливостей в цьому розділі враховувались реальні поєднання кліматичних, ландшафтних, водних і промислових ресурсів, функціональна багатоплановість туризму та відпочинку, ступінь екологічної, в тому числі радіаційної, чистоти територій.

Клімат області помірно континентальний, з досить теплим літом і порівняно м'якою зимою. Він є важливим, а для деяких видів відпочинку лімітуючим фактором рекреаційної діяльності. Погодні умови визначають час експлуатації об'єктів, що дуже важливо з економічної точки зору.

За даними спостережень на метеостанціях Чернігова, Семенівки, Остра, Прилук була встановлена тривалість сезонів літнього і зимового відпочинку та туризму. Так, для Чернігівської області тривалість літнього сезону з середньодобовими температурами повітря понад 10° С, коли можливі майже всі види відпочинку і туризму - 150-160 днів, з кінця квітня до жовтня. Кількість днів із сприятливою погодою складає 115-117 днів. Найбільш популярний оздоровчий відпочинок - пляжно-купальний. При оцінці сприятливих умов для купання приймалась температура води 17° С і вище. Тривалість купального сезону з кінця травня до вересня становить 100-110 днів. Але з врахуванням погодних умов сприятливим періодом можна вважати червень-серпень, коли повторність погожих днів біля 80 відс., або 87-93 дні.

Час, коли можливі міжсезонні види відпочинку (пізнавальний туризм, прогулянки, промисли і т.д.), триває із середини березня по жовтень - 190 днів. Найбільш сприятливим для їх проведення можна вважати період квітень-вересень (130-150 днів), коли кількість погожих днів понад 50 відс.

Ореоли розвитку зимового відпочинку зосереджені у поліській частині області. Південні райони (лісостепова частина) для зимових видів придатні епізодично.

Ліси області - один із основних ландшафтних ресурсів відпочинку і туризму, місце мешкання лісових птахів та тварин. Вони мають велику пізнавальну і естетичну цінність. Поліська частина області найбільш заліснена. Лісовкрита площа становить майже 170 тис.га. Основними породами є сосна, дуб, широколисті дерева. Поширені березові і вільхові, свіжі і вологі ліси. Вони також являють собою рекреаційну цінність. В поймах річок багато лугової рослинності, чагарників, зустрічаються листяні рідколісся. На заболочених ділянках розповсюджена болотяна рослинність.

Берегова смуга приваблює багатьох туристів і відпочиваючих. Тут задовольняються потреби водного і пішохідного туризму в забезпеченні рибної ловлі, збору ягід і грибів, пляжно-купального та інших рекреаційних занять, пов'язаних з водою.

Водну мережу Чернігівщини складають 1200 річок загальною довжиною біля 8 тис.км. Всі вони належать до басейну Дніпра, який протікає вздовж західного кордону області. Головна річка області - Десна (ліва притока Дніпра), довжина якої в межах регіону складає 670 км. Найбільші притоки Десни: праві - Убідь, Мена, Снов, Білоус; ліві - Сейм, Доч. На північному заході області протікає Сож (ліва притока Дніпра), на півдні - Удай (права притока Сули). В області багато озер, ставків, водосховищ. Загальна площа водного дзеркала річок, озер, ставків та водосховищ - 62.9 тис. га.

Обсяги природного рекреаційного потенціалу області складають 23771.4 тис.чол.-доз рекреації в рік. У розрахунку на 1 км.кв. території маємо 745.2, а на душу населення - 16.7 чол.-доз. Серед областей України по величині природного рекреаційного потенціалу Чернігівська область займає 6 місце - 5.4 відс. загальної кількості. Щільність природного рекреаційного потенціалу на 1 км.кв. території не перевищує середньодержавний рівень, а на душу населення в два рази більша, ніж в цілому по Україні. Основними складовими рекреаційної спеціалізації області на перспективу і в подальшому будуть ресурси річок разом з озерами, а також лісних територій, які займають в структурі рекреаційного потенціалу відповідно 73.6 і 26.3 відс.

Багатий і різноманітний тваринний світ Чернігівщини. В лісах водяться зубр, лось, олень благородний, дикий кабан, лисиця, заєць-русак, козуля, вовк, білка, куниця, енот, борсук, по берегах річок - бобер, видра. Так, навіть вихідець із сивої давнини зубр прикрашає собою ліси Носівського та Бобровицького районів. Із птахів поширені качка, тетерів, куріпка, кулик, перепел, лелека, шпак, дятел, синиця, соловей та інші. В річках і водоймищах водиться риба: сом, щука, окунь, короп, лящ, лин, карась, плітка і так далі.

Чернігівська область володіє достатньою кількістю природних комплексів, які збереглися, що видно з даних наведеної таблиці.

Природно-заповідний фонд області.

☐ n /n	Категорія об'єкту	Кількість	Площа, га
1.	Заказники		

	державного значення	4	2899
	місцевого значення	361	648537
2.	Пам'ятники природи державного значення	3	198
	місцевого значення	104	284.2
3.	Дендропарки	1	204
4.	Зоологічні сади	1	9
5.	Пам'ятники садово-паркового мистецтва державного значення	2	612
	місцевого значення	21	461.1
6.	Заповідні урочища	33	8279

На їх базі доцільне подальше розширення заповідної мережі в регіоні, яке включило б у себе слідуючі об'єкти:

1. Деснянський національний природний парк в районі м.Остра площею майже 54 тис.га з луговою та лісною рослинністю. Серед лісів тут особливу цінність мають соснові, вільхові і осинові породи, а також заплавні луки.

2. Національний парк в Коропському районі площею 31.6 тис.га. Тут збереглася велика різноманітність лісових масивів, серед яких переважають дубові, липово-дубові та кленово-липово-дубові гаї. На цій території ростуть чисельні реліктові види рослин і дерев, занесені в Червону книгу нашої держави.

3. Ічнянський природний парк площею 25 тис.га на території Ічнянського та Прилуцького районів. Серед лісів більше всього липово-дубових і грабово-липово-дубових. Тут проходить східна межа грабових лісів.

4. Державні заказники:

* Оболонський масив площею 400 га. Там збереглись заливні луки р. Десни великої флористичної різноманітності;

* Креховський масив площею 200 га заливних луків у Козелецькому районі з наявністю у ньому видів рослин, занесених в Червону книгу;

* Змотієвський масив площею 200 га в Сосницькому районі, де зустрічаються реліктові та зникаючі нині види лугових і болотяних рослин;

* Путівський масив болотяних луків Новгород-Сіверського району площею 100 га з рідкісними видами флори;

* Бречський масив болотяних луків площею 200 га в Щорському районі з метою охорони торф'яних луків Лівобережного Полісся з посадками вільхи та верби;

* Мурав'їнський масив в Новгород-Сіверському районі площею 100 га з рідкісними реліктовими видами рослин.

5. Озера - пам'ятники природи державного значення з луговою та водною рослинністю, рідкісними та вимираючими видами:

* Козероги Чернігівського району площею 3 га;

* Вадень Новгород-Сіверського району площею 150 га;

* Трубіж Борзнянського району площею 40 га.

Створення заповідних територій дозволить зберегти цінні лісові масиви, відновити рослинний світ, зменшити антропогенні навантаження. Розширення їх мережі збільшить показник відношення заповідників до загальної земельної площі до 5,9 відс. Робота ця вкрай необхідна і розрахована на прийдешні покоління. Крім того, вона абсолютно реальна в наші неконструктивні, в основному направлені на розруху та розвал часи, оскільки не потребує фінансових вкладень, а для пошкоджень типу "наростити площі орних земель" тощо необхідні кошти та організаційні зусилля. Тому будемо надіятись, що в законодавчому плані рішення попаде в чергову постанову Верховної Ради, а на практиці його підтримають місцеві та регіональні керівні, галузеві і силові структури.

Згідно з практикою рекреаційного природо-користування до потенційно придатних ландшафтів належать лісові, луково-лісові та водно-луково-лісові.

Ландшафти, які придатні для рекреаційного вико-ристання без обмежень, діляться на три основні групи:

1. Міжрічні лісові, придатні для оздоровчого і пізнавального відпочинку та туризму, любительських промислів і т.д.

2. Схиліві, придатні для спортивного, оздоровчого та пізнавального відпочинку і туризму.

3. Пойменні, в тому числі навколводні лісо-лукові і луково-лісові, придатні для оздоровчого туризму і відпочинку на воді, берегах акваторії, в лісі, де можливий і ряд видів любительських та спортивних промислів.

Площа ландшафтів, придатних для рекреації без обмежень, складає 666,6 тис. га, або 21 відс. території області. Їх функціональна структура свідчить, що область має значні туристичні ресурси: 561,9 тис. га (84,3 відс.) - площа міжрічних лісних ландшафтів; 58,8 тис. га (8,8 відс.) - пойменні, в т.ч. 5,5 відс. - навколводні. Решту території займає схилова група.

Планова організація місць масового відпочинку і туризму в Чернігівській області актуальна, оскільки знизилась можливість відпочинку та рекреації на широкому геополітичному просторі (розвал Радянського Союзу), а також в межах України (низький рівень життя населення, погіршення матеріально-технічних можливостей індустрії туризму за останні роки). Тому за короткий час рекреаційна діяльність отримала значний розвиток. Були проведені організаційні заходи. Один з них - архітектурно-планувальна організація території. Вона полягає в раціональному використанні природних оздоровчих ресурсів і культурно-історичних цінностей шляхом чіткого визначення функціонального призначення районів та комплексів в сукупності з розвитком усіх галузей народного господарства і заходами по охороні та збагаченню природних ресурсів відпочинку.

В межах рекреаційних районів організацію масового відпочинку і санаторного лікування передбачається проводити в комплексах, що дає ряд переваг перед розосередженим розміщенням установ відпочинку в частині організації транспорту, інженерного обладнання території, централізації основних видів обслуговування відпочиваючих. А це в свою чергу вирішує проблеми економії коштів при будівництві і експлуатації установ відпочинку, забезпечує умови для збереження природного середовища. Ми маємо тут переваги як економічного, так і екологічного характеру.

В межах комплексів поєднуються зелені насадження, водні простори, архітектурно-історичні і природні пам'ятки.

На території області виділені такі рекреаційні райони і комплекси:

I. Район Новгород-Сіверський - Батури у складі комплексів відпочинку:

1. Межиріччя р. Десна - р. Судость.
2. Лисконога - Пушкарівський.
3. Смячинський.
4. Новгород-Сіверський.
5. Мезинський.
6. Вишеньки-Райгородський.
7. Короп-Оболонський.
8. Батуринський.
9. Межиріччя р. Десна - р. Сейм.

II. Район р. Снов - р. Ревна у складі комплексів відпочинку і санаторного лікування:

1. Новомлинський (Кучинівські дачі).
2. Руднянський.
3. Комплекс відпочинку "Коровне" (Боровицька дача).

III. Район р. Сож - р. Дніпро у складі Тупичівського комплексу відпочинку.

IV. Район приміської зони м. Чернігова у складі комплексів відпочинку і санаторного лікування:

1. Чернігівський.
2. Подусівський.
3. Седнівський.
4. Межиріччя р. Десна - р. Снов (Брусилів - Боромики - Борки).
5. Салтиково-Дівицький.
6. Ладинсько-Надинівський.

V. Район Прилуцького промислового вузла у складі комплексів відпочинку:

1. Урочище "Далекі потоки".
2. Урочище "Сосна".
3. Лісові Сорочинці.
4. Урочище "Пруси".
5. Ічнянський.
6. Тростянецько-Качанівський історичний і дендрологічний комплекси.

При цьому автором навмисно не включені деякі комплекси відпочинку і навіть цілі рекреаційні райони, які до цього часу проходять по статистичній звітності. В першу чергу це межиріччя р. Дніпро - р. Десна (Дніпровсько-Деснянський природний парк), а також окремі комплекси відпочинку районів р. Сож - р. Дніпро і р. Снов - р. Ревна та деякі інші. Це пояснюється забрудненням навколишнього

середовища і в першу чергу непоправними наслідками аварії на Чорнобильській АЕС. Дані фактори згубно впливають на ефективність комплексів відпочинку і оздоровлення. По них, та і не тільки по них, на думку автора, необхідно провести додаткове і дуже уважне обстеження.

Перейдемо до дослідження історико-архітектурної спадщини регіону. Чернігівщина - одна з областей України, де розташована велика кількість визначних архітектурних пам'яток XI-XII ст. і XVII-XIX ст. Всього в області налічується 201 пам'яток архітектури, з них державного значення - 128, обласного - 73.

Найбільш цінними пам'ятниками архітектури домонгольського періоду є унікальні за своїм значенням:

- * Спаський собор - XI ст.;
- * Борисоглібський собор - XII ст.;
- * Успенський собор Єлецького монастиря - XI ст.;
- * Антонієві печери та Іллінська церква - XI-XII ст.;
- * П'ятницька церква - XII ст. в Чернігові;
- * Юр'єва божниця в Острі - XII ст.,

а також більш пізні комплекси культового призначення:

Єлецький та Троїцько-Іллінський монастирі в Чернігові, Густинський монастир в с. Густиня Прилуцького району, Спасько-Преображенський монастир в Новгороді-Сіверському та собор Різдва в Козельці.

Велику культурну цінність являють собою палацові ансамблі:

- * садиба Тарновського в с. Качанівка Ічнянського району - XIX ст.;
- * садиба Галаганів в с. Сокиринця та смт. Дігтярі Срібнянського району - XVIII ст.;
- * садиба Рум'янцева-Задунайського в с. Вишеньки Коропського району;
- * палац останнього гетьмана України графа Кирила Розумовського в смт. Батурині.

Особливу групу становлять пам'ятники монументальної архітектури з дерева. Таких пам'яток в області 18, з них 8 - пам'ятники житлової архітектури. Це "Будинок Феодосія" в Єлецькому монастирі - XVII ст., садиба Дарагана на Покорщині в Козельці - XVIII ст. та інші.

Один з найвидатніших храмів Київської Русі, що зберігся до наших днів в Україні - Спаський собор (1032 р.). Це головний храм, центр громадсько-політичного життя міста і Чернігівського князівства. Велична простота і монументальність композиції, мальовничість силуету і нерозривний зв'язок фасадів з конструктивною схемою - характерні риси давньоруської архітектури. З 1967 р. Спаський собор є головною пам'яткою-музеєм архітектурно-історичного заповідника. Розпочаті реставраційні роботи та дослідження пам'ятки старовини дозволяють виявити її первинний вигляд і з'ясувати історію перебудов. Закінчено відновлення позолоти XIX ст. Поступово відкриваються раніше не відомі особливості архітектурно-художнього образу та історії Спаського собору - перлини давньоруської доби, свідка розквіту Київської Русі.

Зразками архітектури Чернігова XII ст. є Борисоглібський та Успенський собори, Іллінська церква, що розміщена біля входу до Антонієвих печер на південному схилі Болдиної гори.

Борисоглібський собор збудований в середині XII ст. на території Дитинця між валом і Спаським собором. Він був головною спорудою Борисоглібського монастиря, в одній із будівель якого наприкінці XVII ст. Л.Барановичем було засновано слов'яно-латинську школу, перетворену у 1700 р. в колегіум. За час існування собор неодноразово було пошкоджено і перебудовано, і кожного разу він набував нових рис. До наших днів майже не збереглися фрескові композиції, які вкривали стіни, сплетіння і арки. Після війни Борисоглібський собор було відбудовано у первісному вигляді. Збереглися срібні карбовані царські врата іконостасу. Для їх виготовлення було використано матеріал фігури срібного ідола, знайденого в 1700 р. під час будівництва дзвіниці Чернігівського колегіуму. З 1972 р. Борисоглібський собор у складі Чернігівського архітектурно-історичного заповідника.

Майже одночасно з Борисоглібським споруджено триверхий Успенський собор - головну будівлю Єлецького монастиря. В архітектурі Успенського собору застосовано ті ж прийоми і принципи будівництва, що й Борисоглібського. Усі форми м'яко виліплені і створюють почуття спокою, гармонії. Вони колись доповнювалися чудовими фресками. Архітектура Успенського собору була прикладом для будівничих XII ст. і в інших землях Русі: собори тієї ж назви в Каневі, Володимирі-Волинському, церква в Старій Рязані збудовані під впливом чернігівської архітектури XII ст.

Однією із найцікавіших пам'яток Чернігова і єдиним на Лівобережжі України безстовпним однобанним храмом, який зберігся від XII ст., є Іллінська церква. Вона своїм розміщенням і загальною композицією підкреслює велич та красу панорами міста понад р. Десною. Стіни, арки, укоси вікон і верх були вкриті фресками тепло-сіро-блакитних, золотавих та тепло-червоних тонів.

Іллінська церква декілька разів була перебудована. Пізніше, в XIX ст., звели новий верх і церква набула сучасного вигляду. Тоді ж всередині храму споруджено вишуканий різьблений іконостас складної барокової композиції, прикрашений сріблом, позолотою, живописом (іконами). Ця прекрасна пам'ятка мистецтва є одним з головних об'єктів у складі Чернігівського архітектурно-історичного заповідника.

П'ятницька церква - єдиний витвір архітектури рубежа XII-XIII ст., що зберігся до наших днів. Динамічна композиція споруди народжена фантазією невідомого будівничого майстра, який розумів і знав народну дерев'яну архітектуру і увібрив досягнення будівничих балканських країн Візантії. Сміливість творців П'ятницької церкви, названої так на честь заступниці ремесел і торгівлі у давніх слов'ян Параскеви-П'ятниці, втілена у рішенні конструкцій пам'ятника старовини. До 1786 р. церква була головною спорудою П'ятницького монастиря. Протягом XVII-XIX ст. декілька разів реставрувалась. Відроджена в первісному вигляді споруда відтворює найвищий етап розвитку архітектури Київської Русі.

У 1069 році за даними літопису, "пришедь Чернигову, взлюби Болдины горы, исконавь печеру..." відомий любечанин, засновник Києво-Печерської лаври Антоній Печерський. Він був змушений залишити Київ після поразки повстання киян проти князя Ізяслава, в якому брав участь на боці повстанців, і оселився у Чернігові, де, не без підтримки князя Чернігівського Святослава, жив до 1072 р. У XI-XVIII ст. на місці первісної печери було створено складний архітектурно-просторовий комплекс монастиря у вигляді кількох ярусів галерей та приміщень. З них на сьогодні вдалося дослідити чотири яруси. В четвертому знайдено досі невідому частину галерей XI ст. Її, як і весь підземний комплекс, виконано в дуже міцному суглинку. Цей комплекс є однією з найцікавіших і багато в чому загадкових пам'яток історії та культури Чернігова. Загальна довжина досліджених Антонієвих печер - 315 м. Найдавніший ярус розташований на глибині 12 м.

Пам'ятником архітектури домонгольського періоду є Юр'єва божниця - умовна назва Михайлівської церкви. Збудована вона в 1098 р. князем Володимиром Мономахом у м. Острі. Відновлена князем Юрієм Долгоруким, від якого і дістала назву. Під час нападу князя Ізяслава Мстиславовича була спалена. Відбудована в 1195 р. В 1753 р. згоріла від блискавки, а згодом почала руйнуватися через підмив пагорба р. Остром. Наприкінці XVIII ст. - початку XIX ст. розібрана за винятком апсиди. В 1977-1980 р.р. проведено консервацію мурування і реставрацію фрескового розпису XII ст., залишки якого збереглися в апсиді.

Архітектурний ансамбль Єлецько-Успенського монастиря складався поступово протягом XI-XVII ст. і мав риси українського барокко. Головною спорудою монастиря є Успенський собор, монументальність якого підкреслюють одноповерхові келії XVI-XVII ст., виділяються також Петропавлівська церква з трапезною XVII ст. та залишки будинку ігумена XVIII ст. Вертикальний акцент композиції - 36-метрова дзвіниця, поруч з якою міститься Будинок Феодосія Углицького - пам'ятник архітектури з дерева. Єлецько-Успенський монастир включено до складу архітектурно-історичного заповідника.

Густинський монастир знаходиться в с. Густиня Прилуцького району. Заснований на початку XVII ст. серед густих дубових лісів. Первісно-дерев'яний згорів під час пожежі в 1636 р. Архітектурний ансамбль склався в XVII-XVIII ст. Центральна споруда - Троїцький собор (1672-1676 р.р.). У другій половині XVII ст. було зведено Миколаївську та Катерининську церкви, Воскресенську церкву з трапезною, будинок ігумена з Варваринською церквою. Тривалий час Густинський монастир був неофіційним центром зв'язків між Україною, Росією і Молдовою, осередком ідейної боротьби проти унії та католицизму.

Унікальний за своїм значенням Спасо-Преображенський монастир у Новгороді-Сіверському. Він заснований в XI - на початку XII ст. на пагорбі понад заплавою р.Десни. Головна споруда монастиря - Спаський собор - зведений на початку XIII ст. Органічно вписуються в ансамбль надбрамна дзвіниця, келії і трапезна з Петропавлівською церквою, будинок ігумена з Іллінською церквою, будинок бурси. В роки Великої Вітчизняної війни на території монастиря гітлерівці створили табір військовополонених, де загинуло 19,3 тис. громадян. Частково відремонтований і реставрований у післявоєнні роки. На території монастиря виявлено печери. З 1979 року він має статус філіалу Чернігівського архітектурно-історичного заповідника.

Одним з найважливіших архітектурних об'єктів є чудовий парк з будинком Кочубея, величний палац останнього гетьмана України графа Кирила Розумовського в смт. Батурині. Це справжній взірець класицизму. Палац Розумовського - єдиний в Україні приклад "кубічної" центричної композиції будівлі. Він являє собою велику художню цінність.

Садиба Лизогубів у Седневі була збудована в кінці XVII ст., коли Седнів став маєтністю представників козацької старшини Лизогубів. В середині XIX ст. садиба перетворилась на

мальовничий архітектурний ансамбль. Чарівна природа, демократизм і гостинність господарів приваблювали сюди багатьох діячів культури. Бували тут Т.Г.Шевченко, Б.Д.Грінченко та інші.

До визначних пам'яток епохи гетьманства належить Миколаївський собор в м. Ніжині. Він споруджений козаками Ніжинського полку на старовинному Соборному майдані, де колись стояв дерев'яний храм. Дзвін вагою 400 пудів відлито в 1758 р. на Ніжинському заводі братів Чернових.

Єдина адміністративна споруда, зведена досвідченими митцями, що збереглася на Чернігівщині - будинок полкової канцелярії у смт. Козельці. Він споруджений у 1756 - 1765 роках архітектором Н.В.Квасовим за участю архітектора І.Г.Григоровича-Барського. Мурована двоповерхова будівля полкової канцелярії поєднує риси барокко і класицизму.

Одним з пам'яток української дерев'яної монументальної архітектури є Георгіївська церква. Вона зведена між 1715 - 1747 р.р. на території стародавнього городища у смт. Седневі Чернігівського району, перебудовувалась у 1852 р. Церква постраждала в роки Великої Вітчизняної війни. В 1975 - 1978 р.р. почалися роботи по реставрації споруди, під час яких розібрані перебудови XIX ст. На цьому, на жаль, роботи закінчились.

На даний час 62 пам'ятники архітектури знаходяться в аварійному стані та потребують невідкладного проведення ремонтно-реставраційних робіт. Серед них:

* Густинський монастир в с. Густиня;

* Слєцький монастир, а також

печери та Іллінська церква в Чернігові;

* палац Розумовського в Батурині та інші.

Реставраційні роботи ведуться вкрай повільно, графіки їх виконання зриваються.

Велику занепокоєність викликають стан комплексу садиби Галаганів в с. Сокиринці Срібнянського району, споруди з дерева Георгіївської церкви в Седневі, церкви Крупицько-Батуринського монастиря, Іванівської церкви в м. Прилуки, церкви О.Невського в с. Редьківка Прилуцького району, церкви Різдва Богородиці в с. Вовчок Козелецького району та інших архітектурних пам'яток, які знаходяться в критичному стані, потребують термінового ремонту.

У зв'язку з тяжким економічним становищем, що склалося в Україні, уряд виділяє мізерні кошти на проведення робіт по відновленню пам'яток архітектури - стародавніх свідків нашої історії, які знаходяться в тяжкому становищі і потребують невідкладної допомоги. Надто недостатні асигнування впливають на швидкість реставрації.

Крім традиційних видів фінансового забезпечення туристичних та оздоровчих програм з допомогою державних чи іноземних інвестицій доцільно на належному рівні відпрацювати питання використання з цією метою капіталу підприємців і банківських структур. До речі, автор був учасником одного з таких перспективних проєктів по Чернігівській області, який не увінчався успіхом тільки через нерозворотливість та невідміння працювати місцевих реставраційних майстерень.

Та про все по порядку. Іноді ми недооцінюємо роль земляцтва і земляцьких організацій. Зокрема це стосується і Чернігівського земляцтва. В основному все закінчується теплими зустрічами, в той час як необхідно, щоб і робота після таких заходів кипіла. Був період, коли головні фінансові структури України в основному очолювали вихідці з Чернігівської та Сумської областей, а частина останньої теж в минулому Чернігівщина. До речі, Сумська область сповна використовує земляцькі контакти при вирішенні економічних питань. Взяти хоча б відкриття у м. Сумах Академії банківської справи.

Хотілось щось зробити для відновлення історичного краю і автору дослідження. Та як це вирішити, коли немає коштів? У хід пішли контакти із земляками-банкірами, які з цікавістю сприйняли ідею реставрації церков та соборів. Відбулось кілька зустрічей, спільно об'їхали найбільш величні історичні споруди. На найвищому рівні керівництва були залучені Національний банк України, Асоціація комерційних банків, впливові акціонерні банківські структури, які пообіцяли виділити необхідні кошти для семи відібраних об'єктів, що представляють найбільшу цінність, при одній умові - гроші не повинні "піти в пісок", реставрація має бути закінчена якнайдовше за тричотири роки. Це правильно і зрозуміло - фінансисти хотіли бачити результати своїх інвестиційних зусиль, підвищити імідж меценатів у країні та за її межами. Крім того, було невідомо, чи збережеться і в подальшому сприятлива для банків фінансова ситуація (вона потім дійсно значно змінилася в сторону погіршення).

Здавалось би, які проблеми? Отримуй гроші і працюю. Але тут вступили в силу бюрократичні рогаки нашої реставраційної індустрії. Виявляється, що працювати на цих об'єктах має право тільки одна організація на всю область. До того ж вона надзвичайно малочисельна і не володіє необхідними технічними засобами. Відразу з'явилися проблеми в проєктах реставрації. Графіки робіт були розтягнені, страшно повірити, на сотні років. Бачилось чотири шляхи виходу із ситуації:

* швидко наростити потужності акредитованої організації;

- * провести навчання і акредитувати будівельні структури, які мали необхідний досвід та техніку і не були забезпечені підрядними роботами;
- * підключити реставраційні організації м. Києва та інших областей України, а при необхідності і держав СНД, що працювали по тій же нормативній базі;
- * поєднати три вищеназвані шляхи (повністю чи в необхідній пропорції).

Реставратори на це не пішли. Не допомогли ніякі умовляння. Дану організацію влаштувало та і зараз влаштовує неспішне копірвання на всіх об'єктах відразу, розпорошення сил, недоведення до завершення хоча б кількох історичних споруд за рік. В такій ситуації банківський капітал в регіон не потрапив. Все залишилось як було. За кілька років, що пройшли з того часу, погіршилась економічна ситуація в державі та фінансові показники банківських структур, відійшли від справ кілька керівників високого рангу, зник вогонь бажання самотужки зробити добру справу. Але повернення до цього питання ще реальне при умові комплексного підходу до реставрації та управлінської волі керівників.

Чернігівщина славна не тільки архітектурою минулого, а й своєю історико-культурною спадщиною. З сивої давнини часів Київської Русі дивляться на нас Володимир Мономах, князь Ігор - головний герой "Слова о полку Ігоревім", Юрій Долгорукий, Добриня Нікитич і багато інших. З періоду гетьманщини, героїчної боротьби українського народу за незалежність дійшли імена гетьманів Мазепи і Полуботка, полковників Небаби і Богуна, династії Розумовських... А скільки митців подарувала світу Чернігівщина! Коцюбинський і Куліш, Заньковецька і Вересай, Довженко і Тичина... Можна назвати ще багато імен. Дуже часто гостив, відпочивав, творив у цьому краї Тарас Григорович Шевченко.

Все це разом з прекрасною природою, гарними рекреаційними можливостями дає необхідні умови для створення на території області чудового комплексу відпочинку і туризму, який органічно вписався б у схему вільної економічної зони на кордоні трьох держав - України, Російської Федерації і Білорусі.

Який стан на сьогодні? Розпочнемо з лікування та оздоровлення. Мережа установ та місць масового відпочинку в Чернігівській області включає будинки відпочинку, санаторії, профілакторії, бази відпочинку підприємств і установ, дитячі табори і місця короткочасного відпочинку - мисливські та рибальські бази, водні станції, пляжі і лісопарки.

Контингент відпочиваючих в установах та місцях масового відпочинку складається із населення м.Чернігова, Чернігівської області, інших міст і районів України, а також країн СНД.

Говорячи про рекреаційний комплекс, не будемо забувати, яке значення мала наша область для жителів Ленінградської, Мурманської та ряду інших областей півночі Росії. Прекрасна природа, близькість до залізничної і автомобільної магістралей, порівняно недороге харчування - все це приваблювало туристів північних регіонів. Вони відпочивали на базах, їх наметами були буквально вкриті мальовничі береги Десни, Сейму, інших річок.

Будували вони тут і свої бази. Так, наприклад, Мурманським об'єднанням "Нерпа" було розпочато будівництво величезної бази відпочинку та лікування на річці Сейм у Батурині.

Зараз цей туризм відсутній. Основні причини:

- * радіаційна обстановка, точніше, дещо перекручена інформація про неї в тих регіонах;
- * немає грошей у підприємств на завершення будівництва оздоровлюючих закладів;
- * розірвані зв'язки, що були раніше;
- * криміногенна обстановка на дорогах і в самому регіоні.

Але ж російські відпочиваючі - це відновлення зв'язків, ринок збуту наших товарів і, головне, так необхідні сьогодні кошти, іноземна валюта ближньої держави. Тому налагодити такий туризм конче необхідно. Для цього відповідним організаціям потрібно укласти договори з північними регіонами Росії про співробітництво, провести роз'яснювальну роботу щодо ситуації, особливо екологічної, в області. В разі успіхів це дасть валюту, зайнятість населення, буде сприяти відновленню економіки.

Повернемося до тих же мальовничих і чарівних місць під Батурином. Територія знаходиться далеченько від Києва та Чернігова і не дуже відома широкому загалу. Між тим це не просто чудова зона відпочинку, а буквально біополе, що в усі часи притягувало відомих і талановитих людей. Назвемо тільки І.Мазепу, К.Розумовського, Кочубея, Румянцева-Задунайського (Вишеньки - недалеко звідти), А.К.Толстого та інших. У автора в пам'яті і зараз стоїть вірш останнього про гетьманську столицю "Ты помнишь край, где всё обильем дышит..." Такі були тут і природа, і земля, і ремесла, і люди. Як приклад історичності цієї місцевості та всієї Чернігівщини, доцільно розповісти про одного з них.

Його називають першим пасічником світу, творцем раціонального бджільництва. Прославивши батьківщину самовідданою практичною та науково-дослідницькою діяльністю в цій галузі, Петро

Іванович Прокопович зайняв чільне місце серед багатьох видатних діячів, яких дала світові Україна. Він жив і працював у рідному селі Митченки, потім на хуторі біля села Пальчики нинішнього Бахмацького району. Винайдення та використання у широких масштабах П.І.Прокоповичем рамкового вулика, завдяки якому стали отримувати чистий стільниковий мед, поклато кінець одвічній прадідівській дуплянці.

Він був обраний дійсним членом Московського сільськогосподарського товариства, написав книгу “Записки про бджіл” і багато статей, заснував пасічницьку наукову термінологію. Завдяки йому галузь піднялась на рівень науки, а Батурин, поблизу якого знаходяться Митченки, у підручниках географії того часу називали світовим центром бджолярства.

Вінцем діяльності П.І.Прокоповича було створення ним школи пасічників з трирічним курсом навчання, де поряд із студентами- українцями освоювали науку вихідці з різних країн Європи. В період розквіту школи пасіка розташовувалася в семи місцях і налічувала 12000 вуликів. Уявіть собі економічний і науковий потенціал цього закладу, а також маркетингові дослідження щодо ринків збуту. І нічого, заклад не був збитковий, давав добрий зиск, незважаючи на низький купівельний рівень (точніше ніякий) тодішнього селянства та власні пасіки у поміщиків. А слава про якість меду з поліських луків та полів була настільки високою, що пасіка Прокоповича мала монопольне право поставляти цей продукт до царського столу.

Силами учнів посаджена значна кількість верб, акацій, кленів, лип, плодових та ягідних дерев і кущів, великі площі засівались медоносами.

Передова громадськість високо цінила його благородну діяльність. Школу і пасіку відвідувало багато відомих людей: Тарас Шевченко, етнограф і письменник М.Костомаров, історик О.Лазаревський та інші.

Стоїть у Батурині в історичному Кочубейовому саду бронзова скульптура видатного вченого- бджоляра. Це те, що залишилось на згадку про нього. Та ще зал у краєзнавчому музеї в м.Конотопі Сумської області. Нам би його натхнення, захоплення і організаторський талант, щоб підняти сільськогосподарський комплекс, все промислове виробництво. Не він їздив навчатися у Європу, до нього черга за знаннями та досвідом стояла! Але зараз не про це ...

А от щодо теми даного розділу можна додати ще одне. Будучи малим та живучи в тих самих Митченках, майбутній автор дослідження дивувався, чому періодично до Батурина з'їжджаються поважні люди з усіх куточків світу. Виявляється, то в дні ювілеїв П.І.Прокоповича бджолярі - вчені і практики - відвідують батьківщину свого правчителя та кумира. На жаль, там їм крім розбитих вуликів нічого показати. А які можливості щодо індустрії туризму, відпочинку та розваг!

Таких прізвищ особистостей в різних куточках регіону і по різних напрямках діяльності не один десяток. Про них треба пам'ятати, їх треба шанувати і працювати над наданням цим славним іменам ореолу достойної величності та історичної ваги в туристичних маршрутах.

Місткість установ відпочинку, туризму і санаторного лікування, розташованих на території області, характеризується такими показниками:

Місткість установ відпочинку, туризму та санаторного лікування.

Вид установ	Кількість установ	Одночасна ємкість	
		місць	відс. до підсумку
Будинки відпочинку	3	672	7.6
Санаторії	9	1246	14.0
Профілакторії	8	671	7.6
Пансіонати	1	226	2.5
Бази відпочинку	52	6071	68.3
Всього:	84	8886	100

Забезпеченість населення області установами відпочинку і санаторного лікування становить (кількість місць на 1000 чоловік населення):

- * в будинках відпочинку, профілакторіях та пансіонатах - 1.6 місць;
- * в санаторіях - 1.2 місць;
- * на базах відпочинку - 6.1 місць;

В області 9 санаторіїв , 3 будинки відпочинку, 1 пансіонат, 8 санаторіїв-профілакторіїв та інші заклади організованого відпочинку на 8.9 тис.місць.

Крім закладів тривалого відпочинку, в недалекому минулому працювало 5 самостійних установ одно-дводенного перебування, в яких відпочивало 2.2 тис. чоловік, із них 0.5 тис. дітей.

Всього по області ще 5 років тому було охоплено лікуванням і відпочинком в санаторіях та інших закладах (без одно-дводенного відпочинку) 40.5 тис. чоловік, в тому числі в санаторіях - 12.7 тис., санаторіях-профілакторіях - 0.7 тис., в пансіонатах - 0.3, на базах - 16.4 тис. чоловік тощо.

Такий обсяг послуг санаторно-курортного оздоровлення тільки на 19 відсотків відповідав раціональному нормативу. Тому в перспективі було заплановано у найближчі 10-15 років збільшити потужність закладів організованого відпочинку населення на 29 тис. місць. Крім того, додатково 7 тис. місць мали вміщувати бази відпочинку, 1.8 тис.-туристичні об'єкти. Так було задумано, та не так сталося в останні роки. Скорочення чисельності відпочиваючих і загального числа місць в закладах для відпочинку та оздоровлення пояснюється різким зростанням цін на путівки, внаслідок чого більша частина населення з низьким життєвим рівнем не може їх придбати. Крім того, підприємства і організації, на балансі яких числяться вищеназвані заклади, знаходяться у вкрай важкому економічному стані і не мають коштів на їх утримання. Однією з причин є забруднення територій після аварії на ЧАЕС.

Разом з тим доцільно констатувати, що роль місцевих закладів оздоровлення і відпочинку зараз посилюється, оскільки виїзд в інші традиційні місця літнього відпочинку і лікування значно ускладнився в результаті розпаду Радянського Союзу, виникнення міжнаціональних конфліктів в ряді курортних зон, дорожнечі квитків на транспортні засоби і самі путівки. Тому в області необхідно вжити всіх заходів для розширення рекреаційного комплексу, створення умов для відпочинку і оздоровлення населення. Це повинна бути добре організована система експлуатації діючих закладів відпочинку і оздоровлення, а також створення нових на базі відкритих джерел лікувальної мінеральної води і особливо бішофіту. Бішофіт, родовища якого знаходяться на півдні області, повинен працювати на відновлення здоров'я людей. Його цілющі властивості дуже великі і їх необхідно використати.

Основними місцевостями розміщення тривалого і короткочасного відпочинку є лісові масиви і водоймища в районі м.Чернігова, смт. Седнева, а також райони сіл Ладинки, Надинівки, Кладьківки, які розташовані біля Десни. Це пояснюється популярністю територій, що історично склались і приваблює велику кількість відпочиваючих та туристів. Дещо детальніше зупинимось на цих районах.

Район м. Чернігова. У приміських зонах Чернігова установи і місця відпочинку розміщені в декількох місцях:

* Урочище "Подусівка" розташоване в 5-6 км на захід від міста, є тролейбусний і автобусний зв'язок. Основним фактором, який сприяє відпочинку, є сосново-березовий ліс, що примикає до річки Білоус. В "Подусівці" розміщені: дитячий санаторій на 100 місць і дитячі літні табори "Дружба", "Зміна" та "Юність" загальною місткістю 735 місць. Дитячий кардіоревматологічний санаторій знаходиться на галявині соснового лісу за 2 км від річки Білоус. На жаль, дитячі табори тимчасово не працюють з усе тих же вищеназваних причин.

* "Ялівщина" - лісове урочище біля річки Стрижень, сосновий ліс-діврова. В 1972 році йому наданий статус пам'ятки садово-паркового мистецтва. Площа урочища - 83 га.

* Урочище "Пролетарський Гай" знаходиться на південно-західній околиці Чернігова, біля річки Десна. Тут на площі 30 га росте сосновий ліс. На території урочища побудований табір ім. Г.Титова на 150 місць, який належить Чернігівському державному інституту економіки і управління. У стариці Десни обладнаний пляж.

* Озера Глушець і Магістрацьке розташовані на березі річки Десна, південно-західніше міста. Озеро Глушець - найбільше із озер в районі Чернігова. Його довжина понад 2 км, ширина 200 м, середня глибина біля 2 метрів. Західна частина озера підходить до лісової смуги на березі Десни, східна - лежить на заливних луках. Південний берег має хороші підходи. Озеро постійно з'єднано проточним рукавом з Десною. Озеро Магістрацьке має довжину 2 км, ширину до 150 м, глибину 2-3 м. Озера - найулюбленіші місця масового відпочинку населення Чернігова. Тут функціонують рибальсько-спортивні бази.

Крім того, в Чернігові організовано шість профілакторіїв: "Хімік", "Текстильник", "Автомобіліст", "Біла акація", "Зв'язківець" та "Юність" загальною місткістю 476 місць, а також водно-лижна база на 40 місць.

Смт. Седнів розмістилося на правому високому березі річки Снов. На лівому березі, в 1.5 км від селища, знаходиться великий лісовий масив. В центрі Седнева розташований старовинний парк, до якого примикає дільниця кістково-туберкульозного санаторію на 75 місць. Сприятливі природно-кліматичні умови, мальовничі береги річки Снов, гарний пляж площею 2.5 га приваблюють в селище сотні відпочиваючих. З 1964 року тут працює сезонний будинок творчості та відпочинку художників

на 180 місць. Поблизу розташовані два дитячих табори - "Юний хімік" і "Веселка" на 560 місць. В 1974 році в Седневі побудований обласний табір праці і відпочинку Чернігівського управління профтехосвіти на 150 місць.

Територія біля с.Ладинки Чернігівського району - урочище "Лисуха" - знаходиться на лівому високому березі річки Десна, звідки відкриваються гарні види на Десну і її заплаву з чисельними заливами та озерами. В лісових насадженнях урочища переважає сосна, зустрічаються багатолітні дуби і березові гаї. Тут відкрито джерело мінеральної води типу "Ссентуки". Лісовий масив, гарні місця для купань на Десні і її затоках, цікаві маршрути для прогулянок і катань на човнах сприяли використанню цього району для масового відпочинку. Тут, в урочищі "Лисуха", розміщені міжколгоспний санаторій "Десна" на 310 місць і вісім баз відпочинку київських та чернігівських підприємств і організацій загальною місткістю 1039 місць. Всі бази відпочинку сезонного використання.

Територія біля села Надинівки Козелецького району. Село розкинулося на лівому березі річки Десна. На південь і північ від нього вздовж Десни тягнуться соснові ліси. На берегах річки і в її затоках є гарні пляжі. Завдяки природно-кліматичним факторам район с. Надинівки цікавить багатьох відпочиваючих. З установ організованого відпочинку тут розміщені: база відпочинку "Пролісок" Київської дослідної станції на 216 місць, спортивно-оздоровчий табір "Лісові стежки" Чернігівського педуніверситету на 200 місць та три бази відпочинку чернігівських підприємств загальною місткістю 306 місць.

Територія біля с. Кладьківки Куликівського району. Село знаходиться на лівому березі річки Десна. На правому березі зберігся пам'ятник природи - урочище "Комарет" - одне із найбільш мальовничих місць на Десні. В районі Кладьківки розміщені бази відпочинку установ і підприємств м.Ніжина загальною місткістю 599 місць і база відпочинку "Нафтовик" Прилуцького НГДУ на 80 місць.

Несправедливо забуті сприятливі можливості для прискореного розвитку ще деяких рекреаційних комплексів області, в першу чергу пов'язаних з дендропарком "Тростянець" та Новгородом-Сіверським.

Колекція хвойних порід і садово-декоративних форм дендропарку "Тростянець", весь ландшафт роблять його унікальним для нашої держави. Необхідно здійснити планомірну програму перетворення дендропарку у зразкову зону рекреації, розвинути матеріальну базу туризму та наукових досліджень. Доцільне також надання "Тростянцю" режиму національного парку.

Стан занепаду інфраструктури і промисловості особливо недопустимий з врахуванням ролі міста Новгород-Сіверський в нашій історії. Ця стародавня княжа столиця стала першоосною "Слова о полку Ігоревім", а тому має всі підстави бути перетвореною в один із самих красивих і завершених, шанованих у країні та за її межами музеїв слов'янської історії і культури. Вчені настоюють на слідуєчому - тут реальне створення історико-культурного заповідника, по своїх масштабах та рівню благоустрою не менш грандіозного, ніж м.Суздаль (Володимирська область Російської Федерації). Необхідно насамперед створити нову виробничу і соціальну інфраструктуру міста, здійснити технічну реконструкцію підприємств, які обслуговують його населення, розширити їх, а також побудувати невеликі нові суб'єкти господарської діяльності з екологічно чистими технологіями для задоволення майбутніх потреб внутрішніх та іноземних туристів. До всього іншого потрібно додати, що місто та район мають винятково сприятливі природні умови, гарні місця для відпочинку і оздоровлення (купань та човнових прогулянок), чудові лісові масиви. Це також може приваблювати відпочиваючих і туристів не тільки Чернігівщини, але й інших областей України та країн СНД. Для залучення туристів інших держав важливим фактором є географічне розташування міста, його близькість до кордону, а також прямий залізничний зв'язок з Росією і Білоруссю, включаючи столицю Російської Федерації - Москву. Цей фактор потрібно використати.

При виконанні необхідних робіт Тростянець і Новгород-Сіверський стануть потужними центрами рекреації та відпочинку, дадуть району як збільшення оздоровчих можливостей, так і безсумнівний економічний ефект.

На жаль, обсяги природних ресурсів рекреації в області безперервно зменшуються як внаслідок господарської діяльності, так і в зв'язку із забрудненням навколишнього середовища після аварії на ЧАЕС. На якість і обсяги рекреаційних послуг останній фактор справляє домінуючий вплив, що потребує в подальшому розробки гнучкої системи правил по допустимому використанню окремих територій. Також необхідні дійові заходи по захисту природних ресурсів від усіх видів забруднень і порушень.

А там, де нормально з природними властивостями територій, в останній час все вагомніше заявляє про себе занепад економіки і погіршення життєвого рівня людей. Наведемо два

різнопланових приклади життєдіяльності оздоровлюючих та пізнавальних об'єктів невиробничого характеру, яких поєднує наступне:

- * вони знаходяться в Менському районі;
- * обидва за невеликий відтинок часу пройшли етапи об'єктивних передумов реалізації проектів, створення, розширення, розквіту, а на сьогодні повного занепаду. І справа тут не в місцезнаходженні досліджувальних об'єктів.

Приклад перший. Санаторій “Остреч” - гордість Менського району і області. До 1994 року в ньому оздоровлювали в основному працівників агропромислового комплексу. Пізніше, відповідно до програми ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, в санаторії відпочивали діти, а також поліпшували здоров'я потерпілі, які мали право один раз на рік побувати в оздоровлюючому закладі безкоштовно. Готівки у цих людей не було та і не могло бути, за них платила держава.

З кожним наступним періодом кошти у Чорнобильському фонді все зменшувались і зменшувались. Нарешті у 1998 році він зовсім ослаб і з 1 жовтня припинив фінансувати оздоровлення. До цього фонд заборгував “Остречу” 250 тис. гривень. Через економічну кризу збідніли і профспілки. Санаторій залишився без роботи - немає грошей ні у профспілок, ні у Чорнобильського фонду, тим більше безпосередньо у людей.

Управління сільського господарства обласної адміністрації, у віданні якого знаходиться “Остреч” та ще три не менш відомі і залишені напризволяще санаторії “Десна”, “Пролісок” і “Берізка”, коштів теж не має.

Підійшла зима, а з нею болюче питання як її пережити. В санаторії три корпуси, де жили відпочиваючі, і адміністративний корпус, а також три житлові будинки на 27 квартир для обслуговуючого персоналу. Завдання ставиться у спальних корпусах підтримувати хоча б плюсову температуру, щоб все не повідвалювалося. Про таке навіть страшно писати, а там же треба жити та надіятись на майбутнє. Неначе повідомлення з фронту. Між тим іде мирний час, більш того, ринкові перетворення...

Районна влада нічим не може підтримати санаторій. У бюджеті на це гроші не передбачені та і не повинні бути передбачені. Просто ми, фактично поламавши систему фінансування оздоровлення через профспілки, не створили і все далі відходимо від створення середнього класу українців, який сам би купував путівки. Якщо вже говорити про район, там і зарплата бюджетникам затримується більш ніж по півроку. Але то вже інше питання.

Проблема “Остречу” та подібних санаторіїв повинна бути вирішена на державному рівні. Тим більше, що народний депутат Верховної Ради округу погодився з її існуванням. В американських менеджерів є такий вислів: “Виявити проблему- це значить на 50 відсотків вирішити її”. Так то в американців. А у нас і Чорнобильський фонд, якщо нічого не зміниться, скоро буде ліквідований. Доки існував фонд, люди все-таки оздоровлювалися, а разом з ними жили і чотири чудові санаторії та інфраструктура навколо них. Невже про “Остреч” в недалекому майбутньому нам будуть нагадувати тільки пляшки з мінеральною водою аналогічної назви.

Приклад другий. У свій час трохи менше ніж два десятки років тому в невеликому поліському містечку Мені жив і працював інспектор Державтоінспекції капітан Г.І.Полосьмак. Він добре виконував свої безпосередні обов'язки, а крім того дуже любив тварин. Йому приносили хто зайчика, хто лисичку, хто вовчєня. З'явився куточок живої природи. Він поширювався і розростався, незабаром йому стало тісно на подвір'ї неполегливого аматора. Було прийнято рішення про створення у Мені зоологічного парку, єдиного у районному центрі всього Радянського Союзу. Директором закладу став все той же Г.І.Полосьмак.

Не тема економічного дослідження розписувати красоти тваринного світу. Автору, який дуже любить тварин і в кожному великому місті, де приходиться побувати, відповідує зоопарки, хочеться тільки сказати, що по розташуванню, природному рельєфу, зовнішньому вигляду тварин та птахів, облаштуванню їх місцезнаходження він нічого подібного не бачив ні в Москві, ні в інших славетних зоопарках держави. Про чудо-парк з тваринами в Мені часто писали центральні газети, він став гордістю жителів області. Нагадую, це було в часи ще командно-адміністративної системи.

Наступили великі переміни... Не стало коштів, звірі та птахи не мали їжі. Як не намагався Г.І.Полосьмак, та знайти вихід було важко. Ще в 1993 році постало питання про закриття закладу. Автор був категорично проти. Наближався розвал ще однієї доброї справи. Розвалювати легко, це ж не створювати. Безпосередньо за дану ділянку роботи я не відповідав, але тут дуже допомогла підтримка і вказівки щодо врятування ситуації глави облдержадміністрації В.Мельничука. Дещо вдалося зробити - забезпечили кормовий раціон тварин з допомогою відходів м'ясокомбінатів, надали дозвіл виловлювати рибу на великій ділянці Десни біля Макошина. Знову появились вогники надії в очах директора.

Йшов час, змінювались обставини і керівники. Адміністрація закладу була вимушена розпродати більшість тварин. Ті, які поки що існують, не мають повноцінного раціону харчування, не відтворюють потомства, часом помирають. Зоопарк опинився на межі закриття, а звірі - за межею виживання. Керівництво регіону, за словами директора, радить повністю розпродати тварин та закрити устанovu. А з якими неймовірними зусиллями все це створювалось. Між тим, навіть під час блокади Ленінграду люди з голоду вмирали, а колекції звірів і рослин зберегли.

Нам не вмирати треба, а економіку піднімати та життя людей робити повноцінним, заможним і здоровим. І тут в пригоді стане все, в тому числі і "від бога" чи рукотворні куточки чудової живої природи, рослинного і тваринного світу.

Перейдемо до ситуації в туристичному комплексі і намірів щодо використання потенціалу регіону. Чернігівська обласна рада по туризму та екскурсіях почала працювати з 1965 року. Було розроблено 15 маршрутів дорогами області, до яких входили пам'ятники та прославлені місця революційної, бойової і трудової слави (тогочасна ідеологія та методика виховання), а також архітектурні і археологічні пам'ятники старовини. Організовувалися міські та районні клуби туристів, секції на місцях, розпочалася підготовка громадських кадрів, розроблялися маршрути для самодіяльного туризму, зросла матеріальна база.

Вже у 1971 році в області працювало 16 міських та районних туристських клубів, 478 секцій в колективах фізкультури (звичайно, в основному формально, для звітності в керівні організації, що було неминучою ознакою тих часів), 31 пункт прокату і видачі спорядження та інше.

Будучи насадженим згори, в даному випадку постановою 1969 року ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС "Про заходи по дальшому розвитку туризму та екскурсій в країні", туризм у даному випадку попав на родючу ниву - задіяв одвічну цікавість людини щодо незвіданого та доріг, які ведуть за обрій. Тим більше, що крім місцевих маршрутів впровадили і подорожі в багато цікавих місць неосяжного Радянського Союзу. Тисячі чернігівців з теплом згадують туристський поїзд "Голуба Десна", який у свій час приніс їм задоволення та незабутні враження.

Туристична діяльність поступово розширювалась. На кінець 80-х років область по цьому показнику займала 14-е місце в Україні. Обслуговування здійснювалось туристично-екскурсійним об'єднанням, п'ятьма бюро подорожей та екскурсій, готельним комплексом "Турист" у м.Чернігові на 331 місце (з них 211 місць загальнорічного використання), двома сезонними базами "Остер" на 325 місць і "Десна" на 360 місць. З наведеної інформації можна зробити висновок, що рекреаційно-туристичний потенціал регіону (6 місце) використовувався далеко не повністю, але певні зрушення мали місце.

На той період припав найвищий потік іноземних туристів в Україну, а отже і в Чернігів. Тоді обласний центр тільки по лінії "Інтуриста" щороку відвідувало більше 5 тисяч гостей з розвинених країн Заходу та Східно-Чеського краю, з яким область підтримувала дружні зв'язки. Під кінець збільшилась питома вага туристів з Німецької Демократичної Республіки, Польщі (можливо, за рахунок комерційного туризму), а після падіння режиму Чаушеску і з Румунії.

Сьогодні ми маємо практично повну відкритість кордонів, але турист, в тому числі іноземний, не їде в подорожі по Чернігівському краю. Мандрівника з ринкових країн лякає нерозвинена сфера обслуговування, неясність нашої криміногенної ситуації. Турист із ближнього зарубіжжя та наш вітчизняний не мають коштів, а також натхнення, яке вони загубили у базарній гонитві за здобуттям того самого недосяжного мінімального життєвого рівня. Тому показники тих років здаються фантастично високими. Насправді ж вони і тоді були низькими, якщо взяти до уваги історичне та культурне значення Чернігова. Для прикладу, такі провінційні центрально-російські містечка, як Суздаль та Володимир, яких історичні події давнини фактично обійшли стороною, але у відбудову і рекламу яких, враховуючи націленість центральної влади СРСР на ідеологію переважної ролі теперішніх російських територій у становленні і процвітанні Київської Русі, були вкладені величезні кошти, відвідувало, напевне, більше зарубіжних гостей, ніж всю Україну.

Зараз ситуація ще більш погіршилась. Все, створене раніше, у занепаді, туризм не став галуззю, дякуючи якій економіка мала отримати потужний фінансовий поштовх для поповнення бюджету, відкриття нових робочих місць, створення індустрії споживання, він не вважається однією з основних опор економічної стабільності України. Між тим туризм у високорозвинених країнах входить в першу трійку серед усіх галузей економіки. Цьому сприяє нормативна база, стимули в оподаткуванні, протекціоністська політика держави та багато іншого.

Будучи у свій час привілеєм еліти, на сьогодні туризм доступний для середнього класу країн Європи і Америки. Виникла туристична індустрія - система фірм, готелів, ресторанів, транспортних компаній, численних допоміжних та суміжних служб. По своїй природі туристичні підприємства сприяють притоку до країни вільноконвертованої валюти, якої потребує кожна економіка без винятку, не говорячи вже про нашу, а також можуть бути потужним "насосом" втягування вільних

коштів населення (безпосередніх споживачів послуг) в економіку і допомагають розвитку споживчого запиту, тобто стимулюють ділову активність. Так працює туристична галузь в абсолютній більшості країн.

Посередньо туризм впливає на транспортну мережу, сільське господарство, харчову та легку промисловість і так аж до видобувних галузей. Тому користь від цієї діяльності загальновідома і заперечень не викликає.

Які найбільш привабливі маршрути, що стосуються Чернігівської області, могли б запропонувати регіон і держава? Чернігівщина та ряд регіонів Сумщини і Полтавщини являють собою унікальний край, де збереглися пам'ятники трьох важливих та цікавих періодів вітчизняної історії - княжої доби, часів гетьманщини і культурного та демократичного підйому на рубежі минулого і нинішнього сторіч. Так з'явилась ідея створення туристичних маршрутів під назвою "Давньоруське намисто". Велике значення мало включення до нього Києва як історичного міста, столиці та важливого транспортного вузла, де розпочинались би і закінчувались туристичні маршрути - низки "намиста" були замкненими. Таким чином на порівняно невеликій території сама історія надала унікальні передумови для розвитку туризму.

Було закінчено проектування маршруту, яким передбачено проведення робіт у наступних напрямках:

1. створення туристської інфраструктури - готельно-ресторанного господарства, пікнікових зон, розширення і удосконалення мереж транспорту і зв'язку та інше;
2. відновлення об'єктів показу - реставрація пам'яток історії та культури, вдосконалення діючих музеїв і відкриття додаткових;
3. підготовка описів, нарисів, екскурсійних та довідкових матеріалів, підбір і навчання гідів та екскурсоводів;
4. маркетингові дослідження, реклама, тиражування феномена та позитивного іміджу маршруту тощо.

Роботи уявлялись реальними і обіцяли значні вигоди. Та настали роки економічної скрути. Туризм - дуже ніжна частка економіки, яка в часи кризи помирає першою, а відновлюється після її подолання останньою. Закордонні дослідники у цій галузі підраховали, що на розвиток туризму впливає більш ніж сто показників. Серед них такі притаманні Україні як політична і економічна нестабільність, нереальне оподаткування всіх сфер діяльності, включаючи туристичну, низький рівень життя населення, високі ціни на товари та послуги, відсутність середнього класу і ще багато інших.

До того ж навіть після подолання економічної кризи та у випадку проведення інтенсивної і кваліфікованої роботи в напрямку розвитку туризму фахівцям в Україні і, зокрема, в Чернігівській області доведеться вступити в жорстку конкуренцію з іншими туристичними державами і регіонами. Ця боротьба потребує як уміння, так і достатньо тривалого часу на зміну пріоритетів. Перемогти в ній буде непросто.

А чи можливо зробити в таких умовах щось на рівні району, міста, села чи, скажімо, окремої туристичної групи? Для прикладу коротко проаналізуємо роботу туристичного клубу "Вогнище" із районного центру селища міського типу Куликівка. Він був створений 30 років тому. За цей час кількість реалізованих маршрутів давно перейшла за другу сотню, їх протяжність сягнула кількох земних екваторів. Освоєно велосипедний туризм, гірсько-пішохідний, водний - на байдарках і плотах, автотуризм і навіть кінні походи. Численним нагородам - всесоюзним і всеукраїнським - немає ліку. Клуб провів величезну роботу по розвитку туризму на Чернігівщині. Він отримав друзів в усіх куточках області. Історія організації розташована на стендах, в матеріалах, що розміщені в чудовому спорудженому кілька років тому будинку турклубу. Будували куликівці, допомагали районна влада, підприємства і організації районного центру.

У колективі багато своїх традицій. Це і щорічні зимові звітні вечори по підсумках сезону, і створення в кожному поході нових пісень, і власна кіностудія з багатющим літописом маршрутів. Клуб поступово із шкільного став загальнорайонним: до його складу входять не лише школярі і педагоги, але і молодь Куликівки та сіл району, батьки нинішніх юних туристів. Походи продовжуються кожен рік, не зупинив їх і наш нелегкий час. Так що багато можна зробити і на місцях, не очікуючи допомоги з центру та не клянучи його на повну силу легень, дякуючи повені критиканства і лінії, яка покрила своїм наносним мулом багато конструктивного та доброго в країні і її регіонах.

Проведене дослідження дозволяє надати наступні висновки і пропозиції:

1. Чернігівська область має достатні природні можливості для створення і ефективного функціонування оздоровлюючого та рекреаційного комплексів, головними з яких є водні та лісові ресурси, м'який поліський клімат, мінеральна вода і бішофіт.

2. Архітектурна та історична спадщина регіону приваблює пам'ятниками часів Київської Русі, гетьманської епохи, нев'янучою славою діячів української культури на рубежі XIX і XX сторіч.

3. Геополітичне положення області, її насиченість транспортними магістралями внутрідержавного та міжнародного сполучення, близькість до столиці України міста Києва робить туризм і оздоровлення доступними, зручними і порівняно недорогими.

4. Створена за часів Радянського Союзу недостатньо розвинена та неефективна система лікувальних і оздоровчих закладів, а також індустрія туризму, що все-таки давали деякий результат, частково чи повністю розвалені в останні роки економічної кризи, є збитковими, не працюють, не сприяють задіяню обслуговуючого персоналу, оздоровленню населення, розширенню пізнавальних можливостей та вражень щодо поліського краю, вихованню почуття патріотизму і служіння загальноукраїнській ідеї у молоді та всього населення регіону і держави.

5. Головними причинами занепаду туристичної та оздоровлюючої галузей можна визначити:

5.1. економічні проблеми держави і регіону, падіння промислового та сільськогосподарського виробництва, недостатньо ефективного задіяння в ньому населення України;

5.2. низький рівень життя, відсутність середнього класу українців як основи нового суспільства;

5.3. невпевненість людей у завтрашньому дні, безкінечні проблеми виживання на межі злиднів і голоду, що не сприяє потягу до знань та вражень, до прекрасного;

5.4. відсутність державної підтримки галузі у законодавчому порядку з допомогою податкової політики, фінансових важелів впливу та інше;

5.5. політична, економічна і законодавча нестабільність в Україні, що відлякує як іноземного туриста, так і закордонних інвесторів;

5.6. нерозвинена та некомплексна сфера послуг, які надає індустрія оздоровлення і туризму;

5.7. відсутність необхідних кадрів, особливо щодо туристичної діяльності;

5.8. недостатня реклама, несприйняття за кордоном іміджу України, як чудового місця для лікування, відпочинку і незабутніх вражень.

6. Оздоровча і туристична діяльність на рівні держави та регіону може надати:

6.1. фінансові надходження, в тому числі у твердій конвертованій валюті;

6.2. економічний підйом підприємств та організацій, задіяних в цих галузях, отримання ними прибутків та зростання коштів, які надходять до місцевого і державного бюджетів;

6.3. подальше розширення працюючого сектора економіки, наприклад будівельної та сільськогосподарської галузі;

6.4. забезпечення роботою жителів регіону і підвищення рівня їх доходів, що у свою чергу надає поштовх подальшому соціально-економічному розвитку;

6.5. зміцнення здоров'я населення - безцінного капіталу територій і держави;

6.6. створення позитивного образу області в державі та інших розвинених країнах.

7. Для виправлення ситуації, задіяння індустрії оздоровлення та туризму в економічному відродженні регіону і України в цілому необхідні:

7.1. позитивні зміни в економічній ситуації, покращення рівня життя населення;

7.2. політична, економічна і законодавча стабільність в державі;

7.3. капіталовкладення в індустрію оздоровлення та туризму під спеціально розроблені інвестиційні проекти, комплексний підхід до галузі, проведення робіт без розпорошення коштів і зусиль;

7.4. законодавчі та інші фінансові пільги підприємствам галузі;

7.5. нетрадиційні методи вирішення питань відновлення оздоровчого і туристичного комплексу, пам'яток старини та пам'ятників архітектури з допомогою підприємців і банківського капіталу;

7.6. відродження ідеї маршрутів проекту "Давньоруське намисто" із задіянням великої кількості об'єктів Чернігівщини;

7.7. маркетингові зусилля, реклама в усіх країнах світу, а на першому етапі в ближньому зарубіжжі, щодо рівня послуг та пом'якшення негативного синдрому Чорнобиля;

7.8. оздоровлення населення області в лікувально-профілактичних закладах через Чорнобильський фонд (його необхідно зберегти), інші фонди, а також систему профспілок - поки що єдиний варіант отримання послуг населенням та виживання санаторіїв області;

7.9. значна увага розвитку туризму на місцях, створенню туристичних клубів з метою патріотичного виховання і відпочинку населення, особливо підлітків та молоді.

Здоров'я народу, як фізичне, так і моральне, - той капітал, наявність якого важко переоцінити. Вклавши кошти в цю галузь, держава обов'язково отримає позитивний результат у вигляді фінансового здобутку, оздоровлення духу нації та зростання іміджу України в цивілізованому світі.

СІЛЬСЬКА СЛУЖБА ПОБУТУ

На перехідному етапі до становлення нової економічної моделі, намагаючись створити ринкові відносини в усіх сферах життя країни, ми на макрорівні не завжди зважено і помірковано підходили до вирішення питань функціонування тих чи інших галузей господарського комплексу. Нас дуже лякали терміни "державне регулювання", "централізація", а тим більше "планування", "дотації" і так далі. В цей час організаційно на державному рівні було розвалено ряд галузей народногосподарського комплексу, серед них і службу побуту, особливо на селі. Не провели економічного аналізу, не врахували таких факторів, як спад виробництва, відсутність ринкових складових, величезна інфляція, невідання працювати в нових умовах співробітників служби побуту і таке інше.

Що ми отримали і який вихід із ситуації? На цих питаннях доцільно зупинитись в даному матеріалі.

Галузь побутового обслуговування в області в усі часи характеризувалась низьким рівнем розвитку. Завжди гостро стояла проблема вирівнювання обсягів споживання послуг між міськими і сільськими мешканцями. На сьогоднішній день ситуація ускладнилась ще більше. Життя показало, що шлях сліпого копіювання реформ інших держав у сфері послуг є тяжкий і згубний для сільської місцевості. Якщо мешканці міст, райцентрів все ж можуть, при необхідності, мати потрібні види послуг, то сільське населення в своїй більшості втратило можливість одержувати навіть найнеобхідніші з них - перукарень, ремонту одягу, взуття та складної побутової техніки, хімчистки тощо.

Негативні зміни в службі побуту тягнуть за собою подальше погіршення умов життя сільських мешканців, які і раніше не відповідали найелементарнішим вимогам. А що значить сільське населення для таких областей, як Чернігівська? Це 44 відсотки всіх жителів, із яких більш ніж 40 відс.-пенсіонери, тобто люди, які не тільки не в змозі купувати нові речі, а і втратили можливість робити необхідний ремонт для продовження терміну експлуатації старих речей.

Розвал служби побуту - наслідок як структурних перебудов, що відбулися в ній, так і загального стану економіки. Втрата системи управління і координації на всіх рівнях (держави, області, району) лишила підприємства служби побуту головної структури. Місцеві Ради та адміністрації виявились не в змозі координувати і утримувати ті побутові підприємства, що перейшли в їх власність чи підпорядкування, не мали досвіду роботи з ними, коштів для стабілізації діяльності.

Остаточо розставила акценти комерціалізація, яка дала змогу залишити напризволяще і, як наслідок, ліквідувати завжди збиткові сільські комплексні приймальні пункти (КПП) - головний ланцюг в системі організації побутового обслуговування села, а також найбільш необхідні, але завжди дотаційні в малих селах з великою питомою вагою населення пенсійного віку види послуг, такі як лазні, швейні пункти і тому подібне.

Немає сумніву в тому, що комерціалізація сфери послуг - необхідна і логічна міра в умовах переходу до ринку. Але в даній економічній ситуації такі структури як комплексні приймальні пункти без допомоги зі сторони держави вижити не зможуть. Це підтвердило життя. Мережа комплексних приймальних пунктів неухильно зменшується, більшість із них не працює, змінює профіль діяльності тощо.

На місцях з подібними питаннями управління зустрічаються постійно. Виходячи з цього, на порядку денному постає питання вжиття заходів щодо стабілізації роботи служби побуту. Область одна з перших в Україні почала роботу в даному напрямку. Провідною організацією визначили фірму "Чернігівсервіс", на яку було покладено функції по виконанню господарсько-комерційної роботи, спрямованої на забезпечення сировиною, матеріалами, обладнанням підприємств, що займаються побутовим обслуговуванням населення. При цьому виходили з того, що фірма "Чернігівсервіс" створена для виконання комплексу саме таких робіт на договірних засадах, вирішення проблем відповідного спрямування.

Цим вирішили одну частину завдання - взаємо-ув'язку основних господарських питань роботи служби побуту. Для організаційного упорядкування, повної координації діяльності було створено корпорацію підприємств побутового обслуговування "Чернігів-побут" та затверджено обласну програму "Побут", метою якої є об'єднання зусиль місцевих органів виконавчої влади і вищезазваної корпорації щодо стабілізації роботи підприємств галузі.

На протязі кількох останніх років промисловим підприємствам об'єднання надавалась деяка фінансова допомога для розвитку виробництва. Це дозволило на першому етапі дещо призупинити дестабілізаційні процеси в галузі, подальше звуження мережі підприємств, розширити номенклатуру та збільшити обсяги надання послуг населенню.

Доцільно зупинитись на завданнях, методиці розробки та конкретних положеннях програми "Побут".

Головним завданням програми є визначення і реалізація таких заходів, які дозволили б призупинити остаточний розвал цієї соціально-важливої галузі, особливо в сільській місцевості, розпочати її своєрідну "реанімацію" вже на новій основі.

Розробці документу передував аналіз і оцінка змін, які склалися у сфері побутового обслуговування в процесі її комерціалізації, а також дослідження загального стану в економіці держави, особливо ситуації з фінансами, матеріально-технічним забезпеченням, рівнем життя сільського населення. Програма розроблена на основі пропозицій районів з урахуванням можливостей промислових підприємств, спрямованих на покращення роботи служби в умовах ринкових відносин і включає в себе наступні напрямки:

- * нарощування обсягу побутових послуг, поліпшення їх структури та якості обслуговування населення;
- * матеріально-технічна база і напрямки її зміцнення;
- * координаційні заходи щодо інформаційного, правового та ресурсного забезпечення;
- * державна підтримка служби побуту;
- * управління комунальною власністю, комерціалізація, приватизація;
- * контроль за виконанням заходів програми.

Міри, які розроблені по даних напрямках, носять досить конкретний характер і включають в себе шляхи вирішення, відповідальні організації та особи, термін виконання. Зупинюсь на деяких з них.

* Зберегти діючу мережу будинків побуту, комплексних приймальних пунктів і забезпечити подальше їх розширення.

* Проводити узгоджену науково-технічну та інвестиційну політику, підготовку рекомендацій щодо вдосконалення технології виробництва, якості товарів і побутових послуг.

* Сприяти відкриттю при підприємствах служби побуту магазинів для торгівлі як продукцією власного виробництва, так і іншими товарами народного споживання.

* Здійснювати розміщення на підприємствах області замовлень по виготовленню запасних частин, нестандартизованого устаткування, напівфабрикатів, фурнітури для служби побуту.

* Опрацювати додаткові умови приватизації, спрямовані на організацію надання нових видів послуг та тих, попит на які не задовольняється, виходячи із наявних потужностей.

* Вивчати фінансовий стан підприємств, результати господарювання та вишукувати можливості надання фінансової допомоги, пільг по оподаткуванню, розміру орендної плати і комунальних платежів підприємствам служби побуту, які надають соціально-важливі види послуг.

* У процесі виконання бюджету надати корпорації "Чернігівпобут" допомогу для послідуючого спрямування фінансів на формування статутного фонду, здійснення ефективних заходів поповнення обігових коштів та інші.

Районам були надані індикативні завдання по відновленню видів послуг, їх обсягах і розширенню мережі сільських комплексних приймальних пунктів.

Було б неправильно і нереально думати, що з прийняттям Програми одноразово зняті всі проблеми, але робота в цьому напрямку дещо активізувалась.

Окреслено оптимальну мережу комплексних сільських приймальних пунктів з обов'язковим прикріпленням до них певної зони обслуговування. Ведеться робота по укомплектуванню пунктів швейним та іншим обладнанням за рахунок передачі його від підприємств служби побуту, які не працюють.

Запорукою стабілізації роботи підприємств є зміцнення їх матеріально-технічної бази. У цьому питанні планувалось в першу чергу використати можливості місцевого замовлення, збутових організацій та промислових підприємств. Треба відзначити, що основним постачальником служби побуту залишається виробничо-комерційна фірма "Чернігівсервіс". Але дана структура перш за все, і це зрозуміло,

додержується своїх фінансових інтересів і майже не робить зниження торгових націнок на матеріали.

Тому було вирішено, виходячи з можливостей області, зробити місцеве замовлення для підприємств служби побуту. Це значить, що вони, при необхідності, одержать від виробників області певну частку товарів, необхідних як для роботи, так і для бартерних операцій. Причому, при бажанні підприємств побуту, господарські угоди на забезпечення між ними та виробниками укладаються без посередницької діяльності інших організацій, в тому числі і "Чернігівсервісу". Це робиться, щоб дати змогу купити матеріали по дещо нижчій ціні, а також для оперативного проведення торгових операцій, що має важливе значення в умовах значної інфляції і високої процентної ставки кредиту.

Виходячи з вимог обласної Програми, райони розробили свої заходи стосовно положення, яке склалося на місцях.

Майже всі вони у свій час вирішили питання надання певної фінансової допомоги, пільг по оподаткуванню та комунальних платежах сільським підприємствам служби побуту.

В процесі комерціалізації комплексні приймальні пункти перейшли у власність сільських Рад і сільськогосподарських підприємств, що у своїй більшості неспроможні повністю забезпечувати їх життєдіяльність, хоча на сьогодні і являються єдиною реальною силою, завдяки якій сільські служби побуту не загинули повністю. Особливо це стосується сільськогосподарських підприємств.

Безперечно важливість виїздного обслуговування сільського населення, і в області намагаються всіляко сприяти розвитку такої форми послуг. В районах розроблено графіки роботи виїздних приймальних пунктів, які знає населення відповідного села. В більшості комплексні приймальні пункти отримують замовлення на послуги хімчистки, прання білизни, пошиття та ремонту одягу і взуття з виконанням робіт в обласному центрі.

До виїздного обслуговування, а також забезпечення сировиною, матеріалами підключається автотранспорт всіх служб-сільськогосподарських підприємств, лісгоспів, райспоживспілок, служб зв'язку і так далі. При цьому, враховуючи періодичну дефіцитність пального і стабільно високі ціни на нього, крім цільового використання транспорту для потреб побутового обслуговування практикується і його "попутня загрузка" в цьому напрямку при виконанні інших робіт. В основному виїздне обслуговування конкретних населених пунктів здійснюється не менше 2-х разів на місяць.

Гострою залишається проблема ремонту складної побутової техніки. Даний вид послуг різко зменшився. Це обумовлено високими цінами на запасні частини, їх відсутністю, значними розцінками на ремонт. Проблему в області намагаються вирішувати через виїздне обслуговування, залучаючи до роботи підприємства по ремонту побутової техніки колишнього облпобутуправління, а також вико-ристовуючи можливості заводів області, які виробляють подібні види продукції, таких як Чернігівський завод радіоприладів, ніжинський "Прогрес" та інші.

Які ж результати виконання програми "Побут" за 1996 рік, перший рік, коли вона була задіяна повністю?

Населенню області надано побутових послуг на 16803 тис. грн., в тому числі у селі на 4746,3 тис. грн. В порівнянні з 1995 роком обсяги зросли на 0,8 відс., у тому числі в сільській місцевості - на 19,5 відс., тобто в місті вони дещо зменшились, а загальне зростання є наслідком роботи на селі. Збільшення обсягів спостерігалось у наступуючих районах: Борзнянському - 75,9 відс., Городнянському - 17,9 відс., Ічнянському - 13,5 відс., Коропському - 36,5 відс., Корюківському - 15,9 відс., Сосницькому - 17,7 відс. та деяких інших. Решта районів мають в основному значне скорочення побутових послуг: Чернігівський - 73,9 відс., Прилуцький - 35,4 відс., Щорський - 27 відс. Ніжинський - 20,3 відс. Тенденції спаду в більшості випадків спостерігаються там, де поряд знаходяться великі міста області з їх розгалуженою та по-рівняно комфортною побутовою мережею, а також в тих регіонах, де цьому питанню приділена недостатня увага.

В розрахунку на одного жителя побутових послуг надавалось 12 грн. 53 коп., а в сільській місцевості - 8грн. 29 коп. Цифри ще раз характеризують дуже обмежений рівень роботи в цілому. До речі, село майже не відстає від міста. Причина - у низькій купівельній спроможності селян і їх нездатності купити нові речі, із-за чого несуть в ремонт все старе та колись відкладене за непотрібністю, а також у відсутності елементарних зручностей в квартирах, наприклад, ванни, гарячої води тощо.

Згідно завдань обласної програми “Побут” за 1995-1996 роки обсяги надання послуг населенню повинні були наблизитись до рівня 1992 року. В реаліях вони складають тільки 51,5 відс. від названого періоду. За підрахунками лише чотири райони Городнянський, Козелецький, Коропський та Корюківський досягли показників 1992 року. У багатьох інших результати невтішні: у Срібнянському майже 23 відс., Куликівському - 33,6 відс., Варвинському - 39,1 відс., Ніжинському - 42,5 відс., м. Прилуки - 38,3 відс.

Як уже було констатовано в попередньому матеріалі, обласною програмою передбачалось зберегти діючу мережу будинків побуту і комплексних приймальних пунктів, що обслуговують сільське населення, та забезпечити її розширення. Згідно завдання мережа приймальних пунктів повинна була за 1995-1996 роки збільшитись на 36 одиниць. Показники програми не виконані. На початок 1997 року сільське населення регіону обслуговували тільки 197 КПП і будинків побуту, які працювали при спеціалізованих побутових та сільськогосподарських підприємствах.

В таких районах як Варвинський, Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Талалаївський, Щорський в сільській місцевості працює тільки по 2 приймальних пункти. У Прилуцькому районі нараховувалось 15 сільських комплексних приймальних пунктів, але у зв'язку з відсутністю коштів на опалення вони не працювали з листопада 1996 по березень 1997 року, у Ріпкинському районі маємо 3 сільські приймальні пункти, які входять до складу торгово-виробничої побутової фірми “Побутсервіс”, але вони числяться КПП тільки на папері - послуг не надавали, а займались торгівлею, реалізуючи продукцію як самої фірми, так і інших виробників. У Семенівському районі сільські комплексні приймальні пункти взагалі відсутні.

Крім того, КПП перестали бути власне комплексними, надаючи послуги тільки по кількох вузьких напрямках роботи, які вони вважають за більш-менш рентабельні та прибуткові. У цілому по області із названих 197 сільських КПП четверта їх частина надає послуги по ремонту взуття, майже третина - ремонту швейних виробів, 21 відс. - ремонту складної побутової техніки (в основному годинників), 17 відс. - хімчистці та фарбуванню одягу, така ж кількість - послуги перукарень. Послуги по індивідуальному виготовленню швейних виробів надають 65 відс. загальної кількості КПП. Тільки в одному районі виконуються послуги по індивідуальному пошиттю взуття (шиють валянки-бурки), у двох районах - послуги по реалізації трикотажних виробів, в одному - послуги прокату.

Згідно нормативів раціонального використання комплексних приймальних пунктів сільському населенню повинно забезпечуватися надання 18 видів побутових послуг. Реальна ситуація слідує: у Варвинському, Срібнянському, Талалаївському і Щорському районах надається 2 види послуг, Борзнянському, Городнянському, Новгород-Сіверському - 3, Корюківському Куликівському, Носівському - 4, Бах-мацькому, Ічнянському, Коропському - 5, Бобровицькому - 6, Ніжинському - 7, Козелецькому та Сосницькому - 8, Менському та Чернігівському - 10 видів послуг. У Ріпкинському і Семенівському районах сільському населенню через мережу приймальних пунктів послуг не надається зовсім.

Розглянемо загальний стан справ безпосередньо у самій корпорації “Чернігівпобут”. За 1996 рік підприємствами, що входять до складу корпорації, надано побутових послуг населенню на суму 563,4 тис. грн. У порівнянні з попереднім роком обсяги в цілому по корпорації скоротилися на 45,5 відс. Це означає, що вона фактично не виконує поставлених завдань. Її підприємства від реалізації послуг населенню мають 230,6 тис. грн. збитків. Фінансовий стан колективів суттєво не поліпшує і торгово-комерційна діяльність, хоча обсяг готівки, яку отримали підприємства побуту від продажу товарів, склав 610,2 тис. грн., що більше ніж обсяги безпосередньо наданих послуг на 8,3 відс. Тобто профільною діяльністю “Чернігівпобуту” все більше стає торгівля, витісняючи передбачене обласною програмою побутове обслуговування населення.

Управління по захисту прав споживачів постійно здійснює контроль за дотриманням “Правил побутового обслуговування населення”, нормативних документів на послуги у сфері діяльності підприємств галузі. За 1996 рік було перевірено 231 підприємство побуту різних форм власності, в тому числі 45 швейних ательє, 70 майстерень по ремонту взуття, 59 пунктів по ремонту годинників, 38 перукарень, 16 фотосалонів та інше. Порушення виявлені на 147 підприємствах (525 випадків різних порушень) - 63,6 відс. від загальної кількості перевірених. Це свідчить про неналежну роботу в напрямку якості і захисту прав споживача. Та і яка може бути якість, коли місяцями не виплачують заробітної плати працюючим в комплексних приймальних пунктах, робота ведеться в холодних неопалюваних приміщеннях, постійно відключається електроенергія тощо. В умовах сьогодення назвати побутове обслуговування сервісом можна лише з великою натяжкою чи насмішкою.

Обласне фінансове управління і райдерж-адміністрації вишукують деякі можливості для надання фінансової допомоги побутовим підприємствам. За 1996 рік із обласного та районних бюджетів на підтримку роботи лазень і банно-пральних комбінатів було виділено 47 тис. грн., а також 10 тис. грн. корпорації на покриття заборгованості по комунальних платежах бюджетних установ, які розміщені в її приміщеннях (останнє навряд чи можна вважати допомогою - це тільки виплата того, що віддавати вимагає відповідна угода, хоча і з іншої витратної статті). Крім того, 47 тис. грн. видано безпосередньо районним комплексним приймальним пунктам. Допомога не в силі компенсувати збитковості "фірм" (на жаль, останнє слово, враховуючи ситуацію з побутовим обслуговуванням на селі, просто необхідно брати в лапки).

Згідно завдань програми за рахунок коштів Чорнобильського фонду побудовано банно-пральний комбінат в м. Корюківка та лазню в с. Миси Ріпкинського району. Оце і всі новозведені структури побуту як в Чорнобильській зоні, так і по Чернігівській області взагалі.

Для об'єктивності аналізу наведемо більш "свіжі" цифри. Обсяги побутового обслуговування за 9 місяців 1998 року становлять 14,6 млн. грн., що на 9,6 відс. менше від рівня 9 міс. 1997 року. Крім того, тут не враховані інфляційні процеси. Цифри, що стосуються села, навіть не виділені у відповідній колонці інформації обласного статистичного збірника.

До речі, інформація, яка в останні роки надається в обласних статистичних матеріалах, все зменшується і зменшується в обсягах. Крім того, показники важко порівнювати, оскільки в наступному періоді висвітлюється вже інший аспект кожного інформаційного огляду чи табличного матеріалу. Це зауваження стосується далеко не тільки служби побуту. Зрозуміло, що успіхи відсутні і гордитися нічим. Легко проглядаються і наміри владної верхівки заховати матеріал від громадськості, засобів масової інформації та науковців. Неясно тільки, чи витримані при цьому законодавчі вимоги щодо об'єктивності та повноти даних у статистичних матеріалах. Зате в кінці кожного довідника не так давно появились цифри звітів по всій Україні. Щоб було видно - не у нас одних погано в усіх напрямках соціально-економічного розвитку. Це дійсно так. Тільки від такого порівняння не легше. Разом валимо регіони, разом валимо державу.

Підприємці не дуже охоче ідуть у сферу побутового обслуговування. В 1997 році обсяги послуг за формами власності розподілялись слідуючим чином:

- * колективна - 60,4 відс.;
- * державна - 34,2 відс.;
- * приватна - 5,4 відс.

На селі приватна форма власності у сфері побутового обслуговування практично відсутня. Це теж наочний показник невідповідності даного виду бізнесу в сільській місцевості.

Які ж висновки напрашуються з наданого матеріалу ?

Побутове обслуговування - не окремий замкнений механізм, де можливе впровадження своїх особливих ефективних ринкових відносин, а тільки ланка в ланцюзі економічної моделі держави і негаразди та кризи, що проходять в останній, у повній мірі відбиваються на побутовому обслуговуванні та його обсягах і різновидах. Ніяка програма, навіть гарно задумана, не дасть результатів, поки буде паралізована економіка, зупинена життєдіяльність суспільства та відсутні кошти і платоспроможність людей, особливо на селі. Галузь необхідно піднімати разом з усім економічним механізмом країни. Потрібні зусилля як на макрорівні, так і на рівні регіону та його складових.

Звичайно, повернення до жорсткої централізації в організації функціонування служби побуту з ряду причин неможливе. Але і без допомоги держави нормальну роботу нам не відтворити. Соціальний захист населення в питаннях побутового обслуговування повинен здійснюватись на державному рівні.

На державному рівні, не зваживши всіх можливих наслідків і реальної ситуації, була розвалена тріада обслуговування населення:

- * торгівля;
- * побут;
- * громадське харчування.

Всі ці галузі не витримали різкого росту цін на енергоносії та комунальні послуги, стали жертвами падіння рівня купівельної спроможності населення і високих темпів інфляції. Особливо це позначилось на сільській службі побуту.

Її відродження повинно входити в соціальний захист населення, а координувати роботу має державний орган на рівні міністерства чи комітету, як у свій час було зроблено по Чорнобилію. При цьому державне регулювання не доцільно розповсюджувати на міський побут, де зовсім інша ситуація. Воно має бути гнучким, враховувати зміну стану справ і

ставати більш ринковим по мірі стабілізації економіки та підвищення рівня життя населення, його матеріального забезпечення і купівельної спроможності. Але до цього ще треба дожити, над цим треба працювати. Без регулювання служб сільського побутового обслуговування населення на регіональному та державному рівні на даному етапі нам не обійтись. Така об'єктивна необхідність і з нею ми мусимо рахуватись.

ЗАХИСТ СПОЖИВАЧА

Над питаннями якості та захисту споживача автор працював майже два десятиріччя, пройшовши за цей час шлях від контрольного майстра до заступника генерального директора по якості одного з об'єднань військово-промислового комплексу країни. Були опубліковані десятки наукових та науково - методичних праць з питань якості і надійності, система якості виробничого об'єднання "Чернігівський радіоприладний завод", роботу над створенням та вдосконаленням якої автор очолював, першою в Радянському Союзі була сертифікована на відповідність міжнародним стандартам серії ІСО 9000. На протязі 6 років - віце-президент Української асоціації якості, голова її Чернігівського обласного відділення. Учасник багатьох міжнародних конференцій та семінарів. Тому є підстава зазначити, що розмова про якість та захист нашого вітчизняного споживача продовольчих і непродовольчих товарів народного споживання (а саме про це піде мова у даному розділі) вестиметься на достатньому діловому та професійному рівні.

Особливу увагу буде звернено на ситуацію в Чернігівській області. Разом з тим доцільно проаналізувати законодавчу базу та організацію роботи по якості і захисту споживача у державі в цілому. Адже це той рівень, та планка, відштовхуючись від якої і досягають (чи не досягають) продекларованих висот в кожному конкретному напрямку відповідні структури регіонів.

В тексті книги багато розділів розпочинається з аналізу ситуації та підходів до того чи іншого питання в колишньому Радянському Союзі. Може скластися враження, що стан справ в СРСР таким чином ідеалізується. Це не так. При вирішенні дуже багатьох проблем економічного розвитку супердержави були значні, часом непоправні догми та помилки. Але в кожному напрямку діяла система, яка функціонувала безвідмовно і мала в своєму складі позитивні, а часом близькі до найсучасніших, складові. Тому посилення на попередні періоди надається не як приклад для наслідування, а як вихідна, стартова позиція, з якої ми почали рухатись в роки перебудови (в деякій мірі), а потім розвитку новоствореної держави Україна.

Робота по якості набрала системного, комплексного характеру, починаючи з середини 50-х років. Основні її етапи наступні:

- * Система бездефектного виготовлення продукції (Саратовський варіант) - 1956 рік;
- * Система бездефектної праці (Львівський варіант)- 1967 рік;
- * Комплексна система управління якістю продукції - 1975 рік.

Була створена державна система управління якістю, яка включала в себе:

- органи контролю в центрі (Держстандарт) і на місцях;
- систему державних та галузевих стандартів;
- державні і галузеві інститути по якості, надійності, випробуваннях та сертифікації;
- категорійність виробів по якості ;
- прийомку продукції споживачем (в тому числі експортну і військову прийомку);
- відділи технічного контролю на підприємствах;
- систему підготовки і перепідготовки спеціалістів по якості та інше.

Ця система в основному забезпечувала вимоги щодо якості неосяжного ринку збуту СРСР і країн так званої соціалістичної співдружності, який був надійно захищений від виробів інших держав (спільного ринку, розвинених країн Азії та Америки тощо). Система мала свої недоліки, але вона працювала і давала результати. Особливо це стосувалося підприємств військово-промислового комплексу, де в питання якості та надійності вкладалися значні фінансові і матеріальні ресурси, а персонал відзначався високою кваліфікацією та самовідданістю в праці.

В кінці 80-х років почалось зближення систем якості підприємств Радянського Союзу з вимогами міжнародних стандартів. Особливо це стосувалось систем якості, які відповідають міжнародним стандартам ІСО серії 9000. До речі, по її стандартах працюють біля 130 країн світу. Системи потужних підприємств військово-промислового комплексу були недалекою від вимог стандартів ІСО. Так, наприклад, авторові книги разом з колективом однодумців було потрібно тільки два роки цілеспрямованої і, прямо скажемо, ненормованої праці, щоб вдосконалити систему якості ВО "ЧРПЗ" та сертифікувати її на відповідність вимогам найбільш

складного стандарту МС ІСО 9000-01, який включає в себе етапи розробки документації, виробництва і випробування всієї продукції об'єднання.

У виробництві товарів народного споживання підприємствами інших галузей промислового комплексу держави питання якості і надійності знаходились на більш низькому рівні. Та подальший шлях розвитку був тільки один - зберегти все створене, всі напрацювання, вивчити світовий досвід у питаннях якості і захисту споживача, використати його з врахуванням специфіки економічної ситуації в Україні та менталітету її населення. Базу ми отримали, необхідний був її подальший розвиток. Таким шляхом йшла Японія, деякі інші країни світу, які зробили питання якості наріжним каменем своєї економічної моделі.

При цьому необхідно виходити з тієї аксіоми, що споживача цікавлять в кожному товарі тільки дві складові - якість та ціна.

Можливостей, які надавались українському виробникові і споживачу на початку 90-х років, ми не використали. Все було віддано на відкуп стихії, яку чомусь назвали "ринок". Спеціалісти та працівники служб якості з усіх сторін чули лозунги типу :

- * Ринок все врегулює!
- * Раз беруть, значить якісне!
- * Люди самі розберуться, яка продукція якісна тощо.

Перебудова та розвал СРСР ламали і трошили все. На неосяжних просторах новостворених держав серед глобальних проблем геополітичного та економічного характеру, серед мітингів, виборів і військових конфліктів загубилися-розлетілися відлагоджені державна та галузеві системи якості, інститути, проектні і конструкторські бюро, системи стандартів, нормативно-технічна документація та інше. Ради трудових колективів громили комплексні системи управління якістю продукції як невід'ємну складову командно-адміністративної планової системи. Хаос і безладдя запанували на ринку товарів та послуг держави.

В цей період в 1993 році Чернігівська обласна державна адміністрація з метою призупинення розвалу в роботі по якості на території регіону ввела в дію наступні нормативні документи:

Про посилення контролю за якістю товарів народного споживання, надання послуг населенню і додержання правил торгівлі;

Про порядок реалізації товарів народного споживання на території області;

Про роботу обласної комісії по якості та інші.

В умовах відсутності в державі нормативної і законодавчої бази ці положення не могли спрацювати в повній мірі, та системний підхід до якості в регіоні вони зберегли. Більш того, послідувачі кроки, які були зроблені державою, підтвердили правильність рішень, прийнятих на регіональному рівні.

Наведу деякі складові прийнятих документів.

1. Доручити районним державним адміністраціям і міськвиконкомам видавати дозвіл у формі відповідного реєстраційного документу на розміщення об'єктів підприємства тільки після попереднього погодження з територіальними органами державного санітарного та пожежного нагляду.

При неодноразовому порушенні законів і нормативно-технічних документів з питань правил торгівлі, незабезпеченні встановленої спеціалізації, доведеного асортименту товарів, переліку робіт та їх якості, гарантійних зобов'язань, а також санітарних вимог, пожежної безпеки і культури обслуговування такі дозволи, за офіційним поданням відповідних контролюючих органів, підлягають вилученню.

В разі відсутності належним чином оформленого посвідчення про якість товарів відповідальність за виконання гарантійних зобов'язань покладається на підприємства торгівлі незалежно від їх форми власності та підпорядкування, а також громадян-підприємців, що реалізують ці товари.

2. З метою визначення якості продуктів харчування іноземного і вітчизняного виробництва надати право експертизи в установленому порядку державним лабораторіям, які атестовані на проведення цієї роботи уповноваженими державними органами. Дослідження проб продуктів та висновки по їх якості проводити за рахунок підприємств, суб'єктів підприємства, що виробляють або продають ці продукти, на договірній основі.

3. Органам, уповноваженим здійснювати реєстрацію суб'єктів господарської діяльності або переведення підприємств торгівлі і побутового обслуговування населення на комерціалізацію, передачу в оренду, а також при їх реорганізації та ліквідації, визначати в своїх рішеннях, договорах, актах правонаступників по зобов'язаннях цих підприємств перед споживачами проданих товарів та наданих послуг в минулому. Рішення, угоди, акти, в яких не

визначені правонаступники, вважати в цій частині недійсними і такими, що підлягають перегляду в установленому порядку.

4. Управлінню у справах захисту прав споживачів встановити єдиний порядок залучення працівників для контролю якості товарів, надання платних послуг населенню та додержання правил торгівлі, а також відпрацювати систему навчання, атестації і координації їх роботи.

5. Залучити до контролю якості товарів, послуг, додержання правил торгівлі центр стандартизації та метрології, обласну санітарно-епідеміологічну станцію, податкову і цінову інспекції.

6. Продовження строку реалізації харчових продуктів (крім тих, що швидко псуються) здійснюється управлінням у справах захисту прав споживачів з урахуванням результатів досліджень, виданих підприємствам торгівлі та суб'єктам підприємництва лабораторіями, які уповноважені давати висновок про якість продукції, і інші.

В цих та інших заходах згаданих документів відчуваються компоненти командно-адміністративної системи, елементи перевищення повноважень, які надані владним структурам обласного рівня. Та в той перехідний період було не до популістських псевдоринкових лозунгів, а час вимагав негайних, рішучих дій для врятування з послідувачим пристосуванням до нових умов хоча б часток системи якості і захисту прав споживача на регіональному рівні.

Крім того, активно працювала обласна комісія по якості, Чернігівське відділення Української асоціації якості та інші організації. В тих складних умовах роботу по якості вдалося утримати на належному рівні.

Прошло ще кілька років. Державні владні структури дійшли до розуміння незаперечної істини, що ніякий ринок в питаннях якості та захисту прав споживача сам себе не врегулює. Поступово почало створюватись і посилюватись правове поле в даному напрямку.

В основному воно на сьогодні визначається "Положенням про Державний комітет України у справах захисту прав споживачів" від 16 жовтня 1996 року, законом України "Про внесення змін до статті 8 Декрету Кабінету Міністрів України "Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення" від 5 листопада 1997 року і самим вищеназваним Декретом, який був прийнятий 8 квітня 1993 року.

Згідно цих документів органи державного нагляду відповідно до покладених на них завдань:

- * здійснюють перевірку додержання стандартів, норм і правил;
- * вносять в установленому порядку пропозиції про скасування, обмеження строку дії або перегляд стандартів, норм та правил, якщо вони не забезпечують якості продукції, безпеки життя, здоров'я і майна людей та навколишнього середовища чи суперечать чинному законодавству;
- * здійснюють аналіз роботи суб'єктів підприємницької діяльності з питань якості;
- * узагальнюють результати державного нагляду, аналізують причини порушень;
- * забезпечують оперативне вжиття заходів по припиненню порушень;
- * інформують органи державної влади і громадськість про стан справ із додержанням норм, правил та стандартів ;
- * вносять пропозиції органам державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування про вдосконалення комплексу заходів щодо підвищення якості продукції;
- * забезпечують взаємодію з правоохоронними та іншими спеціально уповноваженими на те органами державного нагляду, товариствами споживачів з питань контролю за якістю продукції і так далі.

Передбачені значні фінансові, адміністративні та інші, включаючи кримінальне право, санкції до порушників.

Виходячи з наведеної інформації, правове поле для роботи в питаннях якості та захисту прав споживачів фактично забезпечене. Створені і відповідні державні структури, головними серед яких на рівні областей є управління по захисту прав споживачів, центри стандартизації та метрології, санітарно-епідеміологічні станції. До речі, ці структури в ряді випадків дублюють одна одну, що не сприяє оперативності в роботі і ефективному вирішенню питань, але це вже тема дещо іншого дослідження.

Система створена. Тоді чому ж вона не спрацьовує, чому порушення є скоріше правилом, ніж виключенням з правил при обслуговуванні споживачів як вітчизняних, так і імпортованих виробів?

Давайте дійдемо до глибинної суті протиріччя між якістю та кількістю виробів. Це допоможе прояснити для себе і допитливого читача, від кого ми захищаємо споживачів

продукції. Чи не забагато в нашій державі видів захисту: соціальний захист, захист споживача, допомога безробітним і так далі?

Спершу визначимось, яка ситуація сьогодні на споживчому ринку держави. Адже саме там наш рідний споживач має отримати необхідні йому товари. Якісні чи ні - це дуже важливо. Але для нього, зголодного і без грошей в кишені, повірте, набагато важливіше, чи отримає він їх взагалі.

Щоб аргументувати дане твердження, розглянемо ситуацію на споживчому ринку Чернігівської області.

За визначений період ціни значно зросли. Вони продовжували підніматись і в подальшому. Про це свідчать матеріали інших розділів книги. Більш стрімке зростання цін стримує не перевиробництво товарів, не дотування держави сільськогосподарським виробникам та переробникам.

Середні ціни на продовольчі товари (гривень за кілограм у грудні відповідного року)

№ п\п	Вид продукції	1995 р.	1996 р.
1.	Яловичина	2,76	2,83
2.	Ковбаса варена	5,34	6,13
3.	Риба морожена	2,66	3,37
4.	Риба солоня, копчена	4,52	6,53
5.	Молоко свіже (за 1 л)	0,33	0,56
6.	Сир твердий	5,25	7,50
7.	Борошно	0,48	0,83
8.	Хліб житньо-пшеничний	0,48	0,74

Пам'ятаєте, як риночники-економісти запевняли, що дотування сільськогосподарського виробника заважає розвитку агропромислового комплексу держави. Тепер дотування повністю відсутнє, про нього і не згадують, оскільки бюджет пустий, та справи на селі від цього не покращали. Але про це в іншому розділі. Ситуацію стримує монетарний підхід до економіки в державі і, як один з наслідків такого підходу, стрімке падіння купівельної спроможності населення. Для прикладу наведемо наступні дані.

Доход в Чернігівській області, відс., 1985 р. - 100 відс.

№ п\п	Показники	1985 р.	1990 р.	1995 р.	1996 р.
1.	Індекси середньомісячної заробітної плати робітників та службовців	100	146	40	83
2.	Індекси оплати праці колгоспників	100	152	21	39

Здавалось би, показники у 1996 році навіть дещо покращились порівняно з попереднім. Але ж необхідно врахувати, що заробітна плата, і так надзвичайно мала, в основному не виплачується по півроку і більше. Це стосується як промисловості, так і сільського господарства, та все-таки в більшій мірі жителів села.

Тепер розглянемо, які вироби купують на свою мізерну платню жителі області. Чи можуть вони підтримати того самого вітчизняного товаровиробника, за якого на словах так ратують наші керівники всіх рівнів. Чи задовольнить вітчизняний виробник хай і невеликий, та все ж попит населення. Щоб відповісти на це питання, розглянемо дані таблиці.

Виробництво окремих видів товарів легкої промисловості, відс.

№ п\п	Вид товару	1996 р./ 1985 р.
1.	Тканини бавовняні	6,3
2.	Шкіргалантерейні вироби	5,7
3.	Хутро і хутрянні вироби:	
	- з натурального хутра	0,6
	- із шкіряного хутра	0,3

Товари дитячого асортименту

4.	Сорочки верхні	0,1
5.	В тому числі бавовняні	0,1
6.	Панчішно-шкарпеткові вироби	11,0
	в тому числі:	
	півпанчохи	0,2
	з них з бавовняної і змішаної пряжі	0,2

Читач, напевне, подумає, що це помилка. На жаль, це гірка правда. Виробництво в ряді випадків упало до 1000 разів. Тому вітчизняний виробник майже відсутній на ринку товарів і витісняється звідти невпинно в кожен конкретний відтинок часу. А це, в свою чергу, паралізує купівельну спроможність населення, яке працює на даних підприємствах.

Ринок тим часом займають вироби інших держав чи підробки під них. Вони в ряді випадків дешевші, мають гарний дизайн, упаковку, довше зберігаються. Для підтвердження наведемо наступні дані.

Імпортні та експортні поставки в область, тис. дол. США

№ п/п	Вид продукції	Експорт		Імпорт	
		1995 р.	1996 р.	1995 р.	1996 р.
1.	Продукти тваринного походження	65,3	40,4	2974,7	2607,8
2.	Меблі	-	-	383,5	1041,1

Ці цифри не підібрані тенденційно. Вони надані, щоб засвідчити, як втрачає свої експортні та внутрішні можливості вітчизняний товаровиробник, а його нішу в швидкому темпі заповнює посередник з імпортними товарами.

Тому на сьогодні для нас в питаннях захисту споживача головне завдання поточного характеру - забезпечення якості, яка включає в себе і безпеку для життя та екологічну безпеку товарів народного споживання (хай простять іноземні постачальники цей вітчизняний термін), завезених із-за кордону.

Здавалось би, що може бути простіше. Адже про якість продукції розвинених країн ринкової економіки та її експлуатаційну надійність ще кілька років тому ходили легенди. Всі сходилися на одному: вітчизняне - символ неякісного, експорт - символ абсолютної престижності та надійності. То виходить, що і захисту споживача від експортних виробів непотрібно... Виявилось, що все не так просто. Час реклами та гарної упаковки закордонних виробів пройшов і ми в масовому порядку виявили перевищення норм шкідливих речовин, недійсний термін використання, некондиційні вироби і таке інше.

Цьому є кілька основних причин:

- * низькопробні підробки під відомі фірми, що в масовому порядку здійснюються в третіх країнах чи в нашій державі;
- * сумнівні партнери, яких на тих чи інших під-ставах вибирають вітчизняні підприємці;
- * нормативні акти розвинених країн, що мають жорсткі норми щодо якості та безпеки товарів, особливо продовольчої групи, які йдуть на внутрішній ринок, і дозволяють їх експорт в інші країни.

Розглянемо ці причини детальніше. Розпочнемо з підробок. Це явище характерне не тільки для споживчого ринку України. Різке зростання кількості підробок в останній час охопило всі галузі економіки багатьох країн, але найбільш наочно воно проявляється в області споживчих товарів. Жертвами подібного піратства, крім споживачів, стають і всесвітньо відомі фірми, чий престиж в значній мірі стає підірваним, а рейтинг знижується. Причому, це стосується виробників не тільки предметів розкоші, наприклад, духів "Chanel", але і такої продукції, як хімікати для сільського господарства, ліки, запасні частини для автомобілів, звуко- і відеозаписи, спортивний інвентар та інше. Деякі не зовсім розвинені країни живуть таким чином за рахунок передових, а відомі фірми-виробники та держави, де вони знаходяться, мають збитки у вигляді втрати доходів, робочих місць, недоотримання платежів по податках та соціальному забезпеченню, оскільки підробки в більшості випускаються у сфері тіньової

економіки. Це може зашкодити і міжнародній репутації країни. Ситуація ускладнюється і тому, що мова йде про питання, які в значній мірі стосуються здоров'я та безпеки громадян.

Перехід до малоконтрольованого ринку і зміни, що сталися в економіці України, різко збільшили сектор комерції, який базується на спробах реалізувати неякісну продукцію під прикриттям чужих товарних знаків, в абсолютній більшості - інофірм. Так, із 66 тисяч товарних знаків, що користувались правовою охороною на території СРСР, біля 40 тисяч належало іноземним власникам. Їх недоторканість порушується найчастіше. У великій кількості продаються в Україні вироби з підробленим товарним знаком "Adidas", "Puma", "Nike" та інші, а також продовольчі товари - алкогольні та безалкогольні напої, тютюнові вироби тощо.

Тому ми маємо наступну ситуацію - в розвинених країнах, де рівень контролю за якістю дуже високий, продаються справжні високоякісні вироби і ті, хто закупляє їх безпосередньо в супермаркетах Англії, Німеччини чи інших розвинених країн, отримують від вжитку справжню насолоду. Те, що дістається нам з вами, з великою долею ймовірності буде тільки сурогатом, підробкою під справжню продукцію.

Візьмемо інший напрямок експорту - продаж в нашій країні того, що не користується попитом чи заборонено до вжитку в країнах-експортерах. Для прикладу розглянемо ситуацію, що склалася в Україні з використанням харчових домішок.

Відповідно наказу Міністерства охорони здоров'я іноземним постачальникам дозволено ввозити в Україну продовольчі товари, які мають в своєму складі біля 420 домішок. За кордоном перед прийняттям такого рішення по кожній домішці проводяться спеціальні дослідження, які фінансує зацікавлений в них виробник. В даному випадку іноземні виробники досліджень не фінансували, а це означає, що вони були проведені за рахунок бюджетних коштів. Ким і які дослідження при цьому проводились та скільки вони коштували бюджету України, до цих пір залишається невідомим. Доцільно навести наступну інформацію - в Радянському Союзі використовували 53 домішки, а дослідження по кожній з них продовжувались по кілька років. Ми з неймовірною легкістю кількість харчових домішок за кілька років збільшили на 700 відсотків. При цьому, знаючи стан нашої дослідної бази, безпорадність науковців, корумпованість чиновників від науки і у владних структурах, мало ймовірно, щоб такі дослідження взагалі проводились у достатніх обсягах.

Це означає, що встановлені рівні вмісту харчових домішок не підтверджені дослідженнями відносно їх безпеки для здоров'я та життя населення. Громадяни України не отримали правдивої і своєчасної інформації про ймовірні фактори ризику для здоров'я при використанні домішок та їх рівнях, чим, до речі, порушена стаття 50 нашої Конституції.

Для абсолютної більшості харчових домішок, чия реалізація дозволена в Україні, у нас відсутні стандартизовані методики визначення їх складу, стандартні зразки та довідкові дані (таблиці). Тому визначити наявність і кількість в харчових продуктах цих складових неможливо. Дозвіл на дану продукцію видається на базі документів виробника (приведені імпортером цифри зрівнюються з діючими санітарними нормами). Таким чином, імпортеру харчових продуктів надана повна самостійність в питаннях якості, він звільнений від санітарно-епідеміологічного контролю.

Така ситуація має негативні наслідки і для вітчизняного товаровиробника. Використання великої кількості харчових домішок, в тому числі синтетичних, характерна для закордонних, а не вітчизняних виробів. Технології, які існують в Україні, як правило, не передбачають використання широкої номенклатури харчових компонентів. До цього необхідно додати, що сучасний споживач в усьому світі віддає перевагу натуральним продуктам. Тому дозвіл використовувати розширений перелік харчових домішок відкриває український ринок для імпорту продукції, що не користується попитом в розвинених країнах.

Ми рятуємо виробника країн ринкової економіки, який вже фактично втратив свій внутрішній ринок збуту, а нашим виробникам пропонуємо конкурувати з ним на українському ринку по правилах, що вигідні для іноземного виробника. Результат - ще більш розвалене виробництво, відсутність заробітків людей та їх купівельної спроможності, часті отруєння і підірване здоров'я наших громадян. Вдумайтесь у саму класифікацію харчових домішок: ароматизатори, стабілізатори, фарбуючі речовини тощо.

Люди в жахом говорять приблизно таке:

* Після того, як ми зварили цю їжу, каструля стала яскраво-оранжевою і я не можу відмити її цілий місяць. А якого ж кольору тепер мій шлунок і як це відіб'ється на здоров'ї?

Населення починає розуміти. А держава? В останній час почала проявлятися ще одна тенденція. Особливо це стосується органів Держстандарту в центрі та на місцях. Замість серйозних перевірок закордонних товарів щодо якості, аналізу документів, які свідчили б про

їх сертифікацію за кордоном акредитованими лабораторіями і сертифікаційними центрами, при отриманні чергової партії імпорту працівники Держстандарту вимагають від закордонного постачальника чи вітчизняного посередника відправити їх представників на підприємство, що виготовляє продукцію, для проведення перевірки його системи якості.

Всю безглуздість і абсурдність цієї затії важко собі уявити. Вона абсолютно нереальна в силу кількох складових:

* працівники центрів стандартизації і метрології не знають мови країни - виготовлювача та мови міжна-родного спілкування (наприклад, англійської), норм міжнародних стандартів і стандартів цієї країни;

* час, відведений на перевірку систем якості, (біля трьох тижнів для чотирьох досвідчених аудиторів - працівників акредитованих сертифікаційних центрів) абсолютно не витримується;

* навіть у розвинених країнах ринкової економіки сертифікація систем якості зовсім не обов'язкова. Цього не вимагають і стандарти ІСО серії 9000. Так що в даному питанні ми "попереду всієї Європи". Між тим, наприклад, японська фірма "Тойота" свою систему якості не сертифікує і її престиж від цього не знижується.

Будучи аудитором міжнародної асоціації СовАСК, який входить до її першої десятки, автор в силу вищезазначених факторів ніколи не ризикнув би виконати цю роботу.

А вони їдуть. До речі, вартість їх закордонних поїздок входить в ціну продукції, яку купує наш споживач. Оце так захистили! А от системи якості своїх вітчизняних виробників органи Держстандарту сертифікувати і самі не спішать, і альтернативній незалежній організації Українській асоціації якості таких прав не надають.

Між тим це в значній мірі сприяло б підвищенню якості та конкурентоздатності нашої вітчизняної продукції. І проблем тут менше - відсутні мовний бар'єр, відмінності стандартизації та інше. Так що цю роботу необхідно розпочинати.

Україна підписала "Керівні принципи Організації об'єднаних націй щодо захисту прав споживача", таким чином пообіцявши це не тільки своїм співгромадянам, а й світовому співтовариству. Для проведення такої роботи створений Держкомітет у справах захисту прав споживачів, який повинен координувати дану діяльність в державі. В регіонах для виконання подібних функцій працюють відповідні управління.

Вони проводять перевірки, в значній частині випадків виявляють порушення. Для прикладу та аналізу наведемо дані по Чернігівській області.

Результати перевірок Чернігівського обласного управління у справах захисту споживачів за 1996 рік.

№ п\п	Показники	Всього (сума)	в т. ч. по підприємствах		
			торліві	гrom. харч.	Пос-луг
1	2	3	4	5	6
1.	Кількість перевірених підприємств	1825	1373	221	231
2.	Кількість підприємств, у яких виявлені порушення-всього в тому числі:	1443	1109	187	147
2.1.	кількість підприємств, в яких виявлені факти обману покупців і замовників	308	194	97	17
2.2.	кількість підприємств, в яких допущено виробництво, продаж товарів неналежної якості чи неналежне виконання робіт	474	402	63	9
3.	Кількість виявлених порушень-всього в тому числі	3259	1982	752	525
3.1.	обман покупців і замовників	348	208	123	17
3.2.	виробництво та реалізація товарів (робіт), які не відповідають вимогам нормативних документів	574	456	95	23
3.3.	порушення санітарних норм і правил	199	42	97	60

3.4.	продаж товарів (робіт, послуг) без відповідних супровідних документів	461	316	136	9
3.5.	проведення торговельної операції без видачі документів, що засвідчують факт купівлі або надання послуг (товарного чи касового чека, квитанції або іншого письмового документу)	142	88	22	32
1	2	3	4	5	6
3.6.	інші порушення	1518	861	279	378
4.	За результатами перевірок притягнуто до кримінальної відповідальності	1	1	-	-
5.	Позбавлено прав займатись підприємницькою діяльністю осіб	9	9	-	-

З даних таблиці напрошуються наступні дуже невтішні висновки.

1. Практично кожне перевірене підприємство має ті чи інші порушення щодо якості виробів та захисту прав споживача.

2. Порушення охоплюють всі напрямки - сферу торгівлі, громадського харчування і послуг.

3. Види порушень надзвичайно різноманітні і стосуються якості, здоров'я громадян та фінансових стосунків із споживачем.

4. Працівники даної служби проявляють активність при проведенні перевірок.

5. Жорсткі заходи щодо порушників (кримінальна відповідальність, позбавлення права займатись підприємницькою діяльністю) мають місце як виняток. В більшості випадків санкції обмежуються адміністративним стягненням.

Але при аналізі показників таблиці одночасно виникає відчуття безвихіддя, нереальності зміни ситуації в найближчому майбутньому. Адже практично кожне підприємство продає неякісний товар. Продукція, забракована співробітниками управління - це крапля в безмежному морі брухту, макулатури чи отрути. Та і якщо дивитися реально, то як можуть навести порядок представники цього малочисельного управління, коли у відповідному напрямку далеко не завжди вистачає сил навіть у державній податкової адміністрації з її податковою міліцією. Фіскальні служби не в силах зробити те, що повинно бути забезпечене системно, з допомогою ефективно діючого економічного механізму держави.

До речі, необхідно від безкінечних перевірок і підозрливості переходити до конкретної тісної співпраці, виділяти та виховувати суб'єктів підприємницької діяльності на принципах самоконтролю і гарантії якості товарів та послуг, як це колись робилось на заводах та об'єднаннях військово-промислового комплексу. Там мати особисте клеймо відділу технічного контролю, бути відмінником якості чи отримати звання "майстер - золоті руки" було великою честю. Досвід показує, що серед підприємців також достатньо відповідальних, кваліфікованих і порядних громадян України. Це необхідно використати з відповідною віддачею.

Але, на жаль, суспільство пронизане корупцією, і права на самоконтроль можуть добитися не ті, хто цього заслуговує. З'явиться ще одна узаконена можливість безконтрольності, привід для отримання хабара тощо. Тому у корумпованому суспільстві такий хід подій реальний тільки після оздоровлення відносин та виправлення ситуації.

На підтвердження низької якості найважливіших видів товарів народного споживання в торговій мережі області наведемо дані ще однієї таблиці.

Показники щодо перевірок товарів непродовольчої групи в основному теж складають цифри даного рівня. Тому необхідні невідкладні заходи щодо зміни ситуації відносно захисту споживача.

При цьому доцільно враховувати ще два питання:

1. Малозабезпечені жителі міст в основному закупають продукцію на ринках, а також на спонтанних базарчиках біля магазинів тощо. Гарантія якості та прав споживача там ще нижчі. Потрібно затвердити місця для виносної торгівлі, благоустроїти визначені майданчики, забезпечити якість продукції.

**Результати перевірок якості товарів народного споживання (продовольча група)
Чернігівським обласним управлінням за 1996 рік**

№ п/п	Найменування товару	Один. виміру	Пере-вірено	Забраковано	
				кількість	в % до перевір. кількості
1	2	3	4	5	6
1.	Хліб і хлібобу-лочні вироби	тонн	3,4	0,9	26,5
2.	Макаронні вироби	“	1,2	-	-
3.	Кондитерські вироби	“	5,2	2,1	40,4
4.	Цукор	“	2,2	1,0	45,5
5.	М`ясо (включаючі субпродукти 1 категорії)	“	1,1	0,5	45,4
6.	Ковбасні вироби	“	1,8	0,8	44,4
7.	Цільномолочна продукція	“	4,1	1,7	41,4
8.	Масло тваринне	“	1,3	0,2	15,4
9.	Сири різні (включаючи бринзу)	“	1,0	0,7	70,0
10.	Риба та рибна продукція	“	2,8	1,5	53,5
11.	Олія	“	0,5	0,1	20,0
12.	Маргаринава продукція	“	0,2	0,1	50,0
13.	Крупи і боро-шно	“	3,3	1,4	42,4
14.	Овочі і фрукти	“	1,3	0,2	15,4
15.	Консерви м`ясні	туб.	1,9	1,0	52,6
16.	Консерви рибні	“	1,2	0,3	25,0

1	2	3	4	5	6
17.	Консерви молочні	“	0,6	0,2	33,3
18.	Консерви плодоовочеві	“	12,5	4,5	36,0
19.	Горілка і лікеро-горілчані виро-би	дал.	198,2	76,2	38,4
20.	Безалкогольні напої та міне-ральні води	“	134,4	20,7	15,4
21.	Вино	“	129,3	87,3	67,5
22.	Пиво	“	102,0	31,3	30,7
23.	Яйця курячі	тис. шт.	22,8	18,7	82,0

2. Велику частку продовольчих товарів міське населення має шляхом вирощування на власних дачних і присадибних ділянках, приміських городах та інше. Ця тенденція почала проявлятися у дуже значних розмірах і охопила більшість міських жителів. Бажання отримати високі врожаї примушує їх активно застосовувати різні отрутохімікати, органічні та мінеральні добрива і так далі. Між тим рівень агротехнічних знань у людей практично нульовий. Результати-відповідні. Наприклад, при аналізі овочів,зібраних на дачних ділянках,кількість нітратів в них у багатьох випадках перевищувала норму в 100 і більше разів. Тут ми маємо випадок, коли виробник - він же споживач - сам себе заганяє в глухий кут підірваного здоров'я.

Тільки давайте не забувати першопричини того, чому населення так активно взялося за сапки і лопати. Тому необхідна допомога бажаючим в частині дешевих чи навіть безкоштовних методичних матеріалів та перевірених і сертифікованих сільськогосподарських препаратів.

А що робити в цій ситуації нашому вітчизняному товаровиробнику, котрий бажає випускати якісну конкурентоздатну продукцію. Особливо це стосується підприємств військово-промислового комплексу, які були готові до такої праці.

Це питання стратегічної ваги. Вироби, недосконалі в частині дизайну, не забезпечені маркетингом та рекламою, випускаються практично в усіх країнах "на терені" Радянського Союзу в усе менших обсягах із-за недостатнього попиту. Звідси незайнятість працюючих, їх низька заробітна плата, що призводить до відсутності купівельної спроможності і вже на новому оберті дестабілізує виробництво. Норостає незадоволення в суспільстві, його нестабільність.

У зв'язку з такою ситуацією підняття технічного рівня та конкурентоздатності виробів повинно стати національним завданням держави і вирішувати його потрібно як в центральних органах влади, так і на рівні регіонів при забезпеченні комплексного системного підходу. Безумовно, активну участь у цій праці повинні прийняти безпосередньо підприємства.

Досвід роботи деяких підприємств, бесіди, дискусії та суперечки із закордонними спеціалістами в області якості дозволяють стверджувати, що ми маємо всі можливості поєднати іноземні технології і напрацювання вітчизняних виробників в частині систем якості.

Система якості повинна включати в себе всі напрямки діяльності підприємств. Планування такої роботи необхідно проводити відносно слідуючих складових:

- * розробка нових виробів з показниками якості, які відповідають найвищим досягненням науки і техніки, та з максимальною економічною ефективністю;
- * випуск продукції, якість якої переважає кращі вітчизняні і закордонні зразки чи відповідає їм;
- * підготовка продукції до сертифікації;
- * виключення випадків отримання рекламцій по виробничих дефектах;
- * зміцнення технологічної дисципліни;
- * підвищення рівня технологічної оснастки на базі впровадження досягнень науки і техніки;
- * автоматизація виробничих і контрольних процесів та інше.

Необхідно зазначити слідуюче. Робота по створенню системи якості, яка забезпечить випуск конкурентоздатної продукції, отримання значного стабільного прибутку, достойну заробітну плату персоналу, розрахована не на миттєвий ефект та латання дірок в понівеченому організмі підприємств. Для такої праці потрібні роки і вестись вона повинна поряд з вирішенням невідкладних завдань сьогодення. Та при належній організації діяльності перші результати не примусять себе чекати тривалий час.

Доцільно особливо виділити планову роботу по якості, як невід'ємну складову системи якості, яка забезпечує її функціонування.

Плани по підвищенню якості необхідно ув'язувати з заходами по нарощуванню потужностей для виробництва найбільш сучасної продукції, визначенню максимального рівня стандартизації та уніфікації виробів і включати в єдиний бізнес-план та розширений план розвитку підприємства. Таке рішення забезпечує комплексний підхід до регулювання розвитку заводу.

Розробку заходів по забезпеченню якості потрібно здійснювати всіма підрозділами. Основою заходів є дані аналізу якості виробів, технічної документації, обладнання та інструменту, матеріалів і комплектуючих, праці колективів і окремих виконавців, а також інформація від споживачів щодо результатів експлуатації.

Завдання щодо показників якості визначаються всім основним цехам на базі звітно-статистичних даних за минулий період з урахуванням складності продукції і технічного стану виробництва. Заходи по підвищенню якості повинні знайти своє відображення в перспективних, поточних та оперативно-виробничих планах.

Перспективні заходи по якості - це цільова комплексна програма "Якість" (ЦКП "Якість"), комплексна програма підвищення якості та надійності виробів (ППЯН), а також накази і розпорядження щодо питань якості з терміном виконання більше року.

Поточні - це організаційно-технічні заходи по якості на рік(ОТЗЯ), заходи по результатах технічних конференцій по якості, по актах перевірок контролюючими організаціями, а також інші з терміном виконання від одного кварталу до року.

Оперативно-виробничі - це заходи днів якості, постійно-діючої комісії, протоколи технічних нарад, по перевірках функціонування як системи якості, так і її складових, по результатах конструкторського нагляду, окремі вказівки керівництва з терміном виконання в межах поточного кварталу та інше.

Методика розробки всіх програм, планів і заходів однотипна, але вона враховує поправки на їх обсяги, протяжність, джерела фінансування, можливість проведення змін та механізм контролю. Тому для прикладу доцільно зупинитися на цільовій комплексній програмі "Якість", яка охоплює всі сторони діяльності підприємства і направлена на випуск сучасної конкурентоздатної продукції.

ЦКП "Якість", яку при необхідності потрібно уточнювати та доповнювати в установленому порядку, орієнтовно має складатися з шести розділів:

1. Організаційно-технічні заходи. В них надаються значення показників якості в кожному запланованому році та сконцентровані основні проблеми забезпечення якості на підприємстві. Виконання заходів даного розділу потребує проведення аналізу:

- * відхилень від вимог конструкторської і техно-логічної документації;
- * реклаमाцій;
- * порушень технологічної дисципліни та культури виробництва;
- * оснащення технологічних процесів;
- * рівня кваліфікації працівників підприємства.

Згідно результатів аналізу за пропозиціями цехів та відділів розробляються заходи цільової комплексної програми по підвищенню технічного рівня як окремих виробництв, так і конкретних видів продукції, а також організаційного характеру.

Особливо виділяються питання:

- * уніфікації використаних матеріалів, технологій, конструктивних рішень;
- * вдосконалення метрологічного забезпечення ;
- * вдосконалення автоматизованих засобів управ-ління і контролю;
- * покращення конструкторсько-технологічної під-готовки виробництва;
- * дизайну виробів;
- * вивчення досвіду розвинених країн та його впро-вадження на підприємстві;
- * впровадження МС ІСО серії 9000;
- * роботи груп якості по прикладу Японії та інших розвинених країн;
- * маркетингових досліджень;
- * реклами і так далі.

Організація виконання першого розділу ЦКП "Якість" вимагає особливої уваги і очолює цю справу керівництво підприємства.

2. Технічне вдосконалення продукції серійного виробництва. Розділ націлений на вирішення питань підвищення технічного рівня виробів, їх експлуатаційної надійності за рахунок вдосконалення складової бази приладів, покращення технологій.

3. Вдосконалення технологічних процесів, впровадження прогресивної технології виготовлення і контролю виробів. Тут особлива увага приділяється розробці та впровадженню нових технологій, в тому числі закордонних з використанням імпортного обладнання, що дозволить не тільки покращити якість та надійність, але і підвищити продуктивність, а також знизити технологічні втрати, якщо вони мають місце.

4. Активізація методів та засобів контролю якості продукції.

5. Маркетинг товарів народного споживання як окремого напрямку, що має надзвичайно велике значення для розвитку кожного підприємства.

6. Автоматизація процесів виробництва.

Всі заходи програми повинні бути конкретними: мати виконавця, відповідального за контроль, місце та час впровадження, затрати, джерело фінансування і передбачуваний економічний ефект.

Робота по програмному системному забезпеченню випуску конкурентоздатної продукції допоможе такому підприємству набрати необхідної сили та потужності, стати повноцінною ланкою ринкової економічної моделі. Іншого шляху немає, в крайньому разі він малоймовірний, і останні роки хаосу та нерозберихи тільки підтвердили це обґрунтування.

Причому, планові важелі мають бути включені як на перспективу, так і в процесі оперативної діяльності. На підтвердження процитуємо слова одного з найвідоміших менеджерів, керівника американських компаній "Форд" та "Крайслер", людини, що не раз входила до десятки найбільш відомих серед американців людей всього світу, яскравого представника економіки ринкового типу Лі Якокки:

* Я почав розроблювати систему управління, яку використовую і на сьогодні. На протязі багатьох років я регулярно задавав своїм провідним працівникам (і вимагав від них, щоб вони, в свою чергу, давали ці завдання своїм безпосереднім підлеглим) кілька елементарних питань: "Які завдання ви ставите собі на найближчі три місяці? Які ваші плани, пріоритети, надії? Як ви думаєте добитись їх здійснення?". У фірмі "Форд", а потім і в корпорації "Крайслер" я завжди добивався того, щоб підлеглі мені менеджери використовували мою систему квартальних звітів.

Фактично мова йде про оперативне квартальне планування, яке повністю відноситься і до систем якості та регулювання якісних показників продукції.

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Питання якості продукції та захисту споживача є одним з важливих напрямків комплексного розвитку економічних процесів в державі, які абсолютно необхідні як для стабільного функціонування народногосподарського механізму, так і для підвищення матеріального добробуту та рівня життя населення.

2. Дані питання в Україні і її регіонах на сьогодні знаходяться на незадовільному рівні. Напрацювання минулого частково чи повністю втрачені, цілеспрямованої роботи по покращенню ситуації фактично не ведеться.

3. В умовах продекларованого становлення ринкових відносин в державі питання якості і захисту споживача виходить на одне з перших місць в задіяних пріоритетах. Про це свідчать логіка та механізм функціонування ринкових відносин, а також аналіз економічних систем розвинених країн світу, зокрема Японії.

4. Гарантований захист споживача, ефективне впровадження систем якості невідривні від стану економіки в державі. На фоні загальної кризи соціально-економічного розвитку, спаду виробництва, від'ємного торгово-економічного сальдо та інше стверджувати про можливість значних змін в даному напрямку нереально.

5. Прдекларовані економічні програми, якими відзначає свій початок діяльності кожен новий уряд України, інші управлінські і організаційні документи владних структур на державному рівні питань якості та захисту споживача не розглядають, шляхи вирішення в них не передбачено.

6. Для зміни ситуації, забезпечення жителям країни гарантованої якості та безпеки для здоров'я товарів народного споживання, а також конкурентоздатності наших промислових і сільськогосподарських виробів необхідно:

6.1. Підвищення рівня життя та купівельної спроможності населення, що дозволить отримувати все необхідне чи замовляти послуги в установах, де гарантується захист від браку і підробок.

6.2. Суцільний контроль імпортованих виробів на предмет сертифікатів якості та найбільш важливих параметрів щодо якості і безпеки для життя.

6.3. Витіснення із сфери торгівлі та послуг з допомогою силових структур і економічних методів регулювання контрабандного імпорту, підробок під імпорт та сурогатів, що виробляються на деяких підприємствах тіньової економіки.

6.4. Жорсткий науковий і методичний контроль, особливо міністерства охорони здоров'я, в частині харчових домішок, синтетичних речовин, нітратів в продуктах харчування тощо. Нормативи повинні бути не нижчі за світові, а також враховувати наші традиції в питаннях харчування та забезпечувати захист вітчизняного товаровиробника.

6.5. Повне задіяння і ефективна допомога держави службам захисту споживача, центрам стандартизації і метрології, санітарно-епідеміологічним станціям в роботі по якості та безпеці продуктів і послуг. При цьому робота на місцях не повинна підмінюватись красивими закордонними вояжами, а виявлені суттєві недоліки обов'язково мати своїм наслідком жорсткі заходи щодо порушників та міри по подальшому неповторенню відхилень.

6.6. На регіональному рівні - ефективне викорис-тання набутого досвіду, геополітичного становища території, особливостей місцевого споживчого ринку та інших факторів, що впливають на якість споживчих товарів і стан промислової та сільськогосподарської сфери областей.

6.7. Впровадження систем якості, комплексних заходів по якості, як невід'ємної складової відродження вітчизняного виробництва, створення конкурентоздатної продукції, стабілізації колективів та підвищення рівня доходів працюючих і їх сімей.

Питання захисту споживача - це питання життя і здоров'я нинішнього та прийдешнього покоління і відношення до нього повинне бути відповідне.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

На першому етапі переходу від адміністративно-командної економіки до економіки ринкової одним з головних показників переходу вважався повний відхід від планування розвитку територій і держави в цілому. Така точка зору стала домінуючою на протязі кількох років. В цей період було допущено чимало помилок, зроблено ряд хибних кроків.

Ослаблені планові органи в центрі і на місцях (чисельно і з кадрових позицій), підірваний авторитет до плану, як організуючого і управлінського важеля для вирішення питань стабільного функціонування та розвитку народногосподарського комплексу держави і її структурних одиниць, відкинуті методика та методологія створення планових документів, що відпрацювались десятиріччями. Фактично відсутні і концепції розвитку регіонів.

Директивний план, потім індикативний план, потім програма соціально-економічного розвитку - це зміни не стільки в назві, як в самій суті планування. Зміни носять досить непередбачуваний і нестабільний характер, як і той фундамент, на який вони спираються - державний контракт, державне замовлення, фактори впливу по формуванню та виконанню планових показників для підприємств і організацій всіх форм власності, механізм контролю і відповідальності за виконанням плану.

Сумніви в доцільності планування, нечіткість позицій вищих органів влади в цьому питанні, відсутність своєчасного, довгострокового, обґрунтованого і обов'язкового щодо виконання плану призвели до хаосу в здійсненні процесів на макро- та мікрорівні, некерованості в проведенні приватизації, структурної перебудови промисловості та ряду інших найбільш важливих питань розвитку країни. Знизився економічний потенціал, рівень життя населення України.

Життя показало необхідність відновлення планування. На думку автора, план повинен бути обґрунтованим, всебічно розглянутим, затвердженим після детального обговорення. Після виконання цих процедур він повинен бути не просто директивним, а мати силу закону. План повинен стати механізмом забезпечення бюджету території та держави в цілому на відповідний період.

Комплексний підхід, пріоритет планового розвитку народногосподарського комплексу особливо необхідні в регіонах, які мають слаборозвинену соціальну структуру, галузеві пріоритети в народногосподарському комплексі, низький життєвий рівень населення, а бюджет в силу ряду факторів носить дотаційний характер.

До таких регіонів відноситься і Чернігівська область. Між тим вона має значні перспективи розвитку. Розкрити і використати потенціал регіону, забезпечити нормальне функціонування його народногосподарського механізму, перехід економіки на ринкову основу, належний рівень життя людей, включаючи поступову ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи - така ціль повинна бути окреслена перед органами по розробці та затвердженню планових документів.

Обґрунтувати напрямки планування, надати науково-методичні рекомендації по формуванню плану соціально-економічного розвитку області - таке завдання ставив перед собою автор. Матеріал може бути використаний в роботі управлінців, планово-економічних служб та інших фахівців регіонального рівня.

Рекомендації включають в себе організаційно-методичні основи розроблення програми, її структурний склад, систему основних показників, механізм реалізації та положення відносно методів розрахунків окремих програмних показників.

Головною функцією регіональних органів виконавчої влади є управління соціально-економічними процесами відповідних територій, здійснення якого передбачають Конституція держави та закон України "Про місцеві державні адміністрації". Одним з інструментів реалізації цих процесів є програми соціально-економічного розвитку областей. Програми затверджуються обласними радами народних депутатів і мають комплексний характер, оскільки включають в себе заходи, що в основному передбачають конкретні цифрові показники в економічній, науковій, культурно-освітній та соціальній сферах.

Головні завдання регіональної програми:

- * соціально-економічний розвиток, при якому вирівнюється становище окремих складових регіону;
- * раціональне використання територіальних ресурсів та пріоритетів;
- * стабільне функціонування виробничої і соціальної інфраструктури;
- * ефективна реструктуризація господарського комплексу;

* підвищення рівня життя населення.

В даному розділі мова йде щодо програми розвитку на один рік (короткострокової), хоча в залежності від поставлених цілей вона може також охоплювати середньостроковий (3-5 років) та довгостроковий (понад 5 років) періоди.

При розробці програми повинна враховуватися економічна сфера всіх розташованих на території регіону суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування. До її складу також включаються заходи і показники, які мають місце у попередньо розроблених державних, галузевих та інших програмних і планових документах.

Організаційно-методичну роботу по розробці проекту регіональної програми повинно здійснювати економічне управління обласної державної адміністрації із залученням (по мірі необхідності) відповідних відділів та управлінь обласної виконавчої влади, економічних відділів районних адміністрацій і міських (обласного підпорядкування) рад народних депутатів. В ці організації надсилаються зразки форм та розрахунків, повідомляються економічні орієнтири, при необхідності проводяться наради організаційно-методичного характеру та розгляд проектів планів відповідними комісіями.

Розробку проекту програми доцільно проводити у наступному порядку:

- * аналіз стану регіону на кінець допрогнозного періоду;
- * обґрунтування пріоритетів, цілей і завдань на прогностичний період;
- * визначення заходів та цифрових показників з урахуванням:
 - а) природно-ресурсного і виробничого потенціалу;
 - б) проведення ринкової трансформації економічних процесів;
 - в) підвищення рівня життя населення;
- * взаємоузгодження завдань і показників проекту із заходами, поданими районами та містами обласного підпорядкування, а також підприємствами і організаціями;
- * розгляд документу на колегії обласної державної адміністрації;
- * додаткові корективи по результатах зазначеного розгляду;
- * затвердження програми сесією обласної ради.

Доцільно надати деякі пропозиції щодо розробки програмного документу:

1. Показники програми повинні мати назву еталону міри (метр, кілограм тощо), а також спиратися на діючу систему звітної інформації органів державної статистики.

2. При розробці враховуються положення законів, Указів Президента, постанов Уряду та нормативних актів різних рівнів, прийнятих в установленому порядку.

3. Розгляд проектів програм районів, міст обласного підпорядкування, підприємств і організацій необхідно проводити спеціальною робочою групою з числа спеціалістів економічного, фінансового та галузевого (промисловість, сільське господарство тощо) напрямків, при необхідності в присутності керівників структури, чия програма розглядається, у терміни, прийнятні для своєчасної розробки регіонального документу.

4. В процесі створення проекту програми використовується інформація управлінь і відділів державних адміністрацій, рад народних депутатів, науково-дослідних і проектних організацій, ВУЗів, аналітичних центрів та інше.

5. Розрахунки деяких основних показників пропонується здійснювати у мінімальному та максимальному варіантах в основному у залежності від обсягів фінансових ресурсів.

6. Для визначення показників доцільно використати наступні методи прогнозування:

6.1. аналітичний, як найбільш прийнятний для виявлення тенденцій та проблем у розвитку продуктивних сил регіону у ретроспективному періоді та на сучасному етапі, а також визначення переваг і цілей на майбутнє та формування оптимальної системи показників;

6.2. нормативний - він спирається на систему науково обґрунтованих норм і нормативів (соціальних, виробничо-технічних, демографічних, фізіологічних тощо) і дає можливість здійснювати розрахунки потреб в об'єктах інфраструктури, оцінити ступінь задоволення потреб населення у матеріальних благах та послугах;

6.3. балансовий - для визначення галузевих і територіальних пропорцій у виробництві і споживанні паливно-енергетичних ресурсів, продуктів харчування, використанні трудових, матеріальних і природних ресурсів, збалансуванні доходної та витратної частин бюджетів;

6.4. експертних оцінок - для обґрунтування доцільності будівництва об'єктів виробничого та невиробничого призначення, прогнозування розвитку підприємництва, передбачення реструктуризації господарського комплексу та інше.

7. По результатах розробки варіантів, проблем і протиріч програми готуються пропозиції до відповідних міністерств і відомств з метою вирішення на державному рівні

найбільш складних (тих, що не можуть вирішитися в регіоні) питань соціально-економічного, екологічного, демографічного розвитку та інше.

Пропонується наступна апробована структура програми соціально-економічного розвитку регіону:

I. Аналіз і прогнозування розвитку (пояснювальна записка).

1. Соціально-економічна ситуація на кінець передпрограмного року.

2. Основні пріоритети, цілі і завдання.

3. Розвиток соціальної сфери, підвищення життєвого рівня та соціального захисту населення.

4. Промисловий комплекс (активізація роботи у сфері матеріального виробництва).

5. Структурні перетворення в економіці. Ринкові форми господарювання.

6. Рациональне використання природних ресурсів, поліпшення екологічної ситуації.

7. Науково-технічний прогрес.

8. Фінансове забезпечення.

9. Основні питання соціально-економічного розвитку районів та міст обласного підпорядкування.

II. Основні показники програми.

1. Загальноекономічні показники.

2. Чисельність і зайнятість населення.

3. Рівень життя і захисту населення:

3.1. споживання товарів і послуг;

3.2. захист від безробіття;

3.3. пом'якшення наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

3.4. житлово-комунальне господарство;

3.5. охорона здоров'я, соціальне забезпечення;

3.6. освіта, культура, фізична культура молоді.

4. Активізація роботи у сфері матеріального виробництва:

4.1. сільське господарство;

4.2. промисловість;

4.3. будівельний комплекс;

4.4. транспорт і зв'язок.

5. Використання природних ресурсів. Охорона навколишнього середовища.

6. Науково-технічний прогрес.

7. Структурні перетворення в економіці. Розвиток підприємництва.

8. Зовнішньоекономічна діяльність.

9. Вільні економічні зони.

10. Використання пріоритетів регіону.

11. Фінансові показники.

12. Державний контракт і державне замовлення.

13. Основні показники соціально-економічного розвитку районів і міст обласного підпорядкування.

III. Балансові розрахунки.

IV. Заходи по забезпеченню виконання програмних завдань.

Доцільно надати деякі пояснення щодо структури програмного документу.

По-перше, і в аналізі, і в показниках рівню життя населення, його зайнятості, соціальній сфері та соціальному захисту надається перевага у черговості розміщення матеріалу перед промисловим і сільськогосподарським виробництвом, ринковими формами господарювання, науковим прогресом та інше. Така побудова програми нетрадиційна. Вона витікає з позиції автора щодо населення регіону, як центру всіх процесів, що відбуваються на території, визначальної цілі, заради якої проводяться перетворення і, в свою чергу, "лакмусового папірця", що показує доцільність та ефективність прийнятих заходів. По такому ж принципу автором створена і "Концепція розвитку Чернігівського регіону".

По-друге, серед основних показників є вільні економічні зони. Автор глибоко переконаний, що роботу по їх створенню необхідно ініціювати на регіональному плановому (програмному) рівні.

По-третє, включено зовнішньоекономічну діяльність, як визначальний фактор в геополітичних та економічних умовах Чернігівської області, а також використання пріоритетів регіону та державний контракт і державне замовлення. Пріоритети, як окремий розділ, не були введені в програмні документи ні в одній науково-методичній розробці. Між тим, на думку

автора, це необхідно робити по відношенню практично до всіх територій, що завжди мають особливі переваги та недоліки у своєму розташуванні і розвитку продуктивних сил, а особливо щодо Чернігівської області. Державний контракт та державне замовлення обов'язково повинні бути повернені в структуру плану. На першому етапі це стосується сільськогосподарського виробництва.

Четверте і останнє. З усіх програмних документів поступово зникають конкретні, виділені в окремі складові, заходи щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та безпосереднього захисту постраждалого населення. Автор включив це питання до структури програми, як особливо важливе в економічному, демографічному і навіть в моральному плані.

Перейдемо до більш розширеного дослідження та надання пропозицій науково-методичного характеру щодо окремих частин програми соціально-економічного розвитку. Розпочнемо з аналізу і прогнозування в тому порядку, як це визначено в структурі першого розділу:

1. Соціально-економічна ситуація на кінець передпрограмного року.

В розділі надається коротка об'єктивна інформація щодо ступеня виконання попереднього "Плану соціально-економічного розвитку регіону", основних прорахунків та недоліків. Називаються конкретні причини і виконавці як успішних дій (це треба включати в меншій мірі), так і зривів у роботі. Акцентується увага, які потрібні заходи, щоб виправити ситуацію в майбутньому.

Розкриваються найважливіші тенденції, недоліки і диспропорції у розвитку соціальної сфери, господарського комплексу, реформуванні економічних відносин, соціальному захисті населення та екологічній ситуації.

2. Основні пріоритети, цілі і завдання.

При визначенні пріоритетів загальноприйнятими, хоча і дещо закомфльованими в окремих ситуаціях і регіонах, є фактори дотримання першочерговості загальнодержавних цінностей та поєднання розвитку продуктивних сил регіону з проблемами держави в цілому. Крім того, пріоритети повинні бути задіяні в тій мірі, яка співпадає з інвестиційними можливостями території.

Головними постійними напрямками розвитку Чернігівського регіону (крім них раз в кілька років або навіть щорічно можуть з'являтися особливі функції, що пов'язані із загальнодержавними чи регіональними принциповими змінами), на кінець 90-х років можна назвати:

- * ефективне використання геополітичних, історичних, кліматичних, транспортних, сільсько-господарських, територіальних, туристично-рекреаційних переваг області;
- * випереджаючий розвиток агропромислового комплексу, нарощування обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської сировини та продукції її переробки (це дуже принципово для регіону);
- * збільшення обсягів виробництва промислової продукції за рахунок розширення ринків збуту через маркетингові дослідження і традиційну співпрацю з Російською Федерацією та Білоруссю;
- * реструктуризація промисловості шляхом впровадження виробництва наукоємної продукції, а також енерго- і матеріалозберігаючих технологій;
- * створення фінансово-промислових груп, спільних підприємств;
- * розвиток міжгалузевих виробництв у межах регіону;
- * поглиблення міжрегіональної кооперації у країні;
- * переорієнтація підприємств оборонної галузі на випуск товарів народного споживання, машин, устаткування та запасних частин для сільського господарства, будівництва і харчової промисловості;
- * раціональне використання мінерально-сировинних ресурсів;
- * збереження навколишнього середовища;
- * зміцнення матеріальної бази соціальної інфраструктури у сільській місцевості та районах, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС;
- * охорона і відродження пам'яток історії та культури, розвиток рекреаційно-культурного господарства і туризму.

Головною метою річної програми на даному етапі є вирішення найважливіших поточних питань - стабілізація сільськогосподарського і промислового виробництва, нарощування обсягів продукції в усіх передбачених галузях.

Завданням програми є створення умов і бази для підвищення рівня життя населення, зайнятості трудових ресурсів, поліпшення демографічної ситуації в регіоні.

3. Розвиток соціальної сфери, підвищення життєвого рівня та соціального захисту населення.

Надаються завдання відносно основних показників соціальної сфери і її матеріальної бази, а також визначаються підходи органів регіональної влади щодо соціального захисту населення, надання фінансової та іншої матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам. Показуються напрямки реконструкції і будівництва нових об'єктів соціальної сфери. Включаються характеристики щодо зміни рівнів середньодушового сукупного доходу і прожиткового мінімуму, кращого забезпечення потреб населення у товарах та послугах, збалансування грошових доходів і витрат громадян. Вводяться заходи по пом'якшенню наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, в тому числі наданню допомоги постраждалим.

4. Активізація роботи у сфері матеріального виробництва.

Включається інформація про заходи, які вживаються для активізації економічної діяльності, насамперед у сільському господарстві, промисловому виробництві, будівництві. Вказуються прогностичні характеристики щодо розвитку окремих галузей народно-господарського комплексу, обсягів виробництва найбільш важливих видів сільськогосподарської і промислової продукції, а також товарів народного споживання. Відпрацьовується напрямок інвестицій у будівництво, введення в дію виробничих потужностей, об'єктів соціальної сфери та житла.

Достатньо аргументовано досліджуються питання зовнішньоекономічної діяльності, створення вільних економічних зон, прикордонної торгівлі, євро регіонів та інше.

5. Структурні перетворення в економіці, ринкові форми господарювання.

Подается інформація щодо ефективності діяльності підприємств різних форм власності. Вказуються заходи антимонопольного характеру з метою розвитку конкурентоспроможного середовища та активізації економічної діяльності. Аргументуються завдання щодо структурної та інституціональної перебудови господарства, розвитку підприємницьких структур, утворення нових територіальних форм господарювання (фінансово-промислових груп, інвестиційних компаній, бірж, банків та інше).

Прогнозується розвиток підприємництва, в тому числі малого, а також селянських (фермерських) господарств. При цьому автор проти нав'язування завдань по приватизації підприємств державної і комунальної форми власності, особливо природних та інших монополістів. Даний напрямок повинен просуватись добровільно і завойовувати право на існування в конкуренції різних форм власності та господарювання на рівних засадах.

6. Раціональне використання природних ресурсів, поліпшення екологічної ситуації.

Наводяться заходи щодо поліпшення екологічної ситуації. Причому, отримавши свій цифровий еквівалент, екологічні показники не повинні зменшуватись в процесі виконання програми на протязі року через недовиконання доходної частини бюджету, оскільки це не короткотерміновий захід, а життя та здоров'я прийдешніх поколінь.

Вказуються обсяги використання природних ресурсів, а також дані відносно будівництва природо-охоронних об'єктів.

7. Науково-технічний прогрес.

Якщо ми маємо намір прискорено розвиватись, з часом на рівних увійти до європейської економічної спільноти, цьому розділу повинна надаватись особлива увага. Тут йде мова про заходи, які будуть вживатись органами виконавчої влади та місцевого самоврядування в галузі науково-технічної, а також інвестиційної в сфері високих технологій та інновацій, діяльності на території області. Зокрема, доцільне формування регіональних інноваційних фондів, реалізація науково-технічних програм та інше. Плануються показники економічної ефективності результатів впровадження науково-технічних винаходів і пропозицій на підприємствах і в організаціях.

8. Фінансове забезпечення.

Виходячи з надзвичайно складної фінансової ситуації в Україні, вирішення соціально-економічних проблем в області повинно орієнтуватись на фінанси місцевого бюджету, підприємств і організацій, кошти іноземних інвесторів, здобутки населення. З іншої сторони, Чернігівська область завжди була дотаційною, держава в 1998 році і надалі забрала з доходної частини місцевого бюджету практично половину коштів (повні обсяги податку на додану вартість та акцизного збору), регіон в деякій мірі несприятливий для іноземних інвестицій, життєвий рівень населення та його вільні кошти дуже низькі. З цієї вкрай несприятливої ситуації і потрібно виходити, "стягуючи" на фінансове забезпечення програми крихти як обласного бюджету, так і державних дотацій. В залежності від очікуваних фінансових ресурсів повинні підбиратись реальні по вартості і найбільш необхідні на сьогодні чи гарантійно

пріоритетні і прибуткові в перспективі проекти спорудження об'єктів виробничого та природоохоронного, а також першочергові проекти соціально-культурного призначення (в цій сфері більш необхідно, щоб продовжували працювати вже діючі об'єкти та виплачувалась заробітна плата співробітникам).

Розділ розпочинається зведеною інформацією щодо загальних обсягів фінансових ресурсів, потрібних для здійснення заходів програми. Наводяться дані відносно розподілу коштів по джерелах фінансування: державного бюджету, місцевих бюджетів, валютних коштів місцевих бюджетів, позабюджетних, резервних, іноземних інвесторів, підприємств і організацій, населення.

Надається інформація щодо розподілу фінансових ресурсів по основних галузях господарства.

9. Основні питання соціально-економічного розвитку районів та міст обласного підпорядкування.

Вказується на зміни, які передбачаються у плановому порядку (це бюджетний варіант) чи у зв'язку з об'єктивними факторами, що не залежать від регіональної влади, у внутрішньорегіональному розрізі - між районами та містами обласного підпорядкування. Даний розділ дуже важливий при виконанні положень "Державної концепції регіонального розвитку" щодо вирівнювання економічного і соціального становища в областях. В повній мірі це стосується Чернігівської області з її поліською північчю та лісостеповим чорноземним півднем, малолюдними селами Полісся, враженою Чорнобилем територією, сільсько-господарським характером регіону, незадіяними підприємствами військово-промислового комплексу, гнітючою демографічною ситуацією та інше.

Розділ важливий і для проведення аналізу, який вчасно показав би на поглиблення негативних тенденцій в розвитку окремих територій Чернігівщини.

II. Основні показники програми.

Це головний, найбільш насичений цифрами та фактичним матеріалом розділ програми. Він дає кількісну характеристику соціально-економічних процесів, вказує цифрові значення особливо важливих завдань у різних галузях і напрямках життєдіяльності області, прораховує результати господарювання в залежності від обсягів фінансових вкладень та інше.

При розробці розділів програми використовуються абсолютні і відносні, а також вартісні і натуральні показники.

Система основних показників надана на попередніх сторінках розділу. Проаналізуємо найважливіші, а також, на думку автора, найбільш цікаві і оригінальні.

Загальноекономічні показники. Вони характеризують динаміку відтворювальних процесів на території регіону у соціальній, виробничій та фінансовій сферах. З їх допомогою формується загальна уява щодо параметрів розвитку господарського комплексу та можливих напрямків руху соціально-економічних процесів у прогностичному періоді.

Показники визначаються як зведена інформація через підсумовування вартісних даних чи шляхом виконання розрахунків на душу населення. Більша частина характеристик береться з інших розділів проекту програми та з інших програм, що стосуються області (цільових, обласних, державних, регіональних тощо).

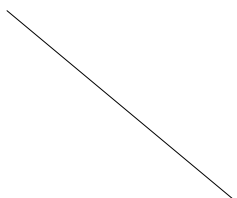
Показник "валовий внутрішній продукт" ("валова додана вартість") розраховується за спеціальною методикою, що прийнята у державній статистиці, як сукупна ринкова вартість всього кінцевого випуску товарів і послуг у виробничій та невиробничій сферах за рік. Валовий внутрішній продукт (ВВП) показує основні результати економічної діяльності всіх підприємств і організацій матеріального виробництва, а також невиробничої сфери та населення.

ВВП розраховується трьома методами: кінцевого використання, розподільчим та виробничим. При прогнозуванні обсягів ВВП для комплексної програми соціально-економічного розвитку області рекомендується застосовувати виробничий метод розрахунку.

Попередній період, за який беруться порівнянні ціни, визначається в кожному конкретному випадку окремо.

Показники програми доцільно складати відповідно наданої нижче форми.

Загальноекономічні показники

№ п/п	Роки Показники	Одиниця вимі-ру	200...р. звіт	200... р. очіку- ване	200... р. проект	200... р. проект у відс. до 200... р. очіку- ване
1	2	3	4	5	6	7
1.	Середньорічна чисельність населення	тис. чол.				
2.	Чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві	-//-				
3.	Валовий внутрішній продукт у фактично діючих цінах у тому числі на душу населення	млн. грн.				
3.1.		грн.				
4.	Обсяг продукції промисловості у порівняних цінах підприємств на 1.01.199... р.	млн. грн.				
4.1.	у розрахунку на душу населення	грн.				
5.	Виробництво товарів народного споживання у порівняних цінах 199... р.	млн. грн.				
5.1.	у розрахунку на душу населення	грн.				
6.	Валова продукція сільського господарства у порівняних цінах 199... р.	млн. грн.				
6.1.	у розрахунку на душу населення	грн.				
1	2	3	4	5	6	7
7.	Обсяг капітальних вкладень за рахунок всіх джерел фінансування (у цінах відповідних років)	млн. грн.				
8.	Обсяг фінансових ресурсів, що створюються на території регіону	-//-				
9.	Доходи місцевих бюджетів у цінах передбачуваного року	-//-				
10.	Видатки місцевих бюджетів у цінах передбачуваного року	-//-				
11.	Грошові доходи на душу населення у цінах передбачуваного року	-//-				
12.	Обсяг роздрібно-го товаро-обігу (включаючи громадське харчування) на душу населення у порівняних цінах	грн.				

	199... р.					
13.	Обсяг реалізації платних послуг на душу населення у порівнянних цінах передплатного року	-//-				
14.	Обсяг експортних товарів у цінах передбачуваного року	млн. дол. США				

Рівень життя і захисту населення.

Метою даного розділу програми є вирішення соціальних проблем, пов'язаних з необхідністю проведення соціально-економічних перетворень, покращення умов життя та захисту населення. Розділ має охоплювати наступні показники:

1. споживання товарів і послуг;
2. захист від безробіття;
3. пом'якшення наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
4. житлово-комунальне господарство;
5. охорона здоров'я, соціальне забезпечення;
6. освіта, культура, фізична культура молоді.

1. Споживання товарів і послуг.

Цей підрозділ включає в себе прогнозування кон'юнктури споживчого ринку, розвиток роздрібно-товарообігу та реалізацію платних послуг населенню. Детально зупинимось на першій складовій та в загальних рисах охарактеризуємо дві інші.

Метою прогнозу кон'юнктури споживчого ринку є обґрунтування сукупності умов і факторів, які складаються щодо співвідношень попиту і пропозицій на товари та послуги, і запобігання можливих диспропорцій у цій сфері. Головним завданням є створення моніторингу кон'юнктури споживчого ринку регіону. Моніторинг включає наступні показники:

- * загальний попит населення на товари та послуги у вартісному обрахуванні;
- * попит на основні товари у натуральному вимірі;
- * ціна і загальна вартість товарів та послуг, призначених для продажу населенню;
- * пропозиції по основних товарах на внутрішньому ринку у натуральному вимірі;
- * кількісна оцінка асортименту по основних товарах у роздрібній торгівлі.

Звітні, очікувані і прогнозні показники подаються у загальному балансі попиту населення та пропозицій товарів і послуг на споживчому ринку, а також балансах попиту та пропозицій по окремих товарах. В обов'язковому порядку це стосується наступних груп продукції: м'ясо і м'ясопродукти, молоко та молокопродукти, яйця, цукор, олія, картопля, а також головні групи непродовольчих товарів народного споживання.

На першому етапі прогнозування складається загальний баланс попиту населення і пропозицій товарів та послуг на споживчому ринку, що дає змогу оцінити обсяг внутрішнього ринку та відповідність грошової і товарної мас.

Для заповнення частини балансу "Попит" використовуються дані звітного, очікуваного та прогнозного балансів грошових доходів і витрат населення.

В частині балансу "Пропозиції" використовуються звітні, очікувані та прогнозні дані щодо обсягів продажу товарів і реалізації послуг населенню у діючих цінах.

На другому етапі складаються потоварні баланси попиту і пропозиції з метою здійснення регулювання та раціонального використання ресурсів найважливіших товарів у регіоні.

Наведемо дві основні форми балансу попиту населення і пропозицій товарів та послуг.

Загальний баланс попиту населення і пропозицій товарів та послуг на споживчому ринку, у млн.грн.

№ п/п	Роки	200...р. звіт	200...р. очікуване	200...р. проект
1	2	3	4	5
Попит				
1.	Поточні грошові доходи			

	населення			
1	2	3	4	5
2.	Доходи населення від продажу іноземної валюти			
3.	Сальдо грошових переказів населення			
4.	Всього попит населення			
5.	Перевищення попиту над пропозицією			
Пропозиція				
1.	Продаж товарів у роздрібній торгівлі			
2.	Продаж товарів на ринках			
3.	Залишки товарів у роздрібній торгівлі на кінець року			
4.	Реалізація населенню усіх видів послуг			
5.	Страховий (гарантійний) запас			
6.	Всього пропозиція товарів та послуг			
7.	Перевищення пропозиції над попитом			

Баланс попиту населення і пропозиції
/одиниці виміру: тисяч тонн, тисяч штук, тисяч пар/

№ п/п	Роки			
	Показники	200.. р. звіт	200... р. очікуване	200... р. проект
Пропозиції				
1.	Всього			
2.	у тому числі залишки товарів			
3.	власне виробництво			
4.	ввезення - всього			
4.1.	у тому числі з інших областей			
4.2.	з інших країн			
1	2	3	4	5
Попит				
1.	Всього			
2.	у тому числі попит населення області			
3.	попит інших споживачів у тому числі			
3.1.	попит зовнішнього ринку (вивезення за межі області)			
3.2.	потреби державних фондів та резервів			
4.	Перевищення попиту над пропозицією.			

Проводяться вибіркові спостереження на підприємствах роздрібно́ї торгівлі різної форми власності, організації праці, розташування та спеціалізації. Бажано, щоб мережа об'єктів спостережень була постійно діюча, що забезпечить співставлення результатів і дасть можливість визначити тенденції розвитку асортименту та попиту. Перелік продукції для опитування має включати не більш ніж 15-30 найменувань товарів продовольчої і непродовольчої груп, в тому числі таких як м'ясо і м'ясні вироби, молоко і молочні вироби, яйця, риба, цукор, борошно, крупи, макаронні вироби, а також предмети санітарії та гігієни, білизна натільна і постільна тощо. Інформація має бути отримана не рідше ніж 1 раз на місяць

методом опитування керівників торгових підприємств та записуватись у відповідні таблиці журналі, де вона могла б накопичуватись для послідуочого аналізу.

Розвиток роздрібноо товарообігу прогнозується з метою визначення обсягів продажу товарів народного споживання населенню та установам соціальної сфери (лікарні, дитячі заклади та інше), а також частки продажу непродовольчих і продовольчих товарів у загальному їх продажу та обсягів реалізації товарів у цю сферу підприємствами громадського харчування. При розробці показників використовуються:

- * статистична звітність (як і при розробці інших параметрів програми) щодо обсягів продажу товарів на підприємствах роздрібноо торгівлі і громадського харчування усіх форм власності та споживання основних продуктів харчування на душу населення;
- * прогнозні величини грошових витрат населення на купівлю товарів в торгових підприємствах усіх форм власності, сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах;
- * потреби установ соціальної сфери;
- * обсяги виробництва товарів народного споживання в області, а також їх ввіз та вивіз, включаючи імпорт і експорт, поставки на бартерних умовах.

Головним завданням сфери платних послуг населенню є найбільш повне задоволення потреб у відповідних послугах, в тому числі побутових, та забезпечення високої якості і культури обслуговування. Враховуючи необхідність більш повного задоволення потреб населення у послугах, потрібно проводити роботу, спрямовану на відновлення мережі підприємств побуту, особливо в сільській місцевості, максимальну допомогу об'єктам цієї сфери, створення сприятливих умов для здешевлення життєво необхідних видів побутових послуг. При складанні прогнозу розвитку системи надання послуг населенню вихідною базою є розрахунки:

- * потреб у послугах відповідного виду на одного мешканця;
- * досягнутого рівня розвитку мережі побутових та інших установ обслуговування;
- * фінансових можливостей місцевих бюджетів, підприємств та організацій, а також платоспроможності населення.

2. Захист від безробіття.

Цей підрозділ має за мету розробку заходів, які забезпечили б найбільш повну зайнятість населення, не допустили масового безробіття, захистили неконкурентоспроможних на ринку праці (інвалідів, людей похилого віку та інших). Основою для розробки системи показників є дані розрахункового балансу ринку праці, який складається на рік відповідними обласними управліннями на підставі інформації районних державних адміністрацій, виконкомів міських рад народних депутатів, підприємств та організацій.

У заходи включаються витрати на їх реалізацію з розподілом по окремих видах:

- * професійна перепідготовка кадрів (дані підприємств і організацій);
- * створення нових робочих місць (дані підприємств);
- * проведення платних громадських робіт (дані організацій і міськвиконкомів);
- * допомога безробітним.

Фінансування витрат здійснюється за рахунок коштів фонду сприяння зайнятості, державного і місцевого бюджетів, а також підприємств та організацій.

Робота по створенню підрозділу проходить в три етапи.

На першому визначається прогнозна пропозиція робочої сили, яка відображається в показнику кількості незайнятого населення (на підставі балансу ринку праці). Пропозиція робочої сили формується по наступних джерелах:

- * випускники навчальних закладів;
- * вивільнені з галузей народного господарства;
- * звільнені по причині плинності кадрів;
- * раніше зайняті в домашньому господарстві;
- * інші категорії незайнятого працездатного населення.

На другому на базі даних районних адміністрацій та виконкомів міських рад здійснюються прогнозні розрахунки відносно попиту на робочу силу, тобто визначаються обсяги працевлаштування населення на незайнятих робочих місцях (вакансії), а також на новостворених підприємствах і їх підрозділах.

Нарешті, на третьому етапі розроблюються основні напрямки сприяння зайнятості населення та соціального захисту неконкурентоспроможних жителів міст і сіл, а також система показників по державному регулюванню попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці по

наступних складових: підготовка, перепідготовка, працевлаштування, участь у громадських роботах, виплата допомоги по безробіттю.

Надамо форму розрахунків показників забезпечення зайнятості та соціального захисту від безробіття.

Показники забезпечення зайнятості і соціального захисту від безробіття

№ п/п	Роки	Одиниця виміру	200...р. звіт	200... р. очікуване	200...р. проект
	Показники				
1	2	3	4	5	6
1.	Кількість незайнятих осіб, які звернулись з питань працевлаштування у звітному періоді в тому числі	чол.			
1.1.	випускники навчальних закладів	-/-			
1.2.	вивільнено з галузей народного господарства	-/-			
1.3.	звільнено з причин плінності кадрів	-/-			
1.4.	раніше зайняті у домашньому господарстві	-/-			

1	2	3	4	5	6
1.5.	інші категорії незайнятого працездатного населення	-/-			
2.	Кількість незайнятого населення, яку передбачається задіяти в тому числі	-/-			
2.1.	працевлаштування в галузях господарства	-/--			
2.2.	направлення на навчання і підвищення кваліфікації	//-			
2.3.	направлення на громадські роботи	-/-			
2.4.	очікувана кількість безробітних	-/-			
3.	Кількість незайнятого населення, для працевлаштування якого необхідно створити нові робочі місця	-/-			
4.	Необхідна кількість робочих місць	одиниць			
5.	Кількість робочих місць, які передбачається ввести в дію за рахунок нового будівництва, розширення та реконструкції підприємств і організацій	-/-			
6.	Витрати на реалізацію засобів по сприянню зайнятості і соціальному захисту від безробіття в тому числі	тис. грн.			
6.1.	створення нових робочих місць	-/-			
6.2.	перепідготовка вивільнених працівників	-/-			
6.3.	оплата праці громадян, яких направляють на громадські роботи	-/-			

6.4.	виплата допомоги по безробіттю	-//-			
------	--------------------------------	------	--	--	--

3. Пом'якшення наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

В розроблюваних заходах даного підрозділу концентруються показники всіх складових виробництва, інвестування, розвитку промисловості та сільського господарства на забруднених радіонуклідами територіях. Але все-таки головна увага повинна бути приділена роботі по збереженню пільг проживаючим в зоні радіоактивного забруднення та постраждалим від катастрофи у відповідності з законом України "Про статус і соціальний захист громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Обов'язково мають бути включені наступні напрямки програмного регулювання:

- забезпечення екологічно та радіологічно чистими продуктами харчування;
- оздоровлення дітей і постраждалих;
- контроль за збереженням здоров'я населення;
- збереження і подальше вдосконалення соціальної сфери.

При умові деякої стабілізації економіки та рівня наповнення регіонального бюджету необхідно включити заходи щодо безкоштовного харчування населення, яке проживає в зоні забруднення радіонуклідами і має рівень доходів, нижчий від вартості продуктів споживчого кошика.

Крім того, необхідно переглянути, удосконалити і доповнити з послідуочим затвердженням та щорічним розглядом на сесіях обласної ради і відповідних районних рад "Регіональну програму ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на період до 2000 року" на наступні п'ять років.

4. Житлово-комунальне господарство.

Підрозділ складається з двох частин: житлове господарство і комунальне господарство.

а) Житлове господарство.

Метою прогнозування галузі є покращення рівня забезпечення населення області житлом, а також поліпшення якості житла в експлуатації за рахунок благоустрою житлового фонду інженерним устаткуванням та всім іншим, що покращує умови проживання.

Структура програми цього напрямку включає житлове будівництво за рахунок капітальних вкладень державного бюджету, місцевого бюджету, державних підприємств і організацій, житлово-будівельних кооперативів, колективних сільськогосподарських підприємств, населення та інше.

Підрозділ базується на аналізі існуючого становища по статистичних даних обліку житлофонду, квартирного обліку та інших показниках.

Визначення розмірів житлового фонду проводиться балансовим методом, тобто до наявності житлового фонду на кінець року, що передує плановому, додається показник нового будівництва і віднімається показник житла, яке вибуло в тому ж році.

Показником, що визначає розвиток галузі, вважається середній рівень забезпечення одного мешканця загальною площею житлового фонду.

Всі розрахунки здійснюються окремо по міській і сільській місцевості, а також додатково - по видах власності на житло.

Визначення потреби у вводі житла і особливо його структура по типах квартир уточнюється на базі даних про квартирний облік і потім коригується щодо можливостей фінансування.

б) Комунальне господарство.

Мета прогнозування напрямку - досягнення нормативного рівня та покращення якості обслуговування населення регіону всіма видами комунальних послуг. Показники розвитку комунального господарства розроблюються в проекті програми по основних галузях: водопостачання, каналізація, тепло - і газопостачання.

Структура прогнозу галузі формується з урахуванням введення потужностей по комунальному господарству на основі нормативного і фактичного рівнів споживання комунальних послуг.

Розрахунки виконуються на основі даних житлово-комунальної статистики по областях, містах та районах, а також з використанням матеріалів розробок підприємств і управління комунального господарства.

Прогнозування введення в дію потужностей здійснюється в натуральному виразі. Будівництво об'єктів комунального господарства планується з урахуванням технічного переозброєння, реконструкції, розширення діючих споруд.

Основні показники розвитку житлово-комунального господарства відображені в таблиці.

Розвиток житлово-комунального господарства

№ п/п	Роки	Одиниця виміру	200... р. звіт		200... р. очікуване виконання (оцінка)		200... р. проект	
			всього	в т.ч. в сільській місцевості	всього	в т.ч. в сільській місцевості	всього	в т.ч. в сільській місцевості
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Житлове господарство								
1.	Житловий фонд на кінець року	тис. кв.м заг. площі						

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.	Житловий фонд у розрахунку на одного жителя (загальної площі на кінець року)	кв.м						
3.	Введення в експлуатацію загальної площі житлових будинків	тис. кв.м						
4.	Обсяг капітальних вкладень (у цінах відповідних років)	млн. грн.						
Комунальне господарство								
1.	Введення в дію потужностей комунального господарства	шт.						
2.	Водопровід	тис. куб.м води на добу км						
3.	Каналізація	тис. куб.м стічних вод на добу км						
4.	Теплопостачання	Гкал/годину км						
5.	Газові мережі	км						
6.	Обсяг капітальних вкладень в цінах прогнозного року	млн. крб.						
7.	Водогін	-/-						
1	2	3	4	5	6	7	8	9
8.	Каналізація	-/-						

9.	Теплопостачан-ня	-/-						
10.	Газові мережі	-/-						

Примітка: частину “Житлове господарство” п.3,4 і частину “Комунальне господарство” п. 2-10 доцільно показувати загальною сумою всіх джерел фінансування, а також по складових вкладень за рахунок наступних коштів:

- * державного бюджету;
- * місцевого бюджету;
- * державних підприємств і організацій;
- * колективних сільськогосподарських підприємств;
- * всіх інших структур.

5. Охорона здоров`я, соціальне забезпечення.

Регулювання розвитку мережі установ охорони здоров`я спирається на диференційовані по регіонах нормативи потреб населення в лікарській, амбулаторно-поліклінічній і санаторно-курортній допомозі.

В основі розробки плану будівництва і реконструкції медичних установ лежить всебічний аналіз ситуації, яка властива охороні здоров`я в конкретному регіоні.

Досягнутий рівень розвитку галузей виявляється на основі існуючої нормативної бази, аналізу ступеня забезпеченості населення лікарняними ліжками і амбулаторно-поліклінічною допомогою, стану лікувально-профілактичної допомоги по контингентах населення, забезпеченості населення іншими установами охорони здоров`я, стану матеріально-технічної бази та рівня оснащення необхідними приладами і обладнанням, забезпеченості матеріалами, медикаментами, а також кадрами.

При розрахунку забезпеченості населення області стаціонарною допомогою враховуються ліжка, що мають усі лікувальні заклади незалежно від їх відомчої підпорядкованості (крім ліжок військових госпіталів, епідеміологічного фонду та фельдшерсько-акушерських пунктів).

Основу програми будівництва лікарень складає аналіз матеріально-технічного стану лікарень, що діють. Він здійснюється на підставі паспортизації лікувально-профілактичних установ.

Визначення на основі запропонованих параметрів величини потужностей лікарняних установ, що мають бути введені, вказує лише на кількісну можливість розвитку ліжкового фонду і не відбиває його якісного стану. Роль якісної характеристики стану ліжкового фонду відображає технологічна структура капітальних вкладень, де зниження долі будівельно-монтажних робіт свідчить про підвищення питомої ваги витрат на обладнання. Але самі по собі вони можуть бути тільки плановими регуляторами технічного оснащення лікарень. Тут необхідно ввести такий показник, як “місце для лікування”, який би відображав число медичних ліжок, повністю укомплектованих необхідним обладнанням, матеріалами та обслуговуючим персоналом.

При визначенні обсягів будівництва амбулаторно-поліклінічних установ спираються на показник планової потужності, який визначається як відношення робочої площі до нормативу робочої площі на одне відвідування і має бути диференційований по типах цих установ.

На розрахунки достатності для регіону медичних закладів має визначальний вплив потужність медичних установ (лікарень чи поліклінік) та щільність заселення території, яка входить в зону обслуговування закладу.

Здійсненню перебудови галузі охорони здоров`я і забезпеченню її розвитку, що дає можливість поліпшити рівень медичних послуг, може сприяти перехід на бюджетно-страхове фінансування галузі.

Основою для обґрунтування завдань по розвитку мережі є також дані аналізу стану здоров`я населення області, що відображаються наступними показниками: середня тривалість життя людини; смертність дорослого населення; материнська та дитяча смертність; захворювання працюючого населення, пов`язане з тимчасовою втратою працездатності (чол. на 100 працюючих). Такий аналіз дає змогу визначити причини, тенденції, причинно-наслідкові зв`язки захворювань з техногенними факторами, екологічною ситуацією на території, природними чи іншими наслідками.

Розвиток санаторно-курортних установ повинен бути орієнтований на потреби населення в їх послугах і на можливості використання природних ресурсів без нанесення збитків, а також проводитись з урахуванням здійснення необхідного медичного обслуговування.

Плани розвитку санаторіїв та пансіонатів з лікуванням мають бути ув`язані з планами розвитку загальнокурортних установ (водолікарні, курортні поліклініки та інше).

Прогноз розвитку мережі установ соціального забезпечення базується на співвідношенні потреб населення та потужностей установ у наданні послуг. Обсяги будівництва, реконструкції і технічного переозброєння будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів визначаються на підставі потреб населення і фінансових можливостей їх задоволення, санітарно-гігієнічного стану установ та інше.

Сучасне положення галузі робить необхідним її реформування, при якому важливим елементом в схемі медичного обслуговування людини повинні стати діагностичний центр, амбулаторно-поліклінічні заклади, високо-спеціалізовані стаціонари та установи фізичної культури і відпочинку, розширення консультацій сімейного лікаря, що зробить можливим перехід до ефективної практики профілактики захворювань. Звичайно, це реально тільки при витриманні норм раціонального харчування. Введення нових якісних показників щодо охорони здоров'я та соціального забезпечення можливе в майбутньому по мірі виникнення фінансової стабільності в регіоні. Вартість та обсяги платних послуг визначатимуться також, виходячи з технічних можливостей установ і реальної платоспроможності населення.

6. Освіта, культура, фізична культура молоді.

При формуванні прогнозів розвитку освіти потрібно передбачити інтегрування всіх ланок навчання і виховання молоді, безперервність освіти, можливість переходу на кожен наступний ступінь по наслідках навчання з урахуванням потреб народного господарства у кваліфікованих кадрах. При складанні прогнозу, орієнтуючись на пріоритетний розвиток освіти, необхідно враховувати традиції, організаційні і особливо матеріальні можливості.

У соціально-економічній сфері особливе значення для населення мають найбільш масові послуги освіти - дошкільні заклади і шкільне навчання. Кількість дітей дошкільного віку визначається, виходячи з перепису населення та демографічних розрахунків, чисельність дітей у постійних дошкільних закладах регіону - як сума чисельності дітей у всіх постійних дошкільних закладах, які є на території відповідного регіону, незалежно від їх відомчого підпорядкування. Чисельність учнів загальноосвітніх шкіл визначається на базі демографічних показників щодо загальної кількості дітей шкільного віку, відомостей про народжуваність та смертність і зафіксованих наслідків навчання у школах в минулому навчальному році. Кількість дітей в інтернатних закладах освіти визначається на основі звітних статистичних матеріалів, інформації відповідних установ про кількість дітей-сиріт, дітей з вадами фізичного і розумового розвитку, реальних можливостей їх розміщення в інтернатних закладах.

Прогнозні показники розвитку культури повинні бути спрямовані на найбільш повне забезпечення населення послугами закладів культури, реальне нарощування та ефективне функціонування її матеріальної бази. В основу має бути покладена політика збереження і примноження культурно-історичної спадщини України, стимулювання творчої діяльності, активізації культурно-масової роботи серед населення та поглиблення естетичного виховання народу, насамперед молоді.

В прогнози доцільно включити показники щодо бібліотек, клубних установ, кіноустановок, а також театрів, музеїв, концертних залів, філармоній, шкіл естетичного виховання та інших. Всі вони розробляються в залежності від потреб конкретних місць території та фінансових можливостей у передбачуваному періоді.

Показники розвитку культури

№ п/п	Роки Показники	Одиниця виміру	200...р.	200... р.	200... р.	200... р.
			звіт	очікуване	проект	проект у відс. до 200... р. очікуване
1	2	3	4	5	6	7
1.	Введення в дію об'єктів культури клубного типу за рахунок усіх джерел фінансування у тому числі в сільській місцевості	місць				
1.1.		-/-				
2.	Введення в дію об'єктів культури клубного типу за рахунок державних централізованих	-/-				

2.1.	капіталовкладень у тому числі в сільській місцевості	-/-				
3.	Інші об'єкти культури (перелік) у тому числі	-/-				
3.1.	в сільській місцевості	-/-				
4.	Закладів культури клубного типу в тому числі	оди- ниць				

1	2	3	4	5	6	7
4.1.	у сільській місцевості	-/-				
4.2.	у міських населених пунктах	-/-				
5.	Масових та універ- сальних бібліотек у тому числі	-/-				
5.1.	у сільській місцевості	-/-				
5.2.	у міських населених пунктах	-/-				
6.	Дитячих шкіл есте- тичного виховання	-/-				
7.	Учнів у дитячих школах естетичного виховання	тис.чол.				
8.	Стаціонарних кінотеатрів	оди- ниць				
9.	Місць у стаціонарних кінотеатрах	тис. місць				
10.	Кіноустановок з платним показом у тому числі	оди- ниць				
10.1.	у сільській місцевості	-/-				
10.2.	у міських населених пунктах	-/-				
11.	Театрів та місць в них	оди- ниць				
		місць				
12.	Концертних і філармонічних залів	-/-				
13.	Парків культури і відпочинку	оди- ниць				

Доцільно надати два роз'яснення щодо побудови таблиці:

- На початку матеріалу автором пропонується розмістити інформацію про введення в дію об'єктів культури, оскільки подальший розвиток сфери характеризується саме цим напрямком, особливо в Чорнобильській зоні, показники відносно якої надаються дещо раніше.

- При визначенні прогнозних показників вони першочергово формуються по сільській місцевості, як пріоритетній сфері розвитку регіону, що потребує посиленої уваги. У прогнозних показниках розвитку фізичної культури та спорту в першу чергу має бути передбачено спорудження спортивних закладів в районах новобудов та в сільській місцевості. За станом на початок 1999 року такі новобудови в регіоні відсутні, але автор розраховує на ситуацію, коли економічна криза буде подолана і область вийде на стадію стабільного економічного розвитку. Роботу установ відпочинку з лікуванням та фізичною культурою необхідно розглядати, виходячи з продовження лікувального процесу і профілактики захворювань. Особлива увага повинна надаватись заходам по гармонійному фізичному розвитку людини. Також необхідно чітко відобразити спроможність надати необхідні та реальні види послуг, їх обсяги, виходячи з потужності об'єктів та фінансових можливостей по їх експлуатації.

Активізація роботи в сфері матеріального виробництва.

Ступінь економічного розвитку господарського комплексу області, всієї його інфраструктури, є визначальною складовою нормального функціонування і життєдіяльності

регіону. Тому в програмі соціально-економічного розвитку на цю частину повинна бути звернена особлива увага. Пропонується виділити чотири його основні складові:

1. Сільське господарство.
2. Промисловість.
3. Будівельний комплекс.
4. Транспорт і зв'язок.

Детальніше зупинимось на методиці створення кожного підрозділу даної частини програми. При цьому основна увага буде звернена на сільське господарство та промисловість. По двох інших складових сфери матеріального виробництва доцільно виділити тільки ті підходи, які не характерні для вищеназваних напрямків.

1. Сільське господарство.

Основною метою даного підрозділу є розробка заходів по стабілізації і нарощуванню обсягів виробництва продукції для забезпечення населення продуктами харчування, задоволення виробничих потреб, розширення експортних можливостей, формування державних резервів та інше.

Першочергово проводиться економічний аналіз стану сільськогосподарського комплексу області за попередній період по наступних пріоритетних складових:

* виробництво основних видів сільсько-господарської продукції в натуральному вимірі;

- * склад земельних угідь;
- * посівні площі;
- * врожайність сільськогосподарських культур;
- * поголів'я худоби і птиці та їх продуктивність;
- * стан кормовиробництва;
- * забезпеченість матеріально-технічними ресурсами;
- * фінансовий стан підприємств та організацій;
- * ефективність капітальних вкладень і кредитів та інше.

Оцінюється розвиток економічних відносин, аналізуються позитивні і негативні явища, які відбуваються в процесі реформування сільського господарства.

Враховуючи реструктуризацію сільськогосподарського виробництва щодо форм власності та організації суб'єктів господарської діяльності, відсліджуються зміни в темпах і структурі валової продукції в усіх категоріях господарств, включаючи громадське та приватний сектор.

Визначаються наступні основні показники даного підрозділу програми:

* обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва і рослинництва в усіх категоріях господарств;

- * рівень споживання продуктів харчування на душу населення;
- * баланси основних видів продукції;
- * обсяги валової продукції, валової доданої вартості та прибутку;
- * розміри капітальних вкладень;
- * введення в дію основних виробничих фондів та виробничих потужностей.

Базою для проведення розрахунків є річні звіти сільськогосподарських виробників, форми статистичної звітності, аналітичні напрацювання регіональних статистичних органів, матеріали разових обстежень, а також проекти планів розвитку агропромислових підприємств.

При визначенні обсягів виробництва продукції рослинництва враховуються склад сільськогосподарських угідь по всіх категоріях господарств, розміри посівних площ, рівень урожайності, стан і родючість ґрунтів, можливість забезпечення органічними та мінеральними добривами, використання прогресивних технологій вирощування із застосуванням високоврожайних сортів, продуктивність меліорованих земель та інше.

Забезпеченість виробництва кормовими ресурсами визначається шляхом розробки балансу кормів. При цьому балансові розрахунки кормів здійснюються як в натуральному виразі, так і за кормовими одиницями.

Виробництво тваринницької продукції визначається залежно від чисельності поголів'я та рівня продуктивності худоби і птиці. Продуктивність кожного виду тварин розраховується, виходячи з можливостей її підвищення на базі поліпшення забезпеченості кормами, застосування прогресивних технологій утримання та відгодівлі худоби і птиці, а також селекційно-племінної роботи.

Обсяги виробництва продукції також повинні забезпечити виконання державного замовлення та формування ресурсів для задоволення обласних потреб.

Дані щодо сільського господарства регіону (основна таблиця) пропонується визначити за формою, використаною автором, який очолював розробку “Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік”, природньо, змінивши назви років у заголовку форми та назву грошової одиниці.

Сільськогосподарське виробництво

№ п/п	Роки Показники	199...- 199... р.р. в серед- ньому	200... р.		200... р. проект		200...р. у відс. до	
		Прог- рама	Очіку- ване вико- нання	Пропо- зиції регіо- нів	Розра- хунки обла- сті	показ- ників колон- ки 3	показ- ників колон-ки 5	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Валова продукція сільського господарства в порівнянних цінах - всі категорії господарств, - млн. грн.							
2.	Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції - у всіх категоріях господарств, - тис. т							
2.1.	зернові							
2.2.	картопля							
2.3.	овочі							
2.4.	цукрові буряки							
2.5.	льон-довгунець							
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.6.	плоди і ягоди							
2.7.	худоба і птиця							
2.8.	молоко							
2.9.	яйця - млн.штук							
2.10.	вовна - тонн							
3.	Закупки сільськогосподарської продукції - тис. тонн							
3.1.	зернові							
3.2.	олійні культури							
3.3.	цукрові буряки							
3.4.	льоноволокно							
3.5.	картопля							
3.6.	овочі							
3.7.	плоди і ягоди							
3.8.	ефіроолійні - тонн							
3.9.	хміль - тонн							
3.10.	лікарські рослини - тонн							
3.11.	коконі -тонн							
3.12.	худоба і птиця							
3.13.	молоко							
3.14.	яйця - млн.шт.							
3.15.	вовна (залікова вага) - тонн							
4.	Поставки в централізовані фонди - тис. тонн							
4.1.	картопля							
4.1.	овочі							
4.2.	м`ясопродукти							
4.3.	молокопродукти							
4.4.	яйця - млн. шт.							

4.5.								
5.	Внутрібласні ресурси, тис. тонн							
5.1.	м'ясопродукти							
5.2.	молокопродукти							
5.3.	зернові							
5.4.	яйця, млн.шт.							

Доцільно звернути увагу на наступні особливості та переваги запропонованої форми прогнозу виробництва сільськогосподарської продукції:

* Колонка 3 надає цифрові характеристики показників за кілька попередніх років, що дуже важливо з позицій визначення динаміки розвитку галузі. Як правило, потрібно брати 2-3 і до 5 попередніх років.

* Колонка 4 і 5 (а не одна колонка) потрібні для своєчасного прийняття програмного документу - на початку четвертого кварталу передпланового періоду.

* Колонка 7 має дуже важливе значення, оскільки свідчить про знання ситуації, науково обгрунтований підхід, цілеспрямовану роботу щодо намірів виконання Концепції розвитку регіону та довгострокової Державної програми розвитку області, управлінську волю при регулюванні соціально-економічних процесів. Вона коригує показники колонки 6. Для даної роботи потрібно проводити захист пропозицій районів на обласній комісії перед сесією обласної ради народних депутатів. На сесію повинні виноситись показники колонки 7, відрегульовані з допомогою даного обговорення.

* Колонки 8 і 9 показують реальну картину розвитку сільськогосподарського виробництва в області в порівнянні з попередніми періодами різнопланового характеру.

* Автор додатково ввів показник 5.3 - зернові (внутрібласні ресурси). Зважаючи на надзвичайну важливість даного показника, він необхідний. Тільки при цьому потрібно враховувати, що жорстке регламентування ціни та фінансове забезпечення з допомогою високопроцентних кредитів недоцільні. Мається на увазі регіональне замовлення в тому вигляді, як воно було запроваджене в області у 1996-1997 роках.

Крім того, щодо розвитку агропромислового комплексу повинні бути надані розрахунки забезпечення населення області м'ясо-, молоко-, яйцепродуктами, державного замовлення по різних видах продукції відповідно прийнятих державою рішень та деякі інші.

2. Промисловість.

Метою регулювання промисловості на рівні області є забезпечення збалансованого пропорційного розвитку галузей з урахуванням їх пріоритетності для вирішення соціальних проблем регіону, забезпечення зайнятості трудових ресурсів, задоволення потреб населення в продовольчих і непродовольчих товарах народного споживання.

Показники, за якими здійснюється програмне регулювання - обсяги виробництва продукції промисловості, товарів народного споживання, в тому числі найважливішої промислової продукції та товарів народного споживання в натуральному виразі, чисельність зайнятих працюючих, наявність і створення нових робочих місць та інше.

Основою для програми як у натуральному, так і у вартісному виразі є статистична звітність і показники планів підприємств, незалежно від форм власності та підпорядкування, аналітичні розробки обласних органів, матеріали разових обстежень, дані про чисельність працівників і зайнятість населення регіону тощо.

Перед розробкою проводиться аналіз розвитку промисловості, її збалансованості та пропорційності, соціальної інфраструктури населених пунктів і регіону в цілому.

Спочатку прогнозується виробництво промислової продукції в натуральному виразі. Номенклатура визначається, виходячи із спеціалізації регіону та згідно з переліком, який повідомляється Міністерством економіки України. Динаміка валового виробництва в цілому прогнозується, виходячи із змін в обсягах виробництва окремих видів продукції.

Результати діяльності регіону в галузі промислового виробництва в значній мірі визначаються рівнем платіжної кризи та пов'язаними з цим фактором можливостями поповнення обігових коштів суб'єктів господарської діяльності. Недостатність останніх є головним стримуючим фактором розвитку виробництва.

Прогнозування динаміки обсягів виробництва здійснюється на базі припущень щодо умов процесу капіталотворення, які в свою чергу визначаються дією наступних макроекономічних чинників: бюджетна, промислово-кредитна, податкова політика, можливості стимулювання інвестиційної діяльності, залучення коштів комерційних банків до довгострокового кредитування, розширення зовнішніх ринків збуту промислової продукції.

Потреби внутрішнього ринку області та держави в цілому, що особливо необхідно для обґрунтування прогнозу динаміки виробництва, визначаються платоспроможним попитом населення на товари народного споживання, а також попитом юридичних осіб на устаткування і засоби виробництва. Важлива об'єктивна оцінка експортних можливостей підприємств області та кон'юнктури зовнішнього ринку країн СНД і дальнього зарубіжжя.

При проведенні прогнозування динаміки обсягів виробництва потрібно враховувати ступінь реалізації та найближчі перспективи і проблеми антимонопольної політики, напрямки структурної перебудови промисловості, впровадження (в деяких випадках) механізму банкрутства, перспективні інвестиційні, в тому числі інноваційні, проекти та інше.

Форми плану розвитку промисловості потрібно заповнювати як в цілому по галузі, так і окремо по підприємствах, що відносяться до комунальної власності. При розробці плану виробництва продукції в натуральному виразі як по основних видах промислової продукції, так і по товарах народного споживання, обсяги виробництва повинні узгоджуватись з ресурсним потенціалом регіонів (сировинним, водним, трудовим), потребами у відповідних видах продукції та можливостями і економічною доцільністю їх ввезення та вивезення, станом виробничої інфраструктури, необхідністю збереження навколишнього природного середовища та із зрушеннями в структурі вироблюваної продукції, пов'язаними з перебудовою галузей і конверсією оборонних підприємств.

При прогнозуванні галузей промисловості велике значення має узгодження динаміки чисельності працюючих з кількістю робочих місць, яке повинно мати метою забезпечення повної зайнятості та запобігання росту безробіття за умов технічного переозброєння і структурної перебудови галузей. В програмі необхідно врахувати можливості підприємств по створенню нових робочих місць, а також міграційні і демографічні процеси в регіоні та зрушення в галузевій структурі зайнятості, в першу чергу пов'язані з інтенсивним відтоком зайнятих до невиробничої сфери.

Аналіз даних про можливі обсяги прибутків підприємств промисловості у прогнозованому періоді показує наявні фінансові ресурси галузі, що дозволить аргументовано розробляти податкову політику для стимулювання економічного розвитку підприємств та вирішення соціальних проблем регіону.

Розрахунок показників ефективності дозволяє одержати характеристики динамічності і макроекономічної збалансованості розвитку промисловості.

Аналітичні та прогнозні показники виробництва промислової продукції в регіоні розраховуються за галузевою структурою і за формами власності, що дозволяє здійснювати контроль за ходом структурного вдосконалення промислового виробництва та регулювання економічних відносин.

Показники розвитку промисловості області пропонується розробляти згідно з додатком.

Основні показники розвитку промисловості

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	200 ... р. звіт	200 ... р. очікуване виконання (оцінка)	200... р. проект	200 ... р. проект у відс. до 200..р. очікуване
1	2	3	4	5	6	7
1.	Виробництво товарної продукції промисловості:	млн.грн.				
1.1.	в цінах відповідного року	-//-				
1.2.	в порівнянних опто-вих цінах підприємств	-//-				
2.	Із загального обсягу виробництва товарної продукції промисловості на підприємствах комунальної власності:	-//-				
2.1.	в цінах відповідного року	-//-				
2.2.	в порівнянних опто-вих цінах підприємств	-//-				

3.	Виробництво товарів народного споживання:	-//-				
3.1.	в цінах відповідного року	-//-				
3.2.	в порівнянних цінах в тому числі:	-//-				
3.3.	продовольчих (без вино-горілчаних виробів та пива)	-//-				
3.4.	вино-горілчані вироби та пиво	-//-				
3.5.	непродовольчих	-//-				
4.	Виробництво найважливішої промислової продукції в натуральному виразі	у відп. одиницях				

1	2	3	4	5	6	7
	(по номенклатурі Мінекономіки та виходячи з власних пріоритетів)					
5.	Виробництво товарів народного споживання в натуральному виразі (по номенклатурі Мінекономіки та виходячи з власних пріоритетів)	-//-				
6.	Чисельність зайнятих в промисловості (на кінець року)	тис.чол.				
6.1.	в тому числі ВПП	-//-				
7.	Передбачається вивільнення (скорочення) працюючих	-//-				
8.	Наявність робочих місць (на кінець року) в тому числі вакантних	місць				
8.1.		-//-				
9.	Створення нових робочих місць	-//-				
10.	Прибуток	млн.грн.				
11.	Продуктивність праці по товарній продукції (в порівнянних цінах)	у відс. до попереднього року				

В даному підрозділі також доцільне прогнозування галузевої структури промислової продукції, структури промисловості за формами власності, індексів середніх оптових цін продукції по галузях (у відсотках до попереднього періоду), балансу виробництва та споживання.

Крім того, у вищезазваному “Плані економічного і соціального розвитку області на 1994 рік” передбачалось визначення додаткових показників: використання виробничих потужностей; розвиток підприємств комунальної власності (прогнозні дані по всіх конкретних підприємствах, а також їх узагальнюючі характеристики); процеси конверсії оборонних галузей промисловості (також щодо конкретних підприємств); пропозиції суб’єктів господарської діяльності по виробництву окремих видів товарів народного споживання. Такий розширений підхід до прогнозування дозволяє охопити всі напрямки роботи промислового комплексу, розширити ступінь управління та регулювання економічних процесів.

При визначенні форм прогнозування розвитку промисловості доцільне також використання підходів, що були запропоновані автором при програмному регулюванні підрозділу “сільське господарство” з відповідними перевагами тієї табличної форми та її різнопланових показників.

3. Будівельний комплекс.

Метою прогнозування будівельного комплексу регіону є забезпечення раціонального використання капітальних вкладень, потужностей будівельних організацій, пріоритету розвитку соціальної і культурної сфери, реалізація пропозицій по місцевих будівельних матеріалах.

Структура розділу включає обсяги капітальних вкладень і введення в дію основних фондів з визначенням джерел їх фінансування та напрямків використання інвестицій, зокрема на будівництво об'єктів виробничого і невиробничого призначення, розвиток галузей соціально-культурної сфери та інше.

Інвестиційну політику на обласному рівні необхідно формувати, виходячи з наступних основних принципів:

- * концентрація фінансів у галузях, де регіон має реальні переваги перед іншими територіями;
- * забезпечення структурних перетворень у господарському комплексі;
- * інвестування в інноваційні технології.

Програма підрозділу розробляється, виходячи з пропозицій райдержадміністрацій, виконкомів місцевих рад, які визначають пріоритети розвитку своїх територій та заходи щодо вирішення соціально-економічних проблем на місцевому рівні.

З метою забезпечення збалансованості капітального будівництва, визначення потреби в будівельних матеріалах здійснюється співставлення потужностей будівельних організацій і підприємств промисловості будівельних матеріалів з урахуванням змін, які відбулись чи мають відбутися у прогнозному періоді.

Також враховуються обсяги виділених бюджетних коштів для реалізації заходів програми, спрямованих передусім на здійснення структурної перебудови з наданням переваги завершенню раніше розпочатих будов. При проведенні інвестиційної політики необхідно в обов'язковому порядку застосовувати метод розподілу бюджетних коштів на конкурсній основі з посиленням відповідальності їх одержувачів за цільове і ефективне використання.

Враховуючи несприятливий інвестиційний клімат в цілому, доцільно працювати над створенням системи диференційних податкових пільг, які змогли б дещо виправити ситуацію. До них мають ввійти: субсидії за рахунок державного та місцевих бюджетів на інвестування високоефективних пріоритетних проектів; звільнення від податків коштів підприємств, які направляються на розвиток своїх виробництв; надання пільгових кредитів громадянам, особливо в сільській місцевості, на житлове будівництво.

4. Транспорт і зв'язок.

Враховуючи практично повну ідентичність регулювання двох галузей господарського комплексу регіону, доцільно матеріал по них розташувати в одному підрозділі.

Основним завданням прогнозування транспорту і зв'язку є забезпечення такого рівня їх розвитку, при якому досягається найбільш повне і якісне задоволення потреб господарського комплексу та населення області в перевезенні вантажів і пасажирів, одержанні і передачі різноманітної інформації за допомогою засобів зв'язку.

Структура підрозділу об'єднує два відносно окремих напрямки - прогнозування транспорту і прогнозування зв'язку. При збереженні його традиційної побудови, багаторазово апробованої на практиці, в число показників включені ті, які в більшій мірі характеризують стан і перспективи вдосконалення транспорту та зв'язку на регіональному рівні. Деякі з показників конкретизовані. Зокрема, показники обсягу капітальних вкладень на розвиток транспортної мережі та введення в дію автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям показуються як з врахуванням обсягів всіх джерел фінансування, так і за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, позабюджетних коштів.

При здійсненні заходів по плануванню транспорту на обласному рівні слід виходити з того, що в даному випадку переважне значення має автомобільний транспорт, оскільки останній найбільшою мірою відповідає регіональним вимогам. Крім того, він здійснює вантажо - та пасажироперевезення на невеликі відстані, які розосереджені по окремих потоках на внутріміських і внутріобласних маршрутах у відповідності з розміщенням виробництва, що склалось, а також системами розселення. Деякі виробничо-економічні аспекти функціонування автотранспорту загального користування, передусім обсяги і напрямки вантажо - і пасажиропотоків, забезпечення засобів перевезення, стан транспортних шляхів, можуть бути об'єктом управління та координаційної діяльності місцевих органів влади.

Темпи розвитку телефонізації області розраховуються, виходячи з потреб у телефоніях зв'язку підприємств, установ, організацій та населення, а також наявних фінансових і матеріальних ресурсів. При цьому ємність телефонних станцій оцінюється не тільки в цілому

по області, але окремо по містах, селищах міського типу, сільській місцевості. В тім же ракурсі розраховується кількість телефонних апаратів, що припадає на 100 чол. населення.

Основним показником розвитку засобів зв'язку є введення в дію потужностей телефонних станцій в міській та сільській місцевості. Введення в експлуатацію таких потужностей кореспондується з обсягами капітальних вкладень і переліком відповідних об'єктів, що намічені для будівництва, а також з потребою розвитку міської та сільської телефонної мережі. Їх показники розраховуються як з урахуванням всіх джерел фінансування, так і за рахунок державних коштів та окремо коштів місцевих бюджетів.

Структурні перетворення в економіці. Розвиток підприємництва.

При підготовці цієї частини програми необхідно перш за все звернути увагу на 3 основні напрямки:

- а) роздержавлення і приватизація власності, розвиток інфраструктури ринку;
- б) державна підтримка підприємництва;
- в) демонополізація економіки.

Мета матеріалу - кількісно охарактеризувати заходи, що сприяють переходу до економіки ринкового типу, показують стан переходу до цієї економіки, визначають прогностичні орієнтири щодо недержавних форм господарювання.

Напрямок повинен бути тісно ув'язаний з іншими ланками господарського комплексу області. Необхідно проводити аналіз економічної ефективності нових форм власності та господарювання.

При прогнозуванні державної підтримки підприємництва головним завданням підрозділу є визначення особливостей формування ринкових відносин, передбачення щодо створення недержавного сектору економіки та розвитку елементів ринкової інфраструктури, прогностична оцінка функціонування таких підприємницьких структур як малі, спільні, акціонерні підприємства, комерційні банки тощо.

Побудова підрозділу має відображати напрямки ринкових перетворень у регіоні, шляхи виконання заходів по розвитку та підтримці підприємницьких структур, використання економічної, в тому числі міжнародної, допомоги, а також включає перелік показників, які характеризують діяльність підприємницьких структур та прогностичні розрахунки їх чисельності, кількості працюючих, обсягів товарообігу, виробництва продукції чи виручки від реалізації продукції, робіт, послуг у вартісному виразі.

Більшість показників розділу вибирається із програм ринкових перетворень у регіоні та розраховується на основі статистичних даних і прогностичних матеріалів методом екстраполяції та експертних оцінок.

Показники приватизації державного майна і структурних змін в економіці доцільно розробляти наступної форми:

Приватизація державного майна і структурні зміни в економіці.

№ п/п	Роки	Одиниця виміру	200... р. звіт	200... р. очікуване	200...р. проект	200... р. проект у відс. до 200... р. очікуване
1	2	3	4	5	6	7
Приватизація державного майна						
1.	Приватизованих об'єктів в тому числі	одиниць				
1	2	3	4	5	6	7
1.1.	загальнодержавної власності	-//-				
1.2.	комунальної власності	-//-				
2.	Приватизованих об'єктів незавершеного будівництва в тому числі	-//-				
2.1.	сільське господарство промисловість	-//-				

2.2.	будівництво	-//-				
2.3.	соціальна сфера	-//-				
2.4.		-//-				
3.	Приватизація об'єктів на кінець року по галузях народного господарства в тому числі	одиниць у відс. до загальної кількості				
3.1.	сільське господарство	-//-				
	промисловість					
3.2.	будівництво	-//-				
3.3.	транспорт і зв'язок	-//-				
3.4.	торгівля і громадське харчування	-//-				
3.5.	збут і матеріально-технічне постачання	-//-				
3.6.	заготівлі					
3.7.	житлово-комунальне господарство	-//-				
3.8.	побутове обслуговування	-//-				
3.9.	наука і наукове обслуговування	-//-				
3.10.	інші галузі	-//-				
3.11.		-//-				
Структурні зміни в економіці						
4.	Питома вага приватного сектора у виробництві сільськогосподарської продукції (особисті підсобні господарства громадян, городи, дачі	відс.				
1	2	3	4	5	6	7
	і садові ділянки, селянські /фермерські/ господарства) у порівнянних цінах на 1.01.200... р.					
5.	Питома вага недержавного сектору у виробництві промислової продукції у порівнянних оптових цінах на 1.01.200... р.	-//-				
6.	Питома вага приватних підприємств за обсягом товарообігу, включаючи громадське харчування	-//-				
7.	Питома вага приватизованих підприємств за обсягом побутових послуг	-//-				
8.	Питома вага виробництва товарів народного споживання в обсязі продукції машинобудування та оборонного комплексу	-//-				
9.	Питома вага приватизованих основних фондів по всьому господарству в тому числі в галузях сільське господарство	-//-				
9.1.	промисловість	-//-				
9.2.	будівництво	-//-				
9.3.		-//-				
10.	Структура сільськогосподарського виробництва за формами власності	відс.	100,0	100,0	100,0	X
10.1.	приватна	-//-				
10.2.	колективна	-//-				

--	--	--	--	--	--	--	--	--

Крім того, в додатку роз'яснюються характерні особливості по конкретному виду продукції, що входить до місцевого замовлення.

Це може бути освоєння нових видів виробів, в тому числі і складної побутової техніки (що рекомендується зробити в першу чергу підприємствам військово-промислового комплексу), відновлення продукції, необґрунтовано знятої з виробництва в силу суб'єктивних чи об'єктивних на той час причин, розширення потужностей підприємства по даному напрямку.

По цій продукції необхідна організаційна, матеріально-технічна допомога, а іноді і пільги фінансового та податкового характеру. В такому випадку проводиться економічний аналіз з метою прийняття раціонального рішення, яке і являється основою для включення даного виробу в план по місцевому замовленню, а через нього в програму соціально-економічного розвитку.

Щодо даної та інших форм, які повинні забезпечити використання пріоритетів регіону, доцільно зробити наступне роз'яснення. В такому вигляді вони були використані автором при розробці "Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік", коли основу господарського комплексу регіону склали підприємства державної та комунальної власності. На них, а також на традиційну співпрацю з підрозділами обласної споживчої спілки і акцентувалась увага при розробці показників. За станом на початок 1999 року більшість підприємств області приватизовані в тій чи іншій формі, в основному мають статус акціонерних товариств відкритого або закритого типу. Праця з ними в запропонованому порядку при забезпеченні взаємної зацікавленості практично не має відмінностей від підходу до підприємств і організацій державної власності чи облспоживспілки. Приватні підприємства поки що займають незначну частку в економічному потенціалі області, але вона матиме тенденцію нарощування при умові стабільного економічного розвитку на державному рівні. Тому необхідно проводити напрацювання і включати суб'єкти господарської діяльності всіх видів власності у підрозділ з метою взаємовигідного співробітництва по відродженню регіону та забезпечення ефективного розвитку даного економічного сектора території.

* **Ресурсний фонд.** Мета його створення - ефективне використання ресурсного потенціалу області для вирішення економічних та соціальних проблем. Порядок організації і функціонування фонду відображено в одному з попередніх розділів книги. В даному матеріалі доцільно надати форму завдання на поставку продукції в обласний ресурсний фонд у відповідному році.

Завдання на поставку продукції в обласний ресурсний фонд в 200... році

№ п/п	Найменування підприємства	Одиниця виміру	Найменування продукції	Кількість				
				Всього	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
1	2	3	4	5	6	7	8	9

* **Розподіл основних видів сировини.** Чернігівська область багата сировиною та продукцією її промпереробки. В першу чергу це нафта, ліс, льон, спирт, продукти переробки молочних заводів (казеїн, молочний цукор, сухе знежирене молоко) та м'ясокомбінатів (м'ясо, мокросолені шкури) тощо. Від ефективного використання даних видів продукції багато в чому залежить рівень економічної стабільності та соціального розвитку області.

Ці питання повинні бути відпрацьовані в плановому порядку. Для прикладу зупинимось на механізмі використання шкірсировини. Потенціал даної продукції в області значний. Плановий механізм регулювання поставок шкірсировини необхідний для більш повного використання цих поставок для потреб регіону.

Тому, після проведення аналізу можливостей області в даному напрямку та її зустрічних потреб в шкіртоварах, створення умов для роботи підприємств області з використанням шкіртоварів та всіх інших факторів, облдержадміністрація затверджує облспоживспілку,

м'ясокомбінатам і цехам колективних сільськогосподарських підприємств завдання по поставці заготовленої ними шкірсировини згідно з додатком.

Завдання по поставці шкірсировини на 200... р.

№ п/п	Найменування підприємств і організацій-постачальників	Найменування одержувачів шкірсировини	Обсяги поставки по видах шкірсировини поквартально (тис.шт.)			Обсяги поставки зустрічних товарів (поквартально)
			В.Р.Х.	Свинячі	Дрібні	
1	2	3	4	5	6	7

Завдання формується за квартальним принципом поставок.

При цьому поставка шкірсировини переробним підприємствам інших областей та держав повинна здійснюватись лише за умов зустрічної поставки ними в область шкіртоварів і спілку голевого. В угодах обумовлюється їх кількість та асортимент, а також терміни поставки.

Всі споживачі шкіртоварів, що одержують їх відповідно завдання, виготовлену з них чи отриману по бартеру продукцію в першу чергу повинні реалізувати у своєму регіоні.

По виконанню завдань в разі потреби проводяться спеціальні наради, а також вносяться необхідні зміни. При цьому порядок внесення змін такий же, як і при затвердженні плану поставок.

Фінансові показники.

Метою підрозділу є визначення загального обсягу фінансових ресурсів, потрібних для виконання прогнозних завдань програми соціально-економічного розвитку області та розробка заходів щодо пошуку додаткових джерел залучення коштів для вирішення окремих першочергових проблем у розвитку народногосподарського комплексу регіону.

Фінансові ресурси складаються із коштів бюджетів всіх рівнів, а також коштів підприємств і організацій всіх форм власності, які у прогнозному періоді спрямовані на забезпечення загальних витрат, пов'язаних з розвитком виробництва та інфраструктури, фінансуванням соціально-культурної сфери та соціальним захистом регіону.

Ресурси необхідні для фінансування поточних заходів (утримання бюджетних організацій) та перспективних завдань розвитку (реалізація інвестиційних програм і проектів).

Обсяги фінансових ресурсів визначаються, виходячи з інформації підприємств і організацій всіх форм власності та підпорядкування, а також фінансових і банківських установ, і концентруються в балансі фінансових ресурсів регіону.

Враховуються дані Державних регіональних (наприклад, у свій час Державної програми розвитку Полісся), державних галузевих, науково-технічних, інвестиційних, інноваційних програм, програми по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. У цих документах є інформація щодо обсягів коштів, потрібних для фінансування розвитку відповідних галузей і сфер господарства за рахунок державного бюджету. Крім бюджетних коштів на ці цілі залучаються ресурси підприємств і організацій та кредити банків.

На сьогодні майже всі фінансові кошти регіону йдуть на поточні витрати, які до того ж забезпечуються менш ніж наполовину. На перспективні завдання розвитку коштів не залишається.

Тому особливо важливим є своєчасний та повний аналіз потреб і можливостей фінансування регіону. Для характеристики обсягів фінансових ресурсів, потрібних для реалізації завдань програми на відповідний період, пропонується наступна система фінансових показників.

Показники фінансових ресурсів, спрямованих на реалізацію завдань програми, млн.грн.

					200... рік
--	--	--	--	--	------------

№ п/п	Роки Показники	200... рік звіт	200... рік очікуване	200... рік проект	проект у відс. до 200...року очікуване
1	2	3	4	5	6
1.	Обсяги фінансових ресур-сів, які необхідні для реалізації завдань програми в тому числі на фінансування				
1.1.	поточних заходів				
1.2.	програм розвитку				
2.	Розподіл коштів за дже-релами фінансування				
2.1.	державного бюджету				
2.2.	місцевих бюджетів				
2.3.	валютні кошти місцевих бюджетів				

1	2	3	4	5	6
2.4.	резервні кошти місцевих бюджетів				
2.5.	позабюджетні кошти місцевих бюджетів				
2.6.	підприємств і організацій				
2.7.	іноземних інвесторів				
2.8.	населення				
3.	Обсяги коштів та інших вкладень на реалізацію інвестиційних та інноваційних програм і проектів в тому числі за рахунок				
3.1.	державного бюджету				
3.2.	місцевих бюджетів				
3.3.	підприємств і організацій				
3.4.	іноземних інвесторів				
3.5.	кредитів банків				
3.6.	населення				
4.	Кошти по галузях і сферах народного господарства в тому числі по провідних галузях				
4.1.	сільське господарство				
4.2.	промислове виробництво				
4.3.	будівництво об'єктів соціальної інфраструктури				
4.4.	будівництво доріг				
4.5.	охорона навколишнього середовища				

Державний контракт і державне замовлення.

Однією з першочергових умов реформування командно-адміністративної економіки Радянського Союзу і переходу на ринкові форми господарювання була відміна державного контракту та державного замовлення, що поетапно і було доведено до свого логічного завершення. На сьогодні державний контракт і державне замовлення, а також їх регіональні аналоги практично відсутні.

Автор пропонує в напрямку сільськогосподарського виробництва відновити дані регулюючі показники в “Програмі соціально-економічного розвитку України” на відповідний рік та в обласних аналогічних документах. До цього спонукають ситуація в агропромисловому комплексі, досвід попереднього господарювання, а також гіркі напрацювання і помилки останніх років кризи та руйнації.

Крім того, практично всі розвинені країни Західної Європи, що мають високоефективне сільськогосподарське виробництво, досягли цього з допомогою чітко визначеного державного замовлення та дотацій виробникам продукції.

В даному підрозділі надаються пропозиції щодо державного контракту та замовлення, які з часом (автор у цьому впевнений) знайдуть своє відображення в державних і регіональних програмних документах. Регіональне замовлення повинно розроблятися по аналогічному принципу.

Використані матеріали додатку до “Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік”, який був розроблений по ініціативі і під керівництвом автора і носить назву “Сільське господарство. Державний контракт і державне замовлення на закупівлю до державних ресурсів сільськогосподарської продукції та сировини на 1994 рік”, а також подальші напрацювання автора в цьому напрямку.

Обсяги поставки продукції за держконтрактом повинні бути одним з найважливіших показників програми розвитку сільськогосподарського виробництва. До виробників доводяться пропозиції щодо обсягів держконтракту, а також умови заохочення їх виконання, наприклад, надбавки до закупівельних цін, продаж матеріально-технічних ресурсів та продукції харчової промисловості, виробленої з сировини, проданої в рахунок держконтракту за цінами, регульованими державою - значно нижчими за ринкові (якщо таке рішення приймається), та інше.

Остаточні обсяги держконтракту визначаються з урахуванням зустрічних пропозицій виробників сільськогосподарської продукції. При цьому можуть коригуватись пільги, встановлені виконавцям. Місцеві органи влади мають право запроваджувати додаткові стимули для заохочення продажу державі окремих видів продукції сільського господарства.

Обсяги держконтракту виходять із необхідності в ньому та даних прогнозу виробництва сільськогосподарської продукції, які передбачаються з урахуванням перспектив урожайності і посівних площ, поголів'я та продуктивності тварин. Враховуються наявні запаси продукції, її ввіз і вивіз за межі області в процесі кооперативної та індивідуальної торгівлі.

Визначаються і включаються в програму також обсяги держконтракту на ті види продукції харчової промисловості, виробництво та централізований розподіл яких здійснюється державою.

Державний контракт може здійснюватись по видах продукції, її обсягах та умовах отримання в залежності від ступеня платоспроможності бюджету, потреб у продуктах харчування і сировині, ситуації по бартерних угодах щодо критичного імпорту та інше. Незаперечним має бути одне - ступінь державного контракту (державного замовлення) повинен бути достатнім для забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарської галузі. При надійному і стабільному виконанні державою своїх зобов'язань щодо держконтракту регіональне замовлення є допоміжним, не має суттєвого значення. Крім того, воно теж залежить від багатьох факторів: купівельної спроможності населення і підприємств регіону, рівня наповнення бюджету, фінансових ресурсів території, рівня інфляції в державі та інше.

Для прикладу наведемо форму державного замовлення, використану при розробці “Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік”.

Державне замовлення на закупівлю до державних ресурсів та їх використання по худобі і птиці, молоку та яйцях.

№ п/п	Показники	Кількість	Всього	в т.ч. поквартально			
				I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7	
Худоба і птиця - тонн							
1.	Державне замовлення в живій вазі в тому числі						
1.1.	залік племінної худоби по державному контракту						
2.	Державне замовлення в перера-хунку на м'ясо і субпродукти I категорії в тому числі						
2.1.	обласні ресурси						
3.	в тому числі ринковий фонд						
3.1.	із нього для населення, що постраждало від аварії на ЧАЕС, цільовим						
3.2.	призначенням із ринкових фондів продаж господарствами по прямих зв'язках безпосередньо дитячим, лікувальним, учбовим та іншим закладам						
4.	Ліміти						
4.1.	для продажу і громадського харчування робітникам і службовцям						

4.2.	радгоспів і держгоспів для громадського харчування в колективних сільгоспідприємствах					
4.3.	продаж КСП і держгоспами педпрацівникам сільської місцевості					

1	2	3	4	5	6	7
5.	Поставки до централізованого державного фонду м'яса і м'ясопродуктів в тому числі					
5.1.	залік племінної худоби по державному контракту					
5.2.	нормативні втрати при технічній обробці, зберіганні і транспортуванні					
6.	Із загального обсягу поставляється м.Києву ковбасними виробами в натурі					
Молоко і молокопродукти в перерахунку на молоко, тонн						
7.	Державне замовлення					
8.	Обласні ресурси					
9.	Ринковий фонд із нього					
9.1.	для населення, що постраждало від аварії на ЧАЕС, цільовим призначенням					
9.2.	із ринкових фондів продаж господарствами по прямих зв'язках безпосередньо дитячим, лікувальним, учбовим та іншим закладам для продажу і громадського харчування робітникам і службовцям радгоспів та держгоспів					
9.3.	для громадського харчування в колективних сільськогосподарських підприємствах					
9.4.	продаж КСП і держгоспами педпрацівникам сільської місцевості					
9.5.						
10.	Поставки до централізованого державного фонду					
10.1.	із загального обсягу поставляється молокосировини для переробних підприємств м.Києва					
Яйця і яйцепродукти в перерахунку на яйця, тис. шт.						
11.	Державне замовлення					
12.	із нього обласні ресурси					

1	2	3	4	5	6	7
13.	в тому числі ринковий фонд					
14.	із нього ліміт на інкубацію					
15.	із нього племінні яйця					

Крім цього, до напрямку прямого державного регулювання сільськогосподарської продукції в області можуть бути включені зерно, олійні культури, цукрові буряки, насіння цукрових буряків, насіння льону, насіння багаторічних трав, насіння овочевих культур, льоноволокно, картопля, овочі, плоди зерняткові, ягоди культурні, кісточкові плоди, хміль, лікарські рослини, ефіроолійні культури, кокони, вовна, мед, риба та деякі інші. Система відпрацьовується до кожного району і до кожного конкретного суб'єкта господарської діяльності.

Державне замовлення може стати одним з основних важелів відродження вітчизняного сільськогосподарського товаровиробництва.

III. Балансові розрахунки

Вони доповнюють та обґрунтовують систему основних показників. Балансові розрахунки проводяться для отримання інформації про сучасний стан і прогноз використання фінансових та трудових ресурсів, грошових доходів і витрат населення, паливно-енергетичних ресурсів, виробництва і використання сільськогосподарської продукції та інше.

Для прикладу зупинимось на двох з них - розробці балансу грошових доходів і витрат населення та балансу попиту і пропозицій основних видів сільськогосподарської продукції.

1. Баланс грошових доходів і витрат населення.

Головним завданням балансу є встановлення правильного співвідношення між грошовими доходами населення, обсягами роздрібного товарообігу, платних послуг та заощаджень громадян. Виходячи з балансу, визначаються рівень забезпечення населення готівкою, реальні доходи та обсяги платоспроможного попиту, задаються параметри розрахунку емісії грошей.

Матеріалом, виходячи з якого має бути розроблений баланс, є показники "Програми соціально-економічного розвитку області", інформація обласних управлінь фінансів, статистики, Національного банку, позабюджетних державних і громадських фондів та інших організацій і установ.

Розрахунки виконуються в два етапи.

Перший - на базі первинної інформації, одержаної від підприємств народногосподарського комплексу, організацій та установ, а також від обласних фінансових органів, підприємств транспорту і зв'язку, торгівлі, побутового обслуговування та інших суб'єктів господарської діяльності, які реалізують населенню товари, надають йому платні послуги чи сплачують транспортні платежі, розраховується прогнозна величина загального обсягу грошових доходів населення, а також окремих джерел та напрямків їх використання.

Другий - в процесі роботи над прогнозом здійснюється уточнення показників балансу, виходячи з додаткової інформації, отриманої від загальнодержавних і регіональних органів управління.

Прогноз доходів і витрат балансу здійснюється на базі існуючих загальнометодичних принципів розробки цих показників і спеціальних методів прогнозування з використанням економіко-математичних моделей.

В цьому розділі дослідження доцільно надати методику розробки балансу грошових доходів і витрат населення, використану автором при відпрацюванні "Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік". Знову-таки, тут змінені роки та назва грошової одиниці.

Баланс грошових доходів і витрат населення, млн.грн.

№ п/п	Роки	200...р. звіт	200...р. очікуване	200...р. прогноз
1	2	3	4	5
Доходи				
1.	Заробітна плата			
2.	Оплата праці робітників кооперативів і малих підприємств			
3.	Доходи робітників та службовців підприємств і організацій, крім заробітної плати			
4.	Грошові доходи від колективних сільськогосподарських підприємств			
5.	Доходи членів КСП			
6.	Заробітки працівників, залучених до сільськогосподарських робіт			
7.	Надходження від продажу продуктів сільського господарства			
7.1.	в тому числі державі та кооперативним і торговим організаціям			
7.2.	худоби та інших продуктів сільського господарства			
8.	Пенсії і грошова допомога			
9.	Стипендії			
10.	Надходження з фінансової системи			
11.	Відшкодування по державному страхуванню			

12.	Позички банків на індивідуальне житлове будівництво та інші цілі			
13.	Проценти по вкладах			
14.	Виграші і погашення по позиках			
15.	Виграші по лотереях			
16.	Зміна заборгованості населення при купівлі товарів у кредит			
17.	Зміна заборгованості по позичках особам, зайнятим індивідуальною трудовою діяльністю			
18.	Відшкодування витрат інвалідам Великої Вітчизняної війни на			

1	2	3	4	5
	пальне, запчастини та ремонт автомобілів			
19.	Відшкодування витрат репресованим громадянам			
20.	Дивіденди			
21.	Обмін іноземної валюти на українську			
22.	Надходження від продажу речей через комісійні магазини та скупочні пункти			
23.	Надходження від продажу утиль-сировини, металобрухту та інше (несільськогосподарські заготівлі)			
24.	Інші доходи			
25.	Гроші, що отримуються за переказами та акредитивами (за вирахування сум, які переказуються і вносяться)			
26.	Всього грошових доходів			
27.	Перевищення витрат над доходами			
28.	Баланс			

Витрати і заощадження

1.	Купівля товарів і оплата послуг в системі торгівлі			
1.1.	в системі торгівлі			
1.2.	в колективних сільськогосподарських підприємствах			
2.	Оплата послуг та інші витрати			
2.1.	квартирна плата і комунальні платежі побутові послуги			
2.2.	внески в дитячі заклади			
2.3.	путівки в санаторії та будинки відпочинку, туристичні путівки і на лікування в платних поліклініках			
2.4.	кінотеатри, театри та інші видовища			
2.5.	витрати на залізничний, водний і повітряний транспорт			
2.6.	автомобільний та міський електричний транспорт			
2.7.	послуги зв'язку			
2.8.	інші витрати			
2.9.				

1	2	3	4	5
3.	Обов'язкові платежі та добровільні внески			
3.1.	податки і збори			
3.2.	державне страхування			
3.3.	внески в громадські і кооперативні організації			
3.4.	житлово-будівельна кооперація			
3.5.	купівля квартир			
3.6.	повернення позичок банків			
3.7.	придбання лотерейних квитків			
3.8.	проценти за товарний кредит			
3.9.	надходження коштів населення при стихійних лихах та за рахунок інших фондів у банках			
3.10.	внески в пенсійний фонд			
3.11.	обмін українських гривень на іноземну			

3.12.	валюту			
3.13.	приріст вкладів, придбання облигацій, позик та інших цінних паперів			
3.14.	приріст вкладів в установах Ощадного банку			
3.15.	приріст вкладів у комерційних банках			
3.16.	придбання облигацій Державної внутрішньої вирашної позики			
3.17.	придбання сертифікатів			
3.18.	придбання акцій і нерухомості			
4.	кошти, що відсилаються за переказами і вносяться на акредитиви (за відрахуванням сум, які отримуються)			
4.	Всього грошових витрат та заощаджень			
5.	Перевищення доходів над витратами			
6.	Баланс			

Доцільно звернути увагу на деякі методологічні підходи та особливості статей доходів і витрат населення.

До складу доходів грошового балансу включаються всі номінальні грошові доходи населення, отримані в результаті трудової і підприємницької діяльності в усіх економічних галузях і сферах, соціальні платежі, надходження з фінансової системи та інше. Серед них ми маємо наступні основні комплексні складові:

* оплата роботи працівників і службовців підприємств та організацій - грошові доходи населення, одержані за результатами праці в державних, кооперативних, акціонерних, приватних, спільних та інших підприємствах і організаціях, а також надходження фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності;

* грошові доходи від сільськогосподарських підприємств - доходи членів сільськогосподарських, риболовецьких державних, колективних, приватних підприємств та заробітки працівників, залучених до сільськогосподарських робіт;

* надходження від продажу продуктів сільського господарства - сума виручки від продажу заготівельним організаціям в порядку державних заготівель продукції сільського господарства державним підприємствам і організаціям для потреб торгівлі, промислової переробки та громадського харчування (крім держзакупок); продуктів сільського господарства і споживчої кооперації за цінами згідно з домовленістю; продуктів сільського господарства підприємствам на колгоспному ринку; тварин і сільськогосподарської продукції колективним та державним господарствам;

* соціальні платежі - всі види одержуваних населенням пенсій, допомог, стипендій та інших видів соціального забезпечення, одержаних з державного і місцевого бюджетів, спеціально створених соціальних позабюджетних фондів та інших джерел надходження;

* надходження з фінансової системи - виплати по державному страхуванню, позики, вираші, погашення позик, дивіденди, доходи від обміну іноземної валюти на українську гривню тощо.

До складу витрат включаються всі грошові витрати населення по придбанню матеріальних цінностей, оплаті послуг, податків і зборів. Серед них основними інтегрованими показниками можна назвати:

* придбання товарів і оплата послуг - витрати, пов'язані з купівлею товарів в державній, кооперативній та інших видах торгівлі, на колгоспних ринках, оплатою послуг, наданих державними, приватними та іншими підприємствами, що займаються обслуговуванням населення;

* обов'язкові платежі та добровільні внески - виплата державних податків, платежів по страхуванню, внесків до різних фондів і організацій, повернення кредитів і позик та інших добровільних і обов'язкових платежів;

* вклади в банки, придбання цінних паперів - витрати населення, спрямовані на приріст вкладів в Ощадному та комерційних банках, придбання облигацій, сертифікатів і казначейських білетів, а також акцій державних і приватних суб'єктів господарської діяльності та цінних паперів по нерухомості;

* кошти, відправлені за межі регіону - гроші, внесені там на акредитиви та відправлені за переказами, за винятком отриманих сум.

Баланс попиту і пропозицій основних видів сільськогосподарської продукції.

Даний баланс розробляється окремо по кожному виду сільськогосподарської продукції - молоко, м'ясо, яйця, зерно, картопля, льон-довгунець тощо. Їх мета - узгодження можливих обсягів виробництва в області із задоволенням потреб населення, переробної промисловості та експертних напрацювань держави і регіону.

Всі баланси мають типову побудову і методику виконання, форма показників якої пропонується в дослідженні.

Баланс попиту і пропозицій сільськогосподарської продукції (назва виду продукції та одиниці виміру)

№ п/п	Показники	Роки		
		200... р. звіт	200... р. очікуване	200... р. проект
1.	Пропозиції -всього в тому числі			
1.1.	власне виробництво			
1.2.	ввезення в тому числі			
	- з країн СНД			
	- з країн дальнього зарубіжжя			
2.	Попит - всього в тому числі			
2.1.	особисте споживання населення			
2.2.	виробниче споживання (корми, насіння, цукрові буряки тощо)			
2.3.	вивезення - всього в тому числі			
	- в країни СНД			
	- в країни дальнього зарубіжжя			
3.	Запаси та інші витрати			

IV. Заходи по забезпеченню виконання програмних завдань.

Необхідність розробки даних заходів була обґрунтована автором в 1993 році і вперше вони були задіяні в напрямку виконання "Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік". Організаційна та методологічна доцільність заходів, як однієї із складових чотирьохрівневої системи регулювання розвитку регіону, а також їх основні характеристики надані в одному з розділів книги. В даному матеріалі зупинимось на організаційно-економічному механізмі реалізації програми.

З метою забезпечення контролю за ходом виконання заходів програми доцільне створення спеціальної Координаційної ради на чолі з першим заступником глави облдержадміністрації. До її складу рекомендується включити начальників відповідних відділів управлінь економіки та сільського господарства, а також керівництво задіяних управлінь і відділів облдержадміністрації, банківських і статистичних органів, глав адміністрацій та голів міськвиконкомів найбільших територіальних одиниць, голів комісії обласної ради народних депутатів.

Питання, які має вирішувати Координаційна рада:

- * забезпечення своєчасного контролю за реалізацією заходів і завдань програми;
- * щоквартальний розгляд стану виконання завдань з прийняттям відповідних рішень;
- * організація постійної роботи по визначенню стану виконання прогностичних показників програми, аналізу причин відхилень, вишукуванню додаткових фінансових ресурсів, підготовці пропозицій на центральний та обласний рівні влади по виправленню виявлених недоліків;
- * внесення уточнень у показники програми.

Для виконання вищеназваних функцій обласною держадміністрацією повинно бути розроблено та узгоджено з обласною радою "Положення про Координаційну раду по забезпеченню виконання програмних завдань".

Поточну роботу має координувати та вести один з відділів управління економіки, на який ці функції покладені відповідно вищеназваного "Положення...".

Для забезпечення тісної взаємодії обласних та місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, спрямування їх зусиль на виконання обласної та відповідних

районних і міських програм доцільно при райдержадміністраціях та міськвиконкомах в містах обласного підпорядкування також створити Координаційні ради з аналогічними функціями і повноваженнями.

Регулювання соціально-економічних процесів на території області повинно здійснюватися центральними та регіональними органами влади (виконавчої і місцевого самоврядування) за допомогою економічних та організаційно-управлінських методів. Надамо їх основні складові.

1. Економічні методи на державному рівні:
 - 1.1. бюджетне регулювання;
 - 1.2. державні податки і пільги;
 - 1.3. митні збори;
 - 1.4. державні контракти;
 - 1.5. ставка рефінансування Національного банку;
 - 1.6. межа малозабезпеченості;
 - 1.7. мінімальні рівні заробітної плати, пенсій та стипендій.
 2. Економічні методи на обласному рівні (деякі з них відносяться і до місцевого рівня управління):
 - 2.1. обласний бюджет;
 - 2.2. місцеві податки і збори;
 - 2.3. регіональне замовлення;
 - 2.4. пільги по оподаткуванню окремих підприємств та галузей економіки в межах податкових надходжень до місцевого бюджету;
 - 2.5. залучення іноземних інвестицій для вирішення проблем економічного, екологічного та соціального характеру;
 - 2.6. створення позабюджетних цільових, валютних і резервних фондів;
 - 2.7. об'єднання коштів підприємств та організацій на договірних засадах з метою вирішення завдань територіального характеру;
 - 2.8. розвиток міжрегіонального співробітництва і прикордонної торгівлі;
 - 2.9. ініціювання створення сприятливого інвестиційного клімату щодо вільних економічних зон на території області.
 3. Організаційно-управлінські методи на загальнодержавному рівні:
 - 3.1. удосконалення структур управління соціально-економічними процесами на державному та регіональному рівнях;
 - 3.2. стабільна і передбачувана економічна та соціальна політика вищих і галузевих органів влади;
 - 3.3. своєчасне та ефективне виконання своїх безпосередніх функцій, включаючи жорстке забезпечення вимог Законів і підзаконних актів;
 - 3.4. організація виконання доходної та витратної частин державного бюджету;
 - 3.5. чіткий розподіл власності держави і регіону;
 - 3.6. визначення функцій державних і обласних органів влади, їх розмежування;
 - 3.7. встановлення лімітів споживання теплової та електричної енергії;
 - 3.8. доведення квот на експорт та імпорт продукції.
 4. Організаційно-управлінські методи на обласному рівні:
 - 4.1. забезпечення виконання законів, підзаконних актів і рішень центральних та регіональних органів виконавчої влади і самоврядування;
 - 4.2. удосконалення структур управління на обласному, районному та місцевому рівнях;
 - 4.3. отримання необхідного економічного, екологічного і соціального розвитку території через задіяння механізму організаційного та управлінського регулювання;
 - 4.4. встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
 - 4.5. надання дозволу на розміщення виробництв;
 - 4.6. надання дозволу юридичним та фізичним особам займатися підприємницькою діяльністю, а також ліцензування окремих її видів (торгівля спиртними напоями тощо);
 - 4.7. виділення земельних ділянок для господарської та інших видів діяльності;
 - 4.8. підтримання громадського порядку, зниження рівня соціальної напруги, досягнення злагоди між основними верствами населення території.
- До речі, останнє важко здійснити без реанімації економічних процесів та підйому рівня вітчизняного товарного виробництва в Україні і її регіонах.

Результати діяльності Координаційної ради визначаються як похідна від ступеня виконання “Програми соціально-економічного розвитку регіону” на відповідний рік. Керівництво Координаційної ради повинно періодично заслуховуватися на засіданнях Колегії обласної державної адміністрації та обласної ради народних депутатів. Загальні підсумки з відповідними висновками мають бути зроблені на сесії обласної ради народних депутатів, де аналізуються результати року та приймається програма на наступний період.

Одним з важелів організаційного характеру, які мають спростити контроль за виконанням заходів і завдань обласної “Програми соціально-економічного розвитку”, а також всіх інших програм, планів та окремих заходів різного обсягу і напрямку, може бути впровадження “Автоматизованої системи контролю виконання програм, планів і заходів на території регіону. Автоматизована система контролю за виконанням документів спроможна охопити перевірку виконання програмних заходів всіх видів:

- * довгострокових цільових державних програм;
- * програм соціально-економічного розвитку міст, районів та областей;
- * галузевих планів та програм;
- * окремих заходів різного обсягу і напрямку тощо.

Вона може працювати на рівні:

- * регіону;
- * територій регіону (райони, міста, окремі території - наприклад, поліська частина області);
- * галузей;
- * підприємств, установ і організацій.

Для прикладу покажемо та обгрунтуємо методику організації контролю за виконанням документів на підприємствах області, розробку якої очолював автор даного дослідження.

Контроль виконання документів здійснюється керівництвом підприємства, начальниками цехів та відділів у відповідності з їх посадовими інструкціями. Контроль виконання документів в самих підрозділах здійснюється особами, що призначені наказом по цеху чи відділу.

Реєстрацію і формування кореспонденції керівникам підприємства виконує канцелярія. Реєстрацію і формування пошти начальнику цеху чи відділу виконує особа, відповідальна за цей напрямок роботи.

Керівник підприємства (підрозділу) відпрацьовує документи, що надійшли, і пише резолюцію для виконавців з терміном виконання та прізвищами відповідальних осіб.

У відповідності з резолюцією керівника канцелярія знайомить з документами виконавців на протязі трьох днів. В самих підрозділах відповідальний виконавець повинен бути ознайомлений з документом на протязі одного дня.

Особи, відповідальні за контроль, здійснюють реєстрацію документів, що поступили, забезпечують видачу завдання установленої форми на інформаційно-обчислювальний центр (ІОЦ).

“Затверджую”

Головний інженер

“ _____ ” _____ 200...р.

Завдання на контроль

Шифр _____ номер _____ Дата _____

Відповідальна особа _____ тел _____

Зміст документу _____

№ п/п	Номер пункту	Зміст пункту	Строк виконання	Цех(відділ) виконавець	Прізвище виконавця

Відповідальна особа

_____ підпис

Контролювати необхідно найбільш важливі завдання, які мають конкретні терміни виконання та виконавців.

Автоматизована система контролю виконання документів забезпечує: централізований контроль виконання документів з використанням засобів обчислювальної техніки;

підвищення рівня виконавчої дисципліни працівників на базі організації попередньої інформації про терміни виконання документів та використання даних для розрахунку конкретного коефіцієнта строкової дисципліни виконавця, дільниці (бюро), цеху (відділу).

Функціонування системи забезпечує спеціальна контрольна служба (КС) підприємства, яка організовує роботу системи якості на ньому, спільно з ІОЦ.

Строки виконання документів повинні бути дещо випереджаючі відносно тих, що вказані в документах чи резолюціях.

Контролю на ІОЦ підлягають наступні документи:

- * бізнес-плани;
- * план;
- * календарний план підприємства;
- * заходи колективного договору;
- * накази директора;
- * розпорядження головного інженера;
- * розпорядження заступника директора;
- * технічні рішення;
- * графіки підготовки виробництва нових видів продукції;
- * протоколи технічних нарад;
- * протоколи днів якості, постійно діючої комісії по якості підприємства;
- * план підвищення якості і надійності;
- * рішення профспілкового комітету;
- * накази міністерства та головного управління;
- * рішення колегії;
- * плани наукової організації праці;
- * плани технічного переозброєння;
- * заходи по техніці безпеки і охороні праці, промсанітарії та пожежній безпеці;
- * плани стандартизації, заходи по виконанню стандартів;
- * місцева кореспонденція (місто, область);
- * листи керівних установ і організацій, а також інших підприємств з резолюціями керівника підприємства;
- * вихідні ініціативні документи самого підприємства з основних питань його діяльності;

- * плани по впровадженню новин, винаходів та раціоналізації;
- * авторський контроль;
- * інформаційна система по директивних строках виконання.

Вказаний перелік документів може доповнюватись чи змінюватись в залежності від особливостей організаційної структури підприємства, напрямку його діяльності, пріоритетних галузей та завдань тощо.

На контроль ІОЦ направляються документи тільки по розпорядженню головного інженера підприємства після попереднього узгодження із службою, відповідальною за організацію системи контролю, і строки виконання яких проходять не пізніше, ніж через 8 днів з часу передачі їх на ІОЦ. Для контролю передається екземпляр документа, якщо контроль ведеться по всіх його пунктах, або завдання на контроль.

На базі завдань на контроль ІОЦ випускає наступні машинограми:

- * відомості планових завдань на місяць не пізніше 25 числа місяця, попереднього відносно планового. Вони направляються КС, безпосередньо контролюючій службі (по запиту) та підрозділам підприємства спільно з карточками звіт-завдань;

Звіт-завдання про виконання документа

Зміст документу _____

Зміст завдання: _____

Установлений термін виконання _____

№ п/п	Цех (відділ) виконавець	Шифр документа	Номер документа	Номер пункту	Дата виконання

Завдання виконав _____

підпис

Виконання завдання

підтверджую _____

підпис

- * доповнення до планових завдань поточного місяця підрозділам підприємства не пізніше ніж за 4 доби до закінчення строку виконання;
- * попередню відомість боржників на 25 число поточного місяця для всіх підрозділів;
- * відомість боржників за минулий місяць до 14 години в перший день місяця, наступного за звітним, в КС;
- * відомість попередження зриву строків - по вимозі відповідної служби.

Після обробки інформації на ІОЦ контрольна служба повідомляє виконавців, що одночасно вже отримали звіт-завдання.

Завдання на виконання директивних документів включається в план роботи підрозділів підприємства.

По мірі виконання завдань виконавці повертають відповідним чином оформлений звіт-завдання в контрольну службу. Особа, відповідальна за контроль, підтверджує виконання завдання своїм підписом з вказанням конкретної дати виконання.

Коефіцієнт строкової дисципліни (Кс.д.) розраховується згідно формули:

$$\text{Кс.д.} = \frac{\text{Кільк. завд., вик. в строк} + \text{Кільк. завд., знятих з контролю}}{\text{Кільк. невик. завдань} + \text{Кільк.вик. із зривом} + \text{Кільк.завд., вик.в строк} + \text{Кільк. завд., знятих з контролю}}$$

Коефіцієнт строкової дисципліни визначається по результатах виконання заходів поточного місяця. Інформація про Кс.д. враховується при визначенні результатів діяльності підрозділів підприємства та окремих виконавців.

Право зміни терміну виконання документа надається керівнику, що затвердив цей документ, або особі, яка призначена ним відповідальною за контроль.

Така система контролю дозволяє не тільки контролювати виконання заходів, але і ефективно впливає на процес самого виконання, стимулюючи своєчасне вирішення питань в цьому напрямку.

Даний принцип організації роботи автор рекомендує на всіх рівнях контролю за виконанням планових документів поточного та перспективного характеру з відповідним коригуванням деяких ланок систем там, де це необхідно.

Науково-методичні основи формування програми соціально-економічного розвитку регіону надані не в повному обсязі, але з визначенням основних складових та порядку розробки документу. Багато в чому позиції, виражені в книзі, співпадають з підходом офіційної науки владних структур держави до регіонального прогнозування на сучасному етапі. Більш того, автор приймав участь у створенні схвалених рішенням Мінекономіки України в листопаді 1997 року "Методичних рекомендацій з розробки програми соціально-економічного розвитку регіону". Там, де позиція не повністю співпадає, рекомендації відображають точку зору автора. Особливо це стосується питань державного та регіонального замовлення і контракту, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, створення вільних економічних зон, характеру народногосподарського комплексу Чернігівської області та пріоритетності його окремих галузей. Аргументація такого підходу - на сторінках даного розділу та в інших матеріалах дослідження.

Крім того, необхідно зазначити, що більшість методичних розробок і напрацювань з позицій сьогодення бачаться нереальними через відсутність фінансового забезпечення та втрату системного підходу до розвитку економічної і соціальної сфери. Але попри всі негаразди саме на відлагодження економічних відносин та створення умов для виходу з кризи і направлені методичні матеріали щодо програмного регулювання соціально-економічного розвитку регіону.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

I. В центрі концепції розвитку - жителі території.

В центрі кожної економічної теорії, концепції чи дослідження повинен знаходитись той об'єкт чи суб'єкт, заради якого, власне, і проводиться робота. В центрі концепції розвитку окремих територій чи держави в цілому повинна знаходитись людина, точніше, те населення, яке проживає в досліджуваному регіоні. Виходячи з цієї позиції, основні критерії нормального розвитку території слідує:

- * відсутність значної міграції населення за її межі;
- * ріст чисельності;
- * економічний і соціальний розвиток великих міст;
- * комплексний розвиток районних центрів і селищ міського типу;
- * нормальна демографічна і соціальна ситуація у віддалених місцевостях;
- * ріст рівня доходів людей;
- * покращення соціальної інфраструктури населених пунктів;
- * ріст протяжності життя;
- * зростання загального рівня життя населення.

Серед всіх факторів всеохоплюючим комплексним показником є ріст чи падіння чисельності населення регіону.

Причому показники можна встановлювати по трьох напрямках:

- * відносно попередніх років у даному регіоні;
- * відносно інших регіонів держави;

* відносно регіонів, що межують з областю, сусідніх держав (коли область прикордонна).

Якщо показники, включаючи і комплексний, покращуються, процес розвитку території проходить нормально, необхідно внести тільки деякі корективи відповідно стану окремих показників. Якщо ж більшість показників, в тому числі і комплексний, не покращуються, а навіть погіршуються, необхідно приймати рішення стратегічного значення, змінювати відношення до території з боку держави, відпрацювати заходи як поточного, так і перспективного характеру.

Саме така критична ситуація склалася в Чернігівському регіоні. Фактично по всіх вищеназаних показниках область відстає майже від всіх регіонів України, а також Білорусі та Російської Федерації. В останні роки ситуація ще більш ускладнилася.

Чисельність населення падає. Демографічна ситуація погіршується в таких напрямках:

1. Зменшення народжуваності.
2. Ріст смертності.
3. Ріст людей пенсійного віку.
4. Збільшення демографічної навантаженості на одного працюючого та ряд інших.

Область завжди розвивалась відповідно галузевого принципу, комплексний підхід до вирішення проблем регіону був відсутній. Фінансування проводилось по залишковому методу. Науково обгрунтована і ефективна в дії концепція розвитку регіону не була впроваджена. Програми і плани, що діяли, належного ефекту не давали по причині недостатнього фінансового та ресурсного забезпечення, а також непродуманих управлінських рішень. В останні роки плановий, передбачуваний підхід до вирішення проблем регіону був взагалі втрачений. Ділова ініціатива, ринкові реформи, засновані на приватній власності, належного ефекту поки що не дали.

В цій ситуації необхідна наукова розробка концепції розвитку регіону, а також програми її реалізації. Вищеназвані документи повинні мати чітко сформульовану мету та засоби її досягнення.

Не претендуючи на абсолютну правильність дослідження, автор дає своє бачення виходу Чернігівської області з кризи, пропонуючи концепцію розвитку регіону, вірніше, основні положення концепції, яка має бути розроблена більш широко і детально.

II. Зміна соціальної інфраструктури території.

Для зміни ситуації на краще необхідне першочергове проведення великої за обсягом роботи по створенню соціальної інфраструктури відповідно загальноприйнятих норм. Роботу потрібно розпочинати з поліпшення соціальної інфраструктури села.

Вона повинна вестись в слідуючих напрямках:

1. Будівництво доріг.
2. Газифікація села.
3. Водогін.
4. Будівництво лікарень, шкіл.
5. Будинки для працівників села (в тому числі і мігрантів з близького зарубіжжя).
6. Медичне обслуговування.
7. Торгове та побутове обслуговування села.
8. Організація дозвілля для молоді.
9. Відновлення автобусного сполучення з районними та обласним центрами.

Це потребує великих коштів та зусиль з боку держави і регіону, але дає позитивний результат, в основному в двох напрямках:

1. В значній мірі поліпшує загальну ситуацію, рівень життя людей, особливо в сільській місцевості.
2. На етапі вирішення проблем, та і після закінчення роботи, буде задіяна в праці значна кількість жителів області (сприятливе явище на фоні прогресуючого безробіття).

III. Підвищення прибутків населення, підприємств і організацій, покращення фінансової ситуації в області.

Підвищення прибутків населення необхідне:

- * для покращення рівня життя;

- * поліпшення купівельної спроможності, що стимулює виробництво і торгівлю;
 - * підняття рівня мотивації до праці.
- Підвищення прибутків підприємств і організацій потрібне:
- * для більш ефективної їх господарської діяльності;
 - * як один з гарантів стабільної фінансової ситуації;
 - * як джерело підвищення доходів населення, що працює на цих підприємствах і в організаціях.

Важелі, які доцільно використати для цього:

1. Господарська діяльність.

2. Інвестиції.

1. Господарська діяльність:

а) агропромисловий комплекс і промислове виробництво - домінуючі види господарської діяльності;

б) туризм і рекреаційна діяльність;

в) торгівля (особливо прикордонна).

а) Визначаючи напрямки розвитку агропромислового комплексу, зупинимось спочатку на безпосередньо сільськогосподарському виробництві.

Пріоритетні галузі:

* картопля;

* льон;

* м'ясні породи ВРХ.

Як галузі, що потребують значної уваги (особливо в південних районах області):

* буряківництво;

* вирощування зернових;

* свинарство;

* ВРХ молочних порід.

Як перспективні галузі, які дадуть прибуток при відповідній роботі:

* рибоводство;

* звіроводство;

* вирощування овочів біля великих міст (силами незадіяної частини міських жителів);

* птахівництво.

При визначенні цих напрямків були враховані традиції, кліматичні і земельні особливості регіону та ряд інших факторів, а також демографічна ситуація на селі. Разом з цим не відкидаються і галузі сільськогосподарського виробництва, на яких не було акцентовано увагу. Виробництво повинно мати в основному комплексний характер. Все залежить від конкретної ситуації в кожному населеному пункті.

В переробній промисловості необхідний випуск кінцевої продукції, що конкурентоспроможна по двох основних факторах:

* ціна;

* якість.

Вироби необхідно використовувати:

* для внутріобласних потреб;

* для продажу в інші регіони;

* як бартеробмінний товар (вимушений захід);

* у вигляді експортних поставок.

В першу чергу необхідне вдосконалення (ре-конструкція) діючих підприємств, створення нових технологій та виробництв в таких галузях переробної промисловості:

* молокозаводи з великою глибиною переробки;

* м'ясокомбінати, в тому числі ті, що випускають м'ясні консерви;

* спиртові і горілчані заводи;

* льонозаводи та льонокомбінат по виробництву кінцевої продукції;

* чинбарний завод з випуском готових виробів із шкіри;

* деревообробні та реконструйовані меблеві підприємства;

* цукрові заводи з пунктами по відгодівлі молодняка ВРХ при них;

* невеликі заводи по переробці риби, хутра звірів.

Велику увагу необхідно приділяти створенню умов для праці людей.

В промисловості потрібно розробити програми структурної перебудови всього комплексу області. Вони повинні охопити всі підприємства, особливо заводи військово-промислового комплексу.

Особливу увагу необхідно звернути на наступні пріоритети:

- * освоєння менш енергомістких технологій;
- * виробництво власних складних товарів народного споживання типу пральних машин, магнітофонів, телевізорів, швейних машин та інше, конкурентоспроможних по всіх параметрах;
- * виробництво готової продукції всіх видів для задоволення потреб населення області;
- * випуск експортоспроможної і бартеро-спроможної продукції промисловості;
- * випуск виробів для потреб сільського господарства;
- * освоєння виробництва кінцевих продуктів нафтової і газової промисловості, використання власного ресурсного потенціалу.

Організаційно необхідно відпрацювати питання:

- * створення спільних підприємств, в першу чергу з Російською Федерацією та республікою Білорусь, використання вигідного географічного і геополітичного становища області;
- * відкриття філіалів підприємств і окремих невеликих заводів в селах, де буде задіяна в основному жіноча праця (це необхідно для покращення демографічної ситуації на селі);
- * вдосконалення роботи підприємств, що працюють на місцевій сировині, активізація місцевих промислів з використанням глини, лози тощо.

б) Туристична діяльність дає значний прибуток в розвинених країнах, роботу людям. В області є всі умови для організації індустрії туризму:

- * близькість інших держав та великих населених пунктів;
- * близькість до столиці України - міста Києва і гарне автомобільне та водне (при необхідності) сполучення з ним;
- * зручне сполучення автомобільними і залізничними магістралями;
- * значні лісові масиви;
- * велика мережа річок;
- * древня історія регіону;
- * пам'ятники архітектури та культури минулого;
- * відомі імена, пов'язані з Чернігівщиною;
- * м'який поліський клімат, рекреаційні можливості, включаючи мінеральну воду та бішофіт;
- * вигідні умови для рибалки, полювання, збору грибів і ягід.

Основні напрямки розвитку туристичної та рекреаційної діяльності:

- * міжнародний туризм, а також спільні туристичні маршрути з Російською Федерацією і Білоруссю;
- * організований туризм по відомих історичних та мальовничих місцях;
- * оздоровлення та відпочинок людей в мережі будинків відпочинку, пансіонатах, санаторіях і так далі;
- * дикий туризм - самостійно відпочиваючі жителі інших країн і регіонів;
- * комерційний туризм.

У цю галузь, як і в інші, необхідні інвестиції, але віддачу вона дасть швидко.

Особливо прибутковим має стати міжнародний туризм, але і вклади в нього для досягнення відповідного рівня послуг теж досить значні.

"Дикий" і особливо комерційний туризм не потребують практично ніяких затрат - тільки мінімум допомоги, зручностей, відповідні рішення місцевих виконавчих органів. Доходи ж від нього в місцевий бюджет шляхом розумної регіональної податкової політики можна отримати немало.

Для розвитку всіх видів туризму необхідна виважена реклама, яка показала б, що не все в області вражено Чорнобилем та згубною для природи діяльністю людей.

в) Торгова діяльність повинна сприяти поживленню:

- * виробничої сфери;
- * рівня забезпечення населення області.

Найбільш важливі напрямки:

- * міжнародна торгівля, яку необхідно активізувати, щоб мати позитивний торговий баланс (з країнами дальнього зарубіжжя);
- * торгівля з країнами близького зарубіжжя;
- * прикордонна торгівля;

- * торговельне обслуговування на селі, особливо віддалених поселень;
- * вивіз рештків сільськогосподарської продукції населенням за межі області та України.

Всі види торгівлі необхідно підтримувати, визначивши взаємовигідний і взаємоприйнятний для держави та людей митний податок на користь загальнодержавного та місцевого бюджетів.

Особливо важливим є відпрацювання механізму реалізації статусу Чернігівщини, як прикордонної області України. При цьому мають бути вирішені питання надання області наступних прав і можливостей:

- * укладати двосторонні або багатосторонні угоди з прикордонними областями Білорусі та Російської Федерації, які регламентують режим переміщення товарів (послуг), що здійснюються суб'єктами підприємницької діяльності, організаціями, установами цих територій, фізичними особами, які там проживають, банківську та фінансову діяльність, режим інвестування тощо;

- * самостійно встановлювати порядок квотування і ліцензування експорту та імпорту товарів;

- * звільняти від ввізного та вивізного мита, податку на додану вартість продукцію, поставка якої здійснюється на підставі ліцензії органу державної влади прикордонної області;

- * самостійно встановлювати режим переміщення фізичних осіб, які проживають на її території, вивезення та пересилання ними матеріальних цінностей;

- * створювати на території області зони пільгового митного режиму та інше.

Область повинна мати можливість використовувати ті переваги, які надає їй прикордонне положення, на користь як регіону, так і держави в цілому.

2. Інвестиції.

Для інвестування економіки, особливо довгострокових програм, будівництва і так далі необхідне вирішення на рівні держави наступних питань:

- * зниження рівня інфляції до загальноприйнятих норм;

- * стабільність економічної і політичної ситуації в державі;

- * відповідні рішення державних структур, їх передбачуваність, постійне впровадження і стабільне функціонування.

У разі вирішення цих проблем першочергово потрібне інвестування в технології. При цьому виплата повинна проводитись часткою продукції, виробленої по цих технологіях.

Регіон має дотримуватись стратегічного напрямку, який передбачив би перехід на вивіз готової продукції, перетворював область із сировинного прирідку в переробну.

Інвестування повинно бути направлено першочергово в переробну галузь агропромислового комплексу області відповідно пріоритетних напрямків розвитку переробної промисловості (вони були названі).

Інший важливий напрямок інвестицій - заводи, які можуть випускати конкурентоздатну на світовому ринку продукцію, наприклад, прилуцький завод "Білкозин".

Нарешті, третє - структурна перебудова промислового комплексу, особливо підприємств воєнно-промислового комплексу і конверсії.

Інвестиції потрібні також для створення потужної індустрії туризму.

Інвестиційна діяльність не повинна обмежуватись названими пріоритетними напрямками, а носити комплексний характер, багато в чому визначатись ініціативою на місцях, йти під конкретні справи.

На перехідному етапі доцільно орієнтуватись на процеси приватизації, створення спільних підприємств, відкритих акціонерних товариств тощо. Необхідне взаємне проникнення виробництв і капіталів області з регіонами прикордонних держав, забезпечення правового статусу такого проникнення, про що вже говорилось в попередньому розділі.

IV. Зміна форм власності, організації господарської діяльності. Використання ділової активності людей, їх бажання працювати в нових умовах.

При впровадженні концепції в життя, як і при її розробці, необхідно поетапно переходити до нових, ринкових умов господарювання. При цьому потрібно вирішити ряд основних питань.

1. Підготовка кадрів, їх навчання. Доцільне відкриття у м.Чернігові Поліського університету, основними напрямками діяльності якого буде підготовка спеціалістів економічного, медичного, агропромислового профілю.

2. Створення відповідного юридично-правового та морального поля (клімату) для підйому нових форм господарської діяльності.

3. Стимулювання вищеназваної діяльності рішеннями на рівні регіону.

4. Надання можливості займати "ніші", де неефективно працює відповідна ланка народно-господарського комплексу, підприємницьким струк-турам, спільним підприємствам і так далі.

5. Особливу увагу необхідно звернути на підтримку ефективно діючих нових форм організації праці на селі, наприклад, асоціацій селян.

V. Одними тільки традиційними методами роботи економічну кризу в регіоні не подолати.

1. Необхідне впровадження точкових вільних економічних зон в регіоні на кордонах з Російською Федерацією та Білоруссю (Грем'яч - Новгород-Сіверський, Сеньківка-Городня, Нові Яриловичі-Ріпки).

2. Як уже говорилось, області потрібний статус прикордонної з відповідним механізмом реалізації статусу.

3. Враховуючи географічне положення області, її велику територію і порівняно незначну кількість населення, сільськогосподарський характер регіону, доцільне прийняття рішення владними структурами держави про першочергове проведення економічних реформ на її території, відпрацювання механізму впровадження таких реформ на селі з відповідним фінансуванням та пільгами.

VI. Ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи.

Реалізуючи концепцію, ми повинні постійно пам'ятати про згубні для регіону наслідки діяльності в ньому. Особливо це стосується змін в навколишньому середовищі, екології.

Необхідний особливий розділ програми, а також виконання окремих заходів, які передбачили б системну ліквідацію негативних наслідків минулого, в першу чергу Чорнобильської катастрофи та надмірного осушення земель, а також поліпшення демографічної ситуації в області.

VII. Вся концепція побудована на принципі використання пріоритетів регіону.

Основні пріоритети, які надають реальну можливість ефективного впровадження концепції в дію:

1. Геополітичний.
2. Географічний.
3. Історичний.
4. Кліматичний.
5. Транспортний.
6. Територіальний (велика територія).
7. Сільськогосподарський.
8. Рекреаційний.
9. Монопольний (по ряду сільськогосподарських культур).

Неохідне продумане і комплексне використання цих пріоритетів з допомогою спеціально розробленої та затвердженої в установленому порядку довгострокової Державної програми розвитку регіону. Така програма потрібна для впровадження концепції в дію, надання її основним положенням і пропозиціям динамічного характеру.

VIII. Висновки.

1. Мета розробки концепції розвитку регіону - створення умов для покращення життя людей, поліпшення демографічної ситуації, ефективного функціонування народногосподарського комплексу.

2. Засоби, які повинні бути використані для втілення концепції в життя:

- * комплексний програмний підхід для вирішення проблем регіону;
- * поліпшення соціальної інфраструктури;
- * підвищення прибутків населення, підприємств і організацій шляхом господарської діяльності та інвестицій.

3. Основна увага повинна бути спрямована на сільськогосподарське і промислове виробництво.

4. Разом з посиленням ефективності роботи господарського механізму, що вже склався, потрібні нетрадиційні методи вирішення проблем (вільні економічні зони, інвестиції, спільна господарська і фінансова діяльність з іншими країнами, в першу чергу тими, що знаходяться поряд, надання регіону статусу прикордонної області та інше).

5. Необхідний планомірний перехід до ринкової регульованої економіки в області:
- * ліквідація монопольного становища ряду підприємств і організацій;
 - * зміна форм власності;
 - * зміни в організації господарської діяльності.

6. Робота повинна проводитись на фоні системної ліквідації шкідливих явищ минулого, в першу чергу наслідків Чорнобильської катастрофи.

7. Вся концепція побудована на принципах використання пріоритетів регіону:

- * геополітичного та історичного;
- * географічного та кліматичного;
- * монопольного (по ряду сільськогосподарських культур);
- * територіального (велика територія);
- * сільськогосподарського;
- * рекреаційного та інших.

8. При виході з кризи ми повинні дати простір діловій енергії та ініціативі людей, а також використати кваліфікацію і працелюбність населення регіону. Плановий підхід не повинен сковувати ініціативу. Він має встановлювати мету, "правила гри" і направляти всі ланки народногосподарського комплексу на вирішення проблем, виконання завдань та досягнення мети. Єдиний критерій, що вказує на правильність чи помилковість перспективних рішень - економічний ефект, покращення життя людей.

Автор спеціально уникає епітетів та інших "красивостей", гучних лозунгів та нападок на опонентів і їх підхід до питання регіональної економіки. За сухими словами концепції - головні напрямки розвитку регіону і методи їх впровадження в життя, як це бачиться з позицій економічного аналізу ситуації за довготривалий період, реалій сьогодення та проблем і переваг Чернігівщини.